

ПРОБОЕМ

МІСЯЧНИК КУЛЬТУРИ

Зміст:

Евген Маланюк: Мавовше	321
О. Ольжич: Пісня про ворога	322
Іван Ірлівський: Броєті	323
I. Наріжна:	324
В. Гюнцький: Захар Вонгуря	325
Н. Королева: Аскольдова могила	337
Др. О. Грицай: Евген Коновалець	343
М. Всегоренко: Советське „Мовобудівство“ в 1934—36 рр.	350
С. Николишин: Українська драматургія над Дніпром	354
Інж. С. Володимирів: Тенденції поступу	358
Українська пісня в світі	367
Рецензії	380
Хроніка	381

ЧЕРВЕНЬ

Число 6 (95)

РІЧНИК VIII.

ПРАГА 1941

ЦІНА 1— RM

„ПРОБОЕМ“

МІСЯЧНИК КУЛЬТУРИ

Основник: Др. Степан Розоха

Видавець: Федір Гайович

Відпов. редактор: Іван Рошко

Редактует: Колегія

„ПРОБОЕМ“

виходить кінцем кожного місяця. — Редакція вистерігає собі право рукоописи виправляти та скорочувати. — Невикористані рукописи редакція повертає тільки по надісланні марок на поворот. — Передплата в Протектораті Чехія й Морава 100— К на рік, на чверть року 25— К. — В Німеччині річно 12— RM, четвертьрічно 3— RM, за границею 120— K, або іхня рівновартість. — Число konta Поштової Шадниці в Празі 201.699., в Німеччині Postscheckkonto Nr. 122.124 Berlin, Zeitschrift «NASTUP» in Prag; в Ген. Губернії: R. Sch. H. Warschau Nr. 10.020 «Nastup» Zeitschrift in Prag.

„PROBOJEM“

měsíčník kultury, vychází koncem každého měsíce. — Vy-
davatel: Fedir Hajovyč. — Odpovědný redaktor: Ivan
Roško, Praha XIV, Lumírova 1. — Novinová sázba povo-
lena ředitelstvím pošt v Praze, čís. 162.545.IIIa 1939.
Dohledací poštovní úřad Praha 8. — Adresa redakce a ad-
ministrace: Praha III., Josefská 2/II. — Tiskne knihtiskárna
Jana Andresky vd., Praha XII., Bělehradská tř. 10.

Всяке листування й матеріали просимо слати на адресу:

„PROBOJEM“, Praha XIV-65, pošt. schránka 3.

2 8254

ЕВГЕН МАЛАНЮК

238012

М а з о в ш е

1.

Ані вітер вологий, ні хмари — прудкі кораблі —
Не прилипнуть, не зявляться цій обреченній землі.

Тільки мла заморожена плине з північного сходу
На пісок, на площини, за мертву, незрушену воду.

Та сичить листопад між замерзлими аміями віт,
Та гучить дощопад в порожнечу неадійснених літ

І лиш ворои закриче над голим хрестом роздорожжя,
Де ніколи, ніколи не віяла ласка Дажбожа.

Не співала тут мати і батько ніколи не забив
Ні труни, ні колиски. Лиш піаньої осені спів

Простелявсь по стернях, там, де йжилось миршає жито
І де котиться мла, дощовими голками прошита.

2.

Так, тільки тут зродитись міг Шопен —
Мазурських піль змузичені сухоти,
Де краєвид рівняється в терен
І віс пустка марної роботи.

Де тягнуться торфовища гнилі,
Де болота гойдаються зрадливо,
Де дощ січе сумне лице землі,
Але ніколи не охрестить альва.

І вишар малярійної туги
Обсotув давно збутвілій мозок,
І ось — замість безсилої снаги —
Яд мессіяністичного наркозу.

3.

І так починаються мари і mrії, і сни,
Чацних молитов зненависа і корчі лжевізій,
І провесни ранок, що був би дункий і ясний,
Спада листопадом. І в чорної осені кризі

На зковких листах набрякає заданий друк, —
Вій знову сочиться холодною пріллю трутизни.
І от зпід землі продираються пазурі рук
Живучого труна з жадобою чорної трязни.
І все повертається, щоб повторити ізнов
І підступи і злоні, і зраду, непімщену зраду...

І з губ вовкулачих краплиться офірна кров,
І крапом багряним вгризається в жовч листопаду.

4.

Зимна мжичка, колючий туман та нерадісні сни —
Як же можна так жити без усміху і без весни?

Віддуратися сонця, забути про сонце назавине,
Замість серця у груди болотяну жабу усявиши...

Вбоге ілемя, загрузле у ирлі і цвілі століть,
Надималося, пишлось — і вдарила променем мить,

І розіючене сонце гарматнім ось вибухло гнівом.
Несучи полум'яну загладу оселям і нивам.

Видно, в час, коли міра наповнювалася ущерть,
Немезіда повстала помстити безчестя і смерть.

О. ОЛЬЖИЧ

Пісня про ворога

Дуже — тіло його, в шкуратяній затягнене панцир,
Від щелепів до стін пробігає пружисте тремтіння.
Мяди рук — наче кулі старої слонової кости,
І щітнина іжка прикрашає цвяхований шолом.

Не рідкою, ледачою кровю налиті ці жилы.
Гідні мужа думки пролітають за поглядом орли.
Не один бо учинок зухвалиства й пянкої відваги
Залишив він уні: на пляху за своїми плечима.

Слава ворогові, що твоєї ненависті вартий.
Втіха — стріти його на вузькій для одного стежині.
Як же засвище в повітрі обточена куля.
Улучавочи в скринь, із прудкої співучої праці!

Б р о с т і

(Уривок з циклю)

I.

Зажурилася мати за сином,
що її не послухав, — пішов...
Була осінь, — не сива, а синя:
сонце травя міняло на шовк.

Дала мати, що мала, убогим
на молитву й усердний поклон,
щоб Пречиста хрестила дороги,
а юначий умужнила гін.

Щоб під вітром, що вдарить у груди,
не хитнувся напружений змаг,
хоч затроювати його будуть
і кидати камінням на шлях.

Бо в своїх закорінена зависть,
а набрякла погорда — в чужих, —
щоб погірдливість син і лукавість
переміг, пережив!

II.

Гомоніли зворушені села,
що ця осінь дітей забира,
що, приванлива, квітами стелить
їм шляхи від самого двора.

А вони, повні віри й зусилля,
з небувалим надхненням в очах,
вже не так, як батьки їх ходили,
пішли сміло по рідних горbach.

На прощання ліси зашуміли,
а в потоках заграла вода...
Чи для гір і карпатських наспіла
не та хвиля, що була, не та?!

Гомоніли сквильовані села
і здивовано глипали в синь.
Одинока-одна невесела —
стара мати. Чи вернеться син?!

III.

Простеллає юнацька дорога,
під ногами — бетон і пісок.
Думки серця твого під порогом,
де дитинства полишений крок.

Та щорана молитись закону,
що, незмінний, кермус життям,
свому полю, що косами дзвонить,
посилати пісні і чуття.

Закріпити в душі, злітувати
міць і спокій, і впертість і лютъ,
а місця, що покинув і матір,
рідну матір ніде не забути!

Хай в очах перебліскують рейси,
наче символ безкраїх доріг.
Переймись перемогою, впійся
не багато непройдених їх.

IV.

Чути визов: На місто! На місто!
Чути поклик і серця биття.
Ми лиш брості тих гордих, тих триста,
що за місто віддали життя.

Ми лиш брості... Малі наші ноги,
слабі руки, — та ясна мета.
України окраїна вбога
свіжим квітом нехай пророста.

Щоб із квіту зродилася зелень,
а із зелені овоч і сок
на потіху затурканим селам,
селам горя, пісень, і казок.

ТРИНА НАРІЖНА

Синім барвінком блакить розкішта,
сопіще на землю сочиться златом,
тіні кладуться і смуги світла
в травці, на стежку — там здовж плоту.
А на березах рожеві плями —
променів перших ласкавий дотик.
Стеляться, котять пісні полями:
ранок — дівчата йдуть полоти.

Захар Вовгур

(Уривок з роману)

Таких цін на коні, як той пятинці, не памятали найстарші люди в околиці. Дід Антін Яценко, що пережив панщину, п'ять царів і дванадцять років революції, таких цін не памятає. Це було просто явище страшне, після якого не сподіватися вже нічого доброго, і недарма знайшлися зараз особи, які з тих цін провіщали кінець радянській владі, пророкували війну всесвітню, голод, нужду, пошесті і інші нещасти...

Захар Вовгур взагалі до таких поголосок не прислухався, бо не вірив у них, та коли сьогодні, за його сивого огира, що колись, та й не так давно, був предметом зависті цілого села, давали шість карбованців, — злікався! І головно, перед людьми не зміг сковати свого жаху! Почувши, однаке, рисні насмішки над собою, подивився на купців і, не давши коневі вистигнути, як слід, скочив на нього і охляп тільки в рядині. як прибув, так і завернув назад додому.

— Купці ви!.. — сказав іронічно, — Поріжу на шматки зі шкурою й тельбухами, собакам викину, а за таку ціну не віддам! — додав уже на відізднім.

— У комуну даром oddаси! — крикнув хтось за ним.

— Не діждуть! — боякнув, але вже більше про себе, і рушив додому.

Зразу швидко пігнав коня, щоб утекти від глузувань і грубих дотепів, а коли кінь стомився й пішов ходою, не підганяв більше. Хитався в такт кінської ходи, а очі вдивлялися в засніжені простори. У голові йому снувались думи, бродили дивовижні плями, бродили швидко, не зупиняючись довго на місці, як худоба пізньої осені, в сльоту, по голодних, півпрогнилих стернях.

— Кінець!.. кінець!.. — шептали час від часу його вуста.

Тепер на подив ясно пригадувалися слова його брата з міста, що давно перестерігав і придвіщав такий кінець.

— Це все робиться на те, — говорив він, — щоб не було іншого виходу, щоб уся біднота й середніки пішли в колективи, з усіма пожитками, а з бацдами — сам знаєш...

Безмежна лють охопила всю його істоту і потрясла її до глибини. А тимчасом природа була надзвичайно ласкава. Був тихий зимовий вечір, по денний відлизі брався на ніч легенький мороз, у повітрі було тихо, і хоч це був початок лютого — віtreць хвилинами приносив із півдня легенікі подуви весни.

Захар не чув їх. Не до весни було йому тепер. Молода, дуже корчувата його постать виразно відбивалась від білого тла сніжних піль і сірої конячої шерсті.

Думав:

... «Усе рушилось... усе дрижить... тріскається по швах... умирає... гине...»

Братові слова бренячть, здається, в повітрі.
І далі:

... «Сибір... болота... ліси... тайга...»
І ще:

Утікати!.. Втікати негайно! — приходить він до раптового висновку. — Втікати, поки ще не пізно! Цим же сірим конем!..

Коли б йому хто сказав був рік тому, що доведеться покидати свій маєток і втікати сійт-заочі — горлянку перетріз би!

Але як усе покинути? Як покинути батьківщину...
А сьогодні — це факт! Хай тимчасовий (він вірить у тимчасовість радвлади і її законів), але факт!..

— Гей! — зідхнув голосно.

Кінь на його зідхання зупинився. Вершник, немов прокинувшись од задуми, почав озиратись. Стояв на взірі, а в долині лежало село Святиньке, його село. Яким воно гарним видалось йому сьогодні! Ніколи в житті до нього так пильно не приглядався. Маленьке, чепурненькє, тихе... Головою вперлося угору, що немов штучний насип оточила його величезним луком, а ноги у самій річці. Вузькою смужкою білого паперу лежить сона заряз, живутим очеретом і сірою лозиною обляплена з обох боків. Спить, як і все навколо. Праворуч на горбі чорніє лісок. Він теж дрімає, але не далекий той час, коли лісок прокинеться, тисячами голосів заголосить, зашумить ріка, загремить солов'ями ліщина...

Думки Захарові обірвались. Затрусили вінськ, закусили губи до крові.

— І все це покинуть?!...

Глянув угору, але там сіріло безнадійне небо. Випростався, пошукав очима власної хати. Недобре довелось шукати. Стояла окремо на взірі, заслонена від людських очей тополями й густим садком, що широким килимом постелився вгору...

Думки знов пішли манівцями і Захар забув, що стоїть конем перед дороги, що вечір надворі, що починають мерзнути ноги, бо надворі зима.

Глянув на голову коневі і згадав базар.

— Шість карбованців! Це вже явний кінець! Тепер уже колектив буде, бо виходу нема! Треба було продати коня, — думас вголос Захар. — За шість карбованців була б хоч пляшка горілки, а так що? Правду на базарі казали, — піде дурно в колектив!...

— Ні! — крикнув раптом, аж кінь здригнувся. — Не піде!...

Думка хутко почала працювати над тим, як знищити коня. Родилося безліч плянів, але над усіма переважав один: «загнати до смерті!».

Подумав:

«Коли б гнав був щодуху від базару, — заряз це був би вже труп, а так?..»

— Ти ще живеш?!.. У колектив хочеш?!..

Кінь, переликаний рятуовою начистю, почав крутитись і тупувати на місці.

— У колектив рвешся, — лютішав вершник. — Не буде по твоєму!

— Назад!

Під вершником і кінь збожеволів. Ніздрі Йому дико роздудлисся, а білу гриву й хвіст підхопив на крилах розбуджений низовий нітер. Та й усього коня немов підхопив вітер, бо здавалось, що кінь не доторкався землі, а летів у повітря. І був подібний до того казкового огиря Петаса, що крилатою хмаринкою носився над землею.

А тимчасом сніги засипали, — то морок вечірній притрушуває кінські сліди...

Описавши величезне коло на снігу, кінь прибіг на попереднє місце і став. Став так несподівано, що Захар удруге мало не перелетів через голову на землю. Це озлобило його ще гірше, але ис мав сили реагувати негайно. І вершник, і кінь були обидва потомлені й обидва важко дихали. Кінь був цілком мокрий, шерсть Йому на ший помервилася, а з піздрів і з усієї шкури бухала пара...

— Хочеш до стайні? Може до колективної? Не діждеш того! Назад!..

І знов почалось те саме лютé гасання мертвими полями і знов через деякий час господар і кінь стояли на попередньому місці й важко дихали.

— Його так скоро не заженеш, — домислився нарешті господар. — Сильний звір! Його треба гнати тиждень, поки здохне.

Захар знеохотився, втомився, і лице Йому зробилось ще суворіше, ще темніше, ще безнадійніше.

А тимчасом швидкими кроками підступала ніч. Туман, що зновинив усю долину й цілком закрив село, підносився вгору і стелився вже в ногах конегі...

І знов кінь витягнувся струною і полетів сніговими полями, та коли, описавши величезне коло, добігав до попереднього місця, страшний нечуваний удар припинив його біг навіки. Захар витягнув на льоту з-за халіви свою фінку і з розмаху по держалю всадив її між ребра улюбленному колись коневі. Кров ударила фонтаном і забагрянила сніг. Кінь силою інерції зробив ще кільканадцять розлучливих скоків і повалився мертвий, запоровши носом сніг. Вершник легко зіскочив на землю. Тепер він був уже цілком спокійний. Витягнувши з рани ножа, обмив снігом його тепле ще від крові лезо й запхнув у халіву. Зняв по господарському вуздечку, зі спини риденце і подався до села. Дорогою пригадав, що ридно й вуздечка Йому більше іспотрібні. Витягнув ще раз із-за халіви дюка, порізав зайві тепер речі в шматочки й порозкидав по полі.

Загорнувшись пільгіші в свою куцину, почав спускатися з гори до села. На душі почував таку полегшу, немов перед хлылиною зробив велике, гарне діло. Увесь час посміхався. Пригадав,

що давно не курив. Витягнув кисет й запалив цигарку. Затягнувшись смачно, з задоволенням сплюнув на землю. Пробував навіть свистати, але не виходило. Перед селом кинув цигарку в сніг і до своєї хати почав закрадатись хильцем, як злодій. Щоб ворота не скрипили, перескочив через поламані штакети і зник у темних сінях...

Прийшовши вчора додому, Захар одержав пашірця з сільради, де йому пропонували в тридennий строк внести п'ятьсот карбованців податку. Він ще раз переконався, що відступ почав правильно і вчасно. Знав, що вдома може посидіти ще один день, а далі йому бути дома небезпечно. Отже, на відхіднім, цілий день провів на «порядкуванні» коло свого господарства. Перш за все зарізав свиню. Це перш за все, бо був суворий наказ свиней не різати. Зарізали вдвох з родичем, старим Чопом і обсмалили в хаті. Усе одно в пін не жити. Потім Захар уявив здоровенного молота, що колись стягнув із засипаного снігом у полі паротяга, понижив усе, що вдалось знищити. Найперше розбив ущент киратову машину. Ніколи не сподівався, що впорається з нею так легко. А там спижкові колеса відразу маком сіли, за одним ударом. Звичайно, одним ударом він не обмежився... Довніє довелося вовтузитись із віялкою, але Захар не пожалів ні сил, ні енергії, і за кільканадцять хвилин і з неї осталась лише купка трісок і залізя. Далі він погинув плуги, борони, повибивав сприхи з коліс, порозтрощував голівки, а насамкінець попідрубував у хлівах одвірки, з чотирьох боків деревяні стояни і, втомившись, пішов до хати. Хати не рубав. На всякий випадок! Може?.. Час па часі пе стойт! Може щось тріснути в тій машині, й усе полетить шкіреберти...

Уже хотів лягати, як звичайно, на лежанку, коли раптом нова ідея майнула в його мізку, і він поклав негайно зреалізувати її. З тим і подався до села.

Цей день закінчив прекрасний зимовий вечір. Сонце сіло чисте, і надворі брав мороз. Зі стріх понависали довгі, прозорі бурульки — далекі вістуни весни...

А другого дня радісне сонце погасило лампу в сільраді. Там працювали тепер день і ніч.

«Село мусить бути колективізоване!»

Ось яке завдання стояло перед партією, радвладою і профспілками на селі. А це вдавалось не легко. У колективі пішов тільки невеличкий відсоток селян, хоч село складалось переважно з бідняків. Отже, як стала артіль — село поділилося на дві частини: на колективізованих і одноосібників, що залижали дальшому розвиткові колективу. Тимто партійно-радянсько-професійному трикутникові треба було зміцнити колектив і втягнути до нього решту бідноти, вирвати її з куркульського полону, а самих куркулів знищити на базі суцільної колективізації. Ось що було предметом важкої праці в сільраді — штабі бойового наступу, одному з тих сотень тисяч штабів, порозкидалих по всіх селах, містах і містечках України, радянської і всього Союзу.

— Граждані! — верещав Риндя, — власть робочих, крестьян уважає опасності! Куркуль наступає! На горбі, під лісом, ціла кінна вармія. Я був там і все знаю. Гарнізуйтесь, бо буде пізно!

Сказавши це, Риндя спершу знівився, далі заплакав і став коло порога, не дивлячись навіть, яке враження справили його слова.

Коли б ці слова сказав хтось інший, а не Риндя, що відомий був, як підкуркульник, і коли б з його рота не дхнуло на всю хату горілкою, то, звичайно, така звістка могла б спровокувати враження.

«Куркулі зібрали кінній загін і розігрують по полі, готовуючись до нападу!..»

Та було над чим подумати! Усі були певні, що щось не так, але що якась частка правди в словах Ринді криється — повірili. Тож поінросили Риндю до другої кімнати, а самі, нашивидку порадившись, поклали: зібрати по дорозі найактивніших колгоспників, самим озбройтись і рушити тихо, без шуму на поле під ліс.

Незабаром гурма людей, на чолі зі Струком і Андрієм діловито маршуvalа селом, прямуючи на згадане місце. Ринді між гурмою не було, хоч він обіцяв повести й показати «що і як». Риндя вважав за краще почекати і збоку подивитись, чия візьме.

Раптовий появ такої великої маси людей на вулиці не міг пройти непомітно поза увагу селян, навпаки — це викликало величезне зацікавлення, люди виходили з хат, прилучались до юрми, і, поки актив опинився за цариною, то за ним тягнулась полорина села. Це було не погано. Дядько Струк, бачучи це, підсміхався і моргав до Андрія. Тут, мовляв, прекрасна наочна агітація, біднота побачить, де П вороги.

Як не поспішала ця незвичайна юрма, проте доброї півгодини минуло, поки добралась до гори. Тепер залишалось найважливіше — вийти на гору. На неї лізли, одначе з меншим запалом. Видно, що Риндя збрехав, просто поглузував зі стількох дорослих людей. Його дехто голосно лаяв, дехто обіцяв помститись, у юрмі цікавих, що тягнулась за активістами, чути було сміхи й жарти, дорога була слизька, люди ковзались і падали, і це призводило до ще більших сміхів...

Цікавість підганяла всіх. Севир Стратонович і Андрій не втримали, відбились від юрми, побігли на горбок і остановили з дива...

За ними вибігали все нові і всі ставали мончки, боячися слово промовити.

Зібрані на полі побачили нечуване видовище — усе поле вкрите білі кінськими трупами. Усе збиті кінськими копитами, не наче тут недавно точилися бої завзяті, неначе тут відбувся герць лицарський, і загинуло на тому герці багато героїв, але їх уже встигли забрати, а осталися кінські трупи — безмовні жертви людської пристрасти...

Лежали вони тихі, безмовні, а від їхньої крові червонів сніг. Де-не-де кров ще парувала — видно недавно вилилась з гарячого, живого джерела, і воно висохло навіки.

Люди стояли немов перед жертовником, на якому принесено велику офіру. Стояли й не підходили близче до кінських трупів. Вони мовчали розглядали їх здалека, і дехто пізнавав серед них баских коней місцевих багачів, лежав між ними і Вовгурин ажреbeць, зарізаний уchora, і йому ворони вже повиклювали очі, але були тут і бідняцькі коні, сухоребрі, міршаві, злідени. як їхні господарі...

Вийшовши вночі з хати, Захар Вовгура подався городами до свого дядька Микити Чопа, що жив на изгірі, під самим лісом.

Старого Чопа застав Захар дома. Сидів на лаві під вікном і нильно читав, чи просто розглядав якогось напірци...

— Розібрав?! — спитав по хвилині, — чи не розібрав?

— Це б так, тисяча карбованців?! — сказав Захар.

— Да, вірю, просять тисячу карбованців. Тисяча кольок їм у серце! Доки це буде? Доки буде знущатись з нас та проклята власті?

І тут Захар розказав своєму дядькові, що хоче втікати, розказав, що Йому говорив брат про розкуркулення.

— Не мене ні мене, ні вас, — провадив Захар. — Ця тисяча карбованців — лиши перший удар, а іх посыпеться так густо, що не встигнете відмахуватись. Я йду. Не знаю, куди, але піду подалі від села. Хочеться ще памятку залишити по собі, і думка є, та не знаю чи вдасться.

Старий Чоп мовчав. У думці похвалив намір небіка. І він зробив би так, коли б молодший, але тепер... тепер уже нема про віщо думати.

— Я вже загину на своєму подвірі, — сказав по хвилині, — коли вже на те пішло. Коли та власті має залишитись, краще вмерти. Ти молодий, тобі інакше, ти, може, ще чогось діждешся. Благословлю тебе в далеку, незнану путь...

Старий розчулився, хвилину помовчав, похиливши голову, потім раптом зірвался, трохи навколо кулаком об стіл, аж шишки задзвеніли.

І був тепер величний і грізний, як тоді, коли взальть гридав у своїх руках, і аж Захар мимоволі голову скрилив перед ділом.

— Але не подумай собі, сину, — сказав він, — що вони легко зі мною справляться. Їхній розум короткий. — до мене їм треба б довшого ума.

У словах цих була ще давня самовиенність.

— Ти коли намірився?

— Зантра.

— Іди з Богом. Буде тобі добре — дай знати.

Розирощаний з дядьком, Захар вийшов на вулицю. На душі було сумно й досадно, у думці майнув далекий незайнаний шлях, засніжені поля, холодні ночі, жорстокі люди, голодні дні, стало никода себе, і це гірша ненависть розібрала до тих, що примушували покидати село.

— «Ніду й сплю їх», — подумав рантом. — «Втчу зараз і проріжу комусь горлянку, легше стане...»

Але це були тільки думки, це були поздійшенні мрії, це не так легко зробити. Подумати легше, ніж вчинити, а що думати можна — він думав, упивався мріями, вигадував найкорстокіші карі, найстрашніші муки своїм ворогам.

«Рубав би! Шматував би їх!» — думав Захар.

... Захар пробрався лісом до Чона, городами забіг додому, і манівцями подався до міста. Надвечір він стукав уже в двері приміщення свого брата.

Порвав із селом може й назавжди. Перед ним стелилась важка, незнана дорога, перед ним лежав новий ненависний світ. Він боявся його, засталегідь ненавидів, але мусів іти, бо інакшого іходу не було.

До потяга на Харків зосталося ще кілька годин, і він їх провів у розмові з братом. Брат давав вказівки, як вести себе з людьми, коли з ними доведеться стикатися й працювати, учив як ховати своє минуле, дав адресу до свого знайомого, який помог дістати за невеликі гроші посвідчення, з тієї серії документів, що їх фабрикували для людей, як Захар.

Перспектива шукати братового знайомого в Харкові, де він усього раз у своєму житті був з вісім років тому, не дуже вспіхала, але не було ради. Першим його завданням було дістати документ, а далі не знов, куди піде, що зробить, знає лише, що має знайти роботу, а де — не пігадував і не дуже турбувався. Вірив, що знайде.

— Було б ярмо, а шия знайдеться, — казав, прощаючись з братом.

Вагон довелося брати штурмом...

Прокинувся раз, коли треба було показувати квиток, а другий раз на стації в Харкові.

Столиця зустріла його негостинно. На порозі вокзалу вкрали йому торбу з салом. Поклав її на землю, щоб знайти квиток, і поки знайшов його — торбу вкралі. Спершу змішався, забігав, закричав, але юрма, що валом валила з вокзалу, була піма й холода на його крики, та й звична до таких випадків. Вона вхопила його між себе й винесла, виштовхала на привокзальний майдан. Тут тільки Захар опамятається. Поланав зразу по кишенях — трохи були цілі, заховані в надійному місці, отже жити можна було.

Стояв хвильниу, оглядався, може побачить свою торбу, але даремне, тоді пішов шукати братового знайомого. Переконався, однаке, що це не така легка річ...

Ледве пробрався до пішоходу і став біля дерева, обгородженого залізними гратаами. Напроти, за дорогою, через увесь майдан тягнувся скверик, у ньому було понуро й мертво. на клімбах стирчали зпід снігу сухі буряни й посохлі квіти, і лише горло дивилось у небо групи ялин із сіро-зеленою чатиною, яких Захар не бачив досі ніколи. Пішов. Подорожі вибирал, кого б співати про

Холодну Гору. Здавалось, що йому не відновідять, бо знають, хто він і знають його думки. Про Холодну Гору довідався від чистя черевиків. Вийшло, що воно зовсім недалеко, і така ввічлива відповідь смуглого чистя навіть підбадьорила. Звернув праворуч і подався на міст, перекинутий через залізничну колію. Міст вів на Холодну Гору. Стерегли його дві великі камяні фігури: жінка зі споном у руці і робітник з молотом, спертий на ковадло. Побачивши їх, міркував уолос...

— Робочий! — цідив призирливо крізь зуби, — іч, пузо виняв, гад!

Потім звернув увагу на жінку.

— Де ти зажала ту пшеницю? На мосту? Паразити!

Далі він пильно оглянув фігури, масивні постumentи, на яких вони стояли, не знав лише призначення їхнього.

«Мабуть, міст стережуть», — подумав.

— Ну, стережіть, прокляті! — сказав уолос, — ніхто вас не бойться.

Щоб доказати їм, що він їх не бойться, уневинним кроком пішов на міст. На мості затримався хвилину і глянув униз. Там сновигали десятки паротягів, мчались туди й сюди потяги, на вокзалі зупинялися, витрясали з себе гурми людей, набирали ще більше нових і мчали далі, у невідомі світи.

Братового знайомого знайшов аж надвечір, у маленькім осібничку, у глухому заулочку.

За часем Захар розказав хазяїнові, чого хоче.

— Коли б я не втік був учора, — закінчив він, — сьогодні я вже певно сидів би. Не помилували б!

Тут господарі щиро співчували гостеві й журно хитали головами. Їхне становище ставало з кожним днем хиткіше і їх не минали податки і піякі прикорости.

— Да-да-да, — почав господар, — важкі часи! Може вже й не довго, але доводиться терпіти.

Захар аж перестав жувати й подивився на господара, — чи правда, мовляв?

— На Америку велика надія. — тягнув господар, — «Догнати й винередити!» Штука? Тут нужно понятіє іміти! Хіба вона дозволить зробити це Росії? Нікогда! Коли б Бог мерещій весну давав, а покищо мусимо терпіти.

Після цих слів усім якось легше стало. І само терпіння відавалось уже не таким важким. Хазяйка тихо зідхала і час від часу хрестилась.

— Мусимо терпіти, — повторив господар. Ця остання фраза, повторена двічі, була наче містком до нової теми, до якої господар незабаром і перейшов, не діждавшись, поки Захар заговорить сам.

— Паспорт іміється? — спитав по хвилині.

Захар очуняв від якихось дум, немов від сну.

— Оде й головне, що нема, — відповів. — Куркулям паспорта не дають...

Якось гірко всміхнувся.

Маючи посвідчення в кишені, почував себе краце. Треба було звінкнути ще до нового прізвища. У посвідченні стояло, що З. С. Тиховід є селянин-бідняк із села Гнилочок, Харківської округи, і його відряджається на заробітки до шахти.

Добре, що хоч імени не треба міняти. «З. С.» — можна Захар Семенович і Зиновій Степанович, бо на імени міг би колись забутись і видати себе. Кепсько лиш те, що шахта, а не завод. На заводі воно було б легше, але знову нема вибору...

Стонога сказав, що на завод може Захар поступити, як з піврока побуде на шахті і стане членом профспілки, тоді йому дорога відкрита всюди, тоді він «настоїца пролетарія», а іхати він радить Захарові у Сталінський район. Там нові шахти, там і жити краце, і порядки інакші. Багато людей нін туди посылав, і всі хвалять.

Стонога мовкне й дивиться на Захара, що той скаже. Захарові вже однаково куди йти. Зразу подумав був про завод, але тепер байдуже. Він знає, що ніде добра не буде, але десь треба той час перебути, а коли прийде година вертатись, він верне, де б не був...

Швидко перескакуючи через вибої в передміських пішоходах, вискочив на широку вулицю, що йшла з гори. Нею він прийшов з вокзалу, отже нею почав спускатися вниз. Назви вулиці не знав. Прочитав був, як ішов сюди вдень, але забув. Пішов серединою, поволі. Тут тільки помітив, що тиснув сильний мороз. Сніг рипів під ногами, мерали руки, і мороз ціпав за вуха й носа. У повітрі літали мільйони іскристих сніжинок. У ногах його лежало велике могутнє місто. Немов глибока синя долина заросла мільйонами огніних квітів, більших і менших, зібраних у пучки, разки, гірлянди синіх, червоних і білих, а над ними, як величезний лямпіон — місяць. З тієї синьої долини підіймались білі дими, з середини їх ішов приглушений гомін. З лівого боку долини, у синій далині на взгорі підіймалась велика сіра будівля. Її гострі контури зливалися де-не-де з далекою синявою, зате яскраво вирисовувались широкі смуги світла. Підіймались кільканадцятьма поверхами. Рахував їх, не міг дорахуватись...

— Набудували, гади! — шипів. — Обдерли зі шкури мужика і збудували палаців! Коли б можна дістати такого динаміту, щоб пів-землі ним висадити в повітря, або хоч це місто прокляте, щоб не блістіло так нахабно! Це за наші самооподаткування!...

Ранок зустрів у Сталіному. Зразу ж на пероні пройняв його страшений холод, що по невисланій ночі видавався ще дощукальнішим. Хотілося їсти. Зайшов до етапіонного буфету, щоб напитись чаю, але там його ще не було, обіцяли через годину, а взагалі буфет був пустий.

До міста було шість кілометрів. На другому кілометрі зігрівся вже і пішов по підліттю. За той час уже добре розвидлілось, на сході червоніло небо, крізь синій туман продиралось сонце. У повітрі літали рожеві сніжинки. До міста летіли невеличкі аграї граків. Птахи летіли швидко, уважно роздивляючись по боках. За-

хар глянув на них і позадриг на їхні крила. Роздивився довкола, знайомився з невідомою околицею. Донбас, це була для нього цілком невідома країна. Чув він багато про Донбас, але ніколи не зінав, що він справді собою уявляє. Не сподобався йому з перших кроків. У його околицях зелені ліси, узгірі, долини, балки, а тут, навколо, де не глянеш, рівний, білий степ і тільки тут і там підіймаються до неба якісь голубники і біля них величезні чорні куни, понурі, як могили. Захар догадується, що голубники — то шахти, а купи — це вугілля.

Що більше до Сталіного, їх трапляється щораз більше, і він дивується, де тих куп стільки береться. Звідкіля береться стільки вугілля? Неваже це вугілля? І його почав брати сумнів, але скоро заспокоївся. Незабаром про все дізнається, що й набридне. Увіходив у місто...

Сама назва міста якось лякала Захара. Йому здавалося, що там на кожній вулиці, у кожному заулку стоять певні люди, жуччи таких, як він, що вони наскрізь бачать людину і, пізнавши його, зловлять і зроблять йому кінець. Проте, ішов уперед і не зчуває, як опинився в центрі.

Місто, видно, прокидалося рано і сну, або й зовсім не спало. Бадьоро ревли гудки, здалека шуміли якісь мотори, десь дзвенів метал, а біла пара й дим густими хмарами застеляли обрій. По обидва боки вулиці стояли високі будинки, нові, білі, деякі з них, видно, добудовано взимку, бо стояли закриті рештуканням. Середину вулиці простяглися трамвайні рейки. На все дивився мигцем і йшов далі. Органічно не терпів міста, не зінав його, боявся, воно його якось невимовно пригнічувало. Довідався, де базар і подався туди. На базарі почував себе краще. Селинські підводи, хоч іх і дуже мало було, все ж нагадували йому село, його рідну стихію. Купив тут фанерову скриньку, зелену, з замком, тут і посідав. Від дядька, що продав йому шматок сала, дізнався, що Буденіївська рудоуправа потребує робітників, і погдан податись туди.

Через півгодини вже ішов білим полями на Буденіївку. Тут земля вже була нерівна. Рівність псували височенні купи породи, що їх винесли з надрів землі й насипали люди.

Захар тепер уже зінав, що це порода, бо переконався сам, проходячи повз купу зараз за Сталіним. Зінав також, що біля кожної такої купи є й шахта. Намірився йти по дорозі, і до якої шахти нона доведе, на тій і найнятись. Попоївши, повеселішав, тай погода була гарна, ішло до весни. Інакше не цвірінськали б так очарувши горобці на дорогах, граки не витягали б щий та не харчали б так тихо, протяжно, а проте заклично, принадно, веснено.

Рантом наткнувся ногою на щось бліскуче, що відсвічувало яковте проміння сонця, як дзеркало. Нагнувся, підняв. Була це звичайна мідяна гільза від мисливської рушниці. Хтось, видно, загубив її. Відіткнув корок, і з неї посыпався на землю шріт. Під шротом був клейтух, значить унізу був порох. Хотів був викинути, але потім подумав щось, загнув гільзу зубами, щоб клейтух не випав, і кинув її на дно в скриньку. Більше про неї не думав.

Тепер усю увагу присосувала шахта, що виростла раптом перед очима, коли він винішов зі балочкою на горбок. На цій шахті пісклав найнятись. Підходячи, притглядався уважно. Тепер уже лежала, як на долоні, яке видно було розкиряченні над нею залізні ноги кашпа. видно було, як під його блянням дахом крутилось якесь колесо. За шахтою підіймалась висока купа породи. На ній одна за одною сунули пагонетки, поводі, розміряно, і догори, і згори, однаково, а нагорі людина допомагала звільнитись від тигару.

Появу його на подвір'ї були б не помітили, коли б не зелена скринька в його руках. По ній видно було, що господар й прине леща і шукає роботи. На питання — де завідувач, йому охоче показали будинок, де була контора. Перед нею стояла повозка, запряжені парою коней — видно чекала когось, хто має вийти з будинку. Захар увійшов уже в сіни, як юрма людей, виходячи з контори, витіснила його назад наднір. Стан збоку й притглядався. Виходили все люди старші за тих, що стояли на подвір'ї, видно кадрові шахтарі: останній винішов чоловік, що його зібрали привітали оплесками. Він скинув шапку і до всіх привітно віміхався. З вигляду був це чоловік років під тридцять п'ять, високий, чорнавий, широколичий, із здоровим румянім обличчям і великими сильними кулаками. Зійшовши зі сходів, він зупинився біля брички. Видно чекала вона його. Шахтарі підійшли близче і оточили бричку з усіх боків. На бричці з'явився якийсь скін робітник і дав слово секретареві партосередку. Почався мітинг. Захар зацікавився. Значить, потрапив у розпал якоїсь події. Він напружив усю увагу, щоб не пропустити жадного слова секретаря. Його цікавило, що це за робітник, і куди іде, і цікавість його була вмить заспокоєна.

— Товарині! — почав секретар, — від нас від'їжджає на важку відповідальну роботу на село т. Кривоніс.

Захар шморгнув носом і підійшов близче.

— Ми з італем відшукавмо нашого товарина, — говорив далі секретар, бо знаємо який з його робітник, знаємо, що він нераз усю шахту виводив з біди, а проте відшукавмо, бо державі треба хліба, бо селу підмоги треба, бо темне ще наше село, бо сильний ще клясовий ворог — куркуль.

Секретар зробив паузу. Серед зібраних панувала тиша, усі чекали дальших слів. Через хвилину він тягнув далі. Він малював плян роботи двадцятип'ятисячника на селі, відкрив труднощі, які його ждуть, закликав перемогти їх, високо несучи прapor шахтарів, що в їхньому імені він іде туди працювати.

Секретар скінчив і зліз з брички. Захар зінав уже тепер, що робітника прізвище Кривоніс і що Іде на село колективізувати й розкуркулювати. Хотілось знати, в яке саме село, але промовець не сказав. Та не важко, довідається... Був задоволений, що він уже тут, що його безпосередньо не зачепить розкуркулення, ягадав мигцем своїх недавніх приятелів, згадав ті памятні перегони, що не одного з учасників заженуть далеко за межі села, а то й країни. Не встиг, проте, впорядкувати своїх думок, як на бричці з'явився новий чоловік. Був він небагато молодший за поперед-

нього промовця, росту такого, як Кривоніс, зі смагливим обличчям, Був одягнений у жовту шкуряну куртку, такий самий кашкет і тільки по широких розвинених пястях рук можна було пізнати, що вони знайомі з обушком. Серед зібраних він, видно, користувався великими симпатіями, бо всі зустріли його щирими усмішками, а деято пlesнув у долоні.

— Іvasик, Іvasик буде говорити! — чулось навколо. Під таким іменем був він відомий в шахті № 16.

— Друзі!..

Розбурхане море голів і гомін голосів затих в одну хвилину. Іvasик спокійно почав.

— Від нас віходить Кривоніс!.. Ви знаєте, що це значить?! Ви знаєте, хто підбадьорював до боротьби за першу пятирічку у три роки, ви знаєте, хто цілими тижнями не виходив із шахти, коли на шахті був прорив? А тепер, коли в нас налагодилась робота, він іде, і на шахті знов...

Він зробив невеличку паузу, всміхнувся і докінчив:

— прориву не буде!..

Юрма забила в долоні і знов зашуміло море голів.

— Так, товариші?! Ваші оплески говорять, що так. Ми обіцяємо це Кривоносові. Обіцяємо? Так отже: їдь, Кривонос, колективизуй село, розкуркулюй Святеньке, зроби його Шахтарським і то не тільки назвою, але й ідеологією, нас не забувай, а впоравшися — вертай назад! Так, товариші?... Такі ми дамо йому доручення?..

Після Іvasика виступав ще завідувач шахти, голова шахтному, ім відповідав Кривоніс, але Захар не чув уже тих промов. Стояв, як зачарований, як очманій, те, що він почув, було щось надзвичайне, неймовірне. Він взяв це за перст прорідження, бо чи ж не дивно? Святеньке — його село! Він зі Святенького втік сюди, склався в шахту, а звідси їде двадцятип'ятитисячник його розкуркулювати! Це не простий збіг обставин. Він певний, що тут брала участь винча сила, в яку він вірив.

Прокинувся від того надзвичайного захоплення, коли вже бричка рушила. Кривоніс сидів у ній з невиразною усмішкою, на всі боки тиснув руки товаришам, що обліпили бричку, як рій бджіл. Чулися голоси: «Ліквідуй їх негайню!», «Хутко вертайся!», «Зостасмось без тебе!», «Не забувай!».

Він кланявся на всі боки, усміхався, доки бричка не вийшла за ворота. Тут баскі коні зразу рвонули і швидко понесли її втертою сніговою дорогою. Скоро вона зникла в балці.

Увійшовши до контори, Захар уже знову звернувся, бо обличчя завідувача запам'ятав. Сидів він з головою шахтному і з тим, що його називали Іvasиком. Розмовляли про від'їзд Кривоноса.

Захар підійшов до стола і сказав:

— Хочу панятись.

У нього вдивилося шестero очей, і він почув, що йому від того робиться неприємно. Потупив очі й чекав.

— З якої шахти втік? — спитав голова шахтному, пильно дивлячись йому в очі.

Захар миттю зоріснувався в ситуації.

— Ще не був на шахті. З дому, — сказав спокійніше.

— Не з куркулів часом? — допитував тим же тоном голова.

Захар ще раз переконався, що йому його соціальний стан на лобі не виписаний, і почав відповідати щораз відважніше.

— Якби я куркуль, не йшов би в шахту, — відповів, ніби нічого не розуміючи.

— Так колись було, — сказав голова і важадав документів. Переконавшись, що все в порядку, він з відповідним папірцем відіслав Захара до канцелярії і години через дві, по медичному огляді, «з контрамаркою» в руках Захар сидів уже в четвертій кімнаті гуртожитка для незконатих і знайомився з товарищами, що жили в ній, знайомив і їх з собою...

НАТАЛЕНА КОРОЛЕВА

Аскольдова могила

(З циклу «Старокиївські легенди»)

Як хмара, що несе громовицю, тиха й біла сунула лава Свято-видових жерців княжим дідинцем. Водслав, верховний жрець, взяв із собою численний супровід панмисне:

— Наї бачить князь Аскольд - Миколай, що нова віра грецька не зменшила давнеколишньої горшвости. Ще стоять на висотах київських і Перун Срібноголовий, і Святовидова святиня пищна під охороною трьох соток мужів пеєнних, збройних, комонних. Вони і день-денно, і ніч-пічно почесну сторожу при храмі держать...

Та ж... і дари Водславові, і прохання покірні, і умовляння, що таять в собі натяк - пересторогу:

Могутніші Стрибожі Внуки, як перстъ земна, людина ж — марна, хоча б і княжим вінцем увінчана...

Все нідоочого, все — дарма: тільки злоститися князь, ані вислухати не хоче.

— Годі мені в очі світити і досить колінкувати. Надаремний загай! Сказано, — промовив князь і підівся з столу.

Був неупростний й твердий, як скелі над морем Варязьким.

Сказано!.. Капище Святовидове знищти. Ані стовпа, що на межах гаїв посвяtnих, ані того «слупа» Святовидового трьохлиного відпині не стерпить князь на землі Київській. Бо ж вся та країна, як довга, так і широка — невзабарі маєстати, як став сам князь Миколай — християнською! То ж за три дні наї вимандрують жерці за межі Київські хоч би й до Землі Ругіан, чи на острів Руйану. Там бо ж найпишніша святиня бога іхнього. І за минуле

князь не мстить: можуть взяти і собою все своє добро, всі начини посвятні і самого Святовида з Перуном.

— Мені бо, — з усміхом закінчив Аскольд, — не літь в з істу-
канами на ірю ставати. Не вороги вони, лише — непотріб.

І немов на висміях жерцім, що докуку йому вчили, — княж виїзд на влови затримали, — не зачекав Аскольд, щоб Святовидові слуги бодай з двору княжого виступили. В миготині зброї та барв, мов вихор, триском винесся широко відчиненою брамою. Князь із дружинниками курячу збили на гостинці широкім і впрост через Поле Угорське майнули в лісі Звіринецькі по глухинах понадбережних.

Ледве стримав правицю свою Водслав, щоб стрілою прокляття в зобидчика-князя не метнула. Та ж: чи бог потребує зброї на смертного?

Жрець щільніше загорнувся своїм білим плащем, низче на-
сунув на скроні дубовий вінок й пошевки дав плюб:

— Буде гідна тебе, Святовиде, остання офіра наша. Буде!

Черком всів на коня-білогрива, що ніколи не стрижено йому довгого волосу ні в хвості, ні в гриві, й також повним чвалом ви-
летів з своїм супроводом з княжого двору.

В святині ж закипала праця, заметушились жерці й вірники, мов бджолі в бортні в дообідній лінневій порі.

— Буде гідна тебе, Святовиде, остання офіра! — думав своєї Водслав, даючи накази щодо приправ у мандрівку далеку. Та ж дивні були ті приправи жерців. Не складали майна до міхів шку-
ратяних, не зашивали срібла-злота до широких мандрівних чере-
сів. А натомість лагодили зброю: на күші туті нові тятиви пани-
нали, мечі гострили, па оштепи брали калені трьохбокі гrotti — «клюди». З ставів виводили посвятних коней, що їх Водслав про-
брязкував наговорною водою.

А за коротку хвилю ис тільки триста вірників з тарти Свя-
товидової, але ж і молоді жерці — пізні й комонники розсипались по лісах Звіринецьких. А Водслав, що тільки він один міг до свя-
тині, де Святовид перебував, увіходити, — щільно затяг іасереди-
дини шкуруючу зашону. Запинала вона одиночі храмові двері, що виходили на широке дворище храмове, куди сходились всі інші жерці трьох ріжких гідностей, слуги Святовидові — старші вір-
ники на моління й офортування.

Старий жрець вілав до Святовидової праці важкий двосіч-
ний меч. З лівої руки вийняв ріг з вином, натомість дав «родину

стріл наговорених», в яромі гадій закалених. Потім високо підніс до неба руки й молився-стогнав:

— Під меч! Під меч поклади його, боже. Під меч!

Відійшов на кілька кроків до срібної миси, що стояла на шту-
дернім тринозі, налив до неї води «непочатої», тієї, що й до схід-
сонця сам їшов з «таємної» лісової криниці-джерела присоєні.
По тій воді ворожити мав.

Переніс триноз з водою перед статую бога, нахилився над во-
дою, простягши вперед руки, й закляк з нерухомим поглядом, за-
нуреним у прозору, мов амальгама, воду. В храмі напорошилась

тиша, ніби чекаючи пророчих слів. Але зноса храмової стіни почав пирхати Святовидів кінь. Здавалось, питав Святовида, нагадував:

— Чи не час вже обїздити землю? Та ї проглянути треба: де небезпека причалилася, чи нову напасть готує Чорнобог?

Пирхав і пирхав, неначе з нетерплячкою. Стояв завжди за вітальною стіною, завжди напоготові прийняти на спину золоте сідло, що лежало в самім храмі до розпорядимости бога. Тільки ж бог та найвищий жрець сміли діткнутись посвяченого коня. Жрець міг його годувати, напувати, чистити, але кульбачити золотим сідлом міг тільки сам Святовид, коли в темних ночах робив «оглядини світа». Ранками по таких ночах Водслав знаходив посвяченого коня, нокритого пилом, в тяжкому диху. Але трьохликий його володар був незмінний: сторожко, і спокійно дивився він всіма щістюма очима в минулі, дійсність і майбутнє, й ні що в світі й ноза світом не було вкрите від його зору.

Час минав. Жерцеві руки, мов налиті оливом, тягли до землі. Очі від напруги зайшли слізою, нсги трептили, у вухах гучало. Немов земля починала тріпотати, як на водянім шерху, а над нею гучав розгойданий бурею ліс. Імла застилала воду в мисці, закучерявилася перед очима, креслочи веселкові стежки та протоигти. І ними побігли Водславові очі, немов колісцята, пущені згори. Думка ширяла орлицею понад всією Київською Землею, пильнуваючи кроків тих, кого послав сам Святовид розказом уст жерца свого Водслава.

— Не нашою — людською... Своєю власною рукою помстися, боже. Тобі належить насолода та! — молився Водслав з останніх сил, а серцем відчуваю кроки підвалдніх своїх і тупіт їхніх копней, що, як і вершники, моя житло власне, знали старезні ліси далеко й широко.

А в глухиніах тих справді сотки очей стежили за Аскольдом та його дружиною, що продиралася лісами-хащами. Та князь нічого не прочував, не вчув і не побачив, бо «йшов за звірем». Тільки було йому — ловцеві вправному — неначе дивно: от ось, зовсім близько, субіч шусне, — і знов — немов у тань пішов — не чути ані диху! То ось, немов мигне у сухолісі, то знову в сутінь пірне, як ведмідь в свою гавру. Ні пси, ні пардуси-котяги не можуть «піднести» звіря. Омана, чари, злуда?.. Та ж ясно чуті: ось знову хрестити під звірем! Та ж най і чари: князь не відступить! Все прудчіш летить Аскольдів кінь, все глибше в хащу заносить. Давно вже князь — один, а дружини лише четверо в лвязку, не відстають від князя. То — найпевніші й найліпші ловці-товариши. Та й про них забув Аскольд, бо ж пориває його цікавість і загара.

А в капиці під звислими вусами жерца Водслава ясніє злорадісний усмів:

— Добре сиравляються Святовидові діти. Бог помагає своїм вірникам. Вже ведуть вони гущавинами Аскольда туди, де знайде його Святовидова мета. Ось, ще хвилина, і рантом, як зела з прілоді весняної землі, теплими дощами Яр-бога змитої, — виросяли

довкола князя бойовники Святовидові. Так виправно мечами блиски метають, що — здається — в кожного не дві руки, а по шість пар з рамен виростає. І кожна кидає бліскавки...

Довершено!

Цілою своєю вагою впала помста. Смертельний удар засяг князя Аскольда, не минув і його пірних прибічників-друзів. Всі удалі та угарні ловці стали вловом Смерти-Морані: позягли кістями на узміжку Поляни Святовидової. Ще на мить одну отямився вбитий Аскольд. Усвідомив уривком власаючої думки:

— Пробито голову в тімені... ноги гломані, груди проткнuto списом...

Кликоче не зтухавіла ще княжа Кров у роззявлених устах, а каламутний погляд, крізь серпанок смерті ще бачить лісову прогалину. Он — межний стовп на узміжці, вартис Святовидів «Слуп» над потоком. Он сям-тут лежать всі чотири дружинники князі, що з ним вірно сябрували, всі — чолом до землі — поганському богові востаннє вклонились, у підніжжя «слупу» лягли. Найближче до князя, улюблений юнак Усад, головою русявою аж у потічок зануринся, в драгву увня рукаами... Немас більш нікого — повтікали убий-душі...

Власаючий Аскольдів погляд спинився ще на світлій смужці зеленавого неба, врітій мов інкрустація тиркизу в старовинну мідь, — до темнозеленої стіни лісу. Несподіваним холодом раптом облилось вже затихаюче серце. І разом зменшилась перед тим нестерпна болість ран: з кровю й життям також вікала з тіла. Стало легко й спокійно, як по відкінутім тигарі. І думка ясна, аж гостра, блиснула в мозку на мить зміцнілім:

— Прийми, Ісусе Христе, душу службника Свого, Миколая. Най буду офірою за... тих, що не відають, що творять!..

Нашпувсь і спробував піднести для хреста ще так недавно могутьній іправицю. Та я: від того руху з грудей цівкою ринула кров. Велике тіло розпружилось, витяглось в нову довжину і вгрузило — нерухоме — у м'який пухкий мох під величим пірамідальним дубом.

Звіринецький владика Олма з ватагою хлонів закінчував рубати дерево на нові засіки. Вглядівши високого оленя, що гнав напрямом до «Слупу», владика мовчики зробив знак старшому дроворубці, мигнув на двох волоських псів й, перекинувши ваяку кущу на руці, безшумно рушив назуکісь оленеві.

— Пішов пти з потоку біля «Слупу», — міркував Олма й, намагаючись не поворухнути ані талузинки, проткдався за аврем. І зненацька немов би сам перетворився на слуп: біля потоку зочив п'ятьох, багато вдягнених мерців, розкидані тарчі, аламані ратища, труп великого коня — пізнав відразу — князького коня на зритій в бою землі. Оглянувся обачно, не повертаючи голови, лиш обвів поглядом: чи нема десь у засідці когось із живих? Тримаючи за собою псів, підступив до трупів.

— Так! Князь Миколай! — не стримав Олма невільного по-крику. Стояв, спустивши на груди голову й повними суму очима дивився на спокійне Аскольдове обличчя, чисте від крові, неспотворене ранами. Діткнувся студеної руки, що ще тримала тяжкого келеша, перехрестився, впавши навколошки, але не затримався довго. Прудко звівсь і підбігцем повернув до дроворубів. Бачив, як вони вимахували сокирями, але ж якийсь час майже не усвідомлював собі, що роблять хлони, бо ж не чув гулких ударів сокир по білих тілах могутніх дерев, не чув тяжкого хекання потомлених смердів. Аж по хвилі трусиув головою й махнув рукою на дозорця. Кремезний, озброєний чоловік підбіг до паня.

‘Здогу, тищо дикачи, промовив владика, ось, там... замордовано нашого... князя... Миколая... Постривай!.. Тут, біля «Слупу» в імшеді ще лежить тіло його й дружинників... Гони по коні, по лучників, ішводи. Відвеземо до городища. А смердим вели рубати дерево на будову. Замість того поганського стовпа на межі Святovidових гаїв, най стане церква на честь святого Миколая. Най стоятиме там на вічні часи, де була пролита чиста кров християнська...’

Сталося по бажанню Олми-владики: його слуги зрівняли з землею поганський «Слуп», а на його місці невзабарі виросла церківця «На слупі», серед хащ, на узміжку Святovidових по-святних лісів. Але ж в насидженому місці, мов у гаїрі ведмежій, сиділи жерці Святovidові. Не встиг вигостити їх з своїх земель князь Аскольд. І, може б жиці, що в Київі столичним гіркими слізами смерть Аскольдову сплакували, може б і дали вони ради з Водіславом. — та ж схвилювало їх чудо дивне. Не схотів мертвий князь Аскольд-Миколай покинути місце, скроплене власною кровю! Немов корінням у землю вросло у мох під майним дубом гостроверхим його велике тіло. І хоч шість пар найкремезніших княжих дружинників ледве здували, тіло князя з землі здигнули. Й на вкритий килимами повіз поклали, — не рушили кої змії того повозу з місця.

— Хоче князь Аскольд тут лишитись! Хоче стати на сторожі, щоб з чорних хащ не виходила погань нехрещена й не ширилася пошестю на Русь-Україну.

Так сказали думні мужі, дорадники, дружина. Так вирішив і столичний люд.

І таки була то ясна іранда. Бо ж, коли зібрались духовенство «погребенів творити» й відспівало «посліднє цілування», — лише два дружинники, як малу дитину до сну. — Аскольдове тіло до труни тисової уложили. Товаришів же його, що з ними й до смерті сябрували, — хрестом довкола княжої могили поклали:

— Най християнською кровю охрещений буде Святovidів «Слуп».

А дуб гостроверхий, що мов снічка рівна, над могилою княжою зеленів, — назав люд «княж-дубом». І звичай не знайти з чого виріс: коли друзі в побратимстві «на життя і на смерть словом мінялись», — не вином-медами на учтах пишних слово вірности запивали, а йшли до потоку під «княж-дуб». Там водою,

що кровю вірних воїв Аскольдових і кровю князя чесного була освячена, рукою начерпнувші, один одному напитись давали, щоб вірність тривала.

— «На цім снігі — і далі!...

Час минав. Виповнилось бажання Аскольдове: вже ціла Русь-Україна ставала християнською. Однак у пущах Радомельських, в байраках Ржищевських, по танях Гостомельських та Іринецьких, і в найближчих Київських лісах Деміевських та Звіринецьких де не-де курилися ще поганські жертвовники. Таки твердо погань-лісова своїх посвятних місць трималася, від людей та сонця праведного по хащах ховаючись.

Одної тихої, безвітряної днини, як свічка, згоріла Олмою збудована церква. Згоріла так тихо, що навіть ніхто й не помітив у Києві пожежі. Гадали в місті столичні: куди вуглярі курить стовном свіжого диму. Та ж унедовзі на попелниці, саме на місці, де сьбитий престол стояв, — мов з попелу виріс, що-іранда, не такий вже й високий, але ж і чималий Святошидів «Слун», з церковного підмурівку зложений...

Стояв знову. А дні, як за часів прадавніх, все зливали дали. Училися на хвилях Дніпрових до Понту Евксинського роки і століття. У столичнім Києві княжив гідно отчиг Мстислав Володимирович. І одного дня сталося, що князь аж надто втомився духом на довгій нараді з послами Чернігівськими.

— Ні, годі вже! — сказав, — мушу повітрям вільним думки провіяти, та й кости промняті!

І видався з чотирьома дружинниками ген на гори, понад Дніпром. Проскакали Угорське Поле й уіхали в Звіринецький ліс. Перед прогулankoю мало підкренився був князь трапезою. Масна була, корінням заморським міцно пришерчена вересцака з чорносливом грецьким та свининою свійською. І пизи були, мов маслом налиті. А день на-пригуд паркій видався. І вогнем палила сира газза князя Мстислава. Взявся бути за фляшку з вином грецьким, що при боці була, а вона — така тепла, як тіло живе. Ех, би води студеної! Так де ж ти й на таких горах знайдеш!

— Та ж як, княже наш ясний. Ось тут, у «княж-дуба» при руці «княжа вода» в потоці. Мов на кризі настояна! — говорить старий дружинник.

Повернув князь свого бахмата до «Слуну», де вже давно й пам'яти не було про Олиову церківцю.

Замість неї міцно стояв чотирьохкутний жертвовник — стовп. А на нім дотлівало сарнече мясо, поганська офіра, синій димок до неба свердлюм вкручуючи.

Здивовано дивився князь на димок. Неревів потім очі на княж-дуб і зачудувався. Ніде бо у Києві не було такого дивного дуба: як тополя стрункий, темнозелений чіп!

— А-а! Це ж той, що з крові Аскольдової виріс... кажуть люди! — прозунало княжою думкою. — Майний же який, та й листям рясний!

А дуб — високий і міцний, лише верховитим легес-нько над ногацьким жертовником хитає. Шепотить мягко й сумно, немов дивуючись, як легко забувається племенем людським ясна минувшина, але ж стара ворожнеча все слід свій лишає.

Замислився князь Мстислав. Згадав про попередника Аскольда-Миколая. А коли знову звів сній зір на дуба кучерявого, блиснуло йому якесь світло у темній листі. Ніби ламиада заєвітілась. Притглинувся князь: аж при стовбурі «княж-дубу» всі в ясному промінні сяє-виблицьку златими шатами Ікона Святого Миколая.

Спішився князь, впав на колінки, як годиться, снятій іконі вклонився.

— Ще від сьогодні приправити камінь на відбудову церкви. — озвався до дружинників. — Най буде нова, міцна, кам'яна тут церква. А щоб слух ногацький вже більш тут не ідновлювався б, бути їй у вигляді стовпа. Ім'я ж їй — Свято-Миколаївська. Скачи. Славе, до замку: приведи почесну варту іконі святій. Ноки ж прибудете, — першу варту вартуємо ми...

Сталось це року Божого 1113-го....

ДР. ОСТАН ГРИЦАЙ

Евген Коновалець*)

(В п'ятидесятиліття з дня народження)

Десятиліття, в якому Евген Коновалець приходить на світ, це остання частина XIX. ст. Час, в якому сьогодні живемо — говориться в одній статті з року 1891 — для творчих розуміння джерело величаних і визначних своєю глибінню сюжетів. Це ж суміш і подвигів національного геройства і прірв внутрішнього роздору, насолоди розкошами життя і стогону цужди, твердої фізичної праці робітників рукі і понної ваги творчості працівників чола, постулу, техніки й науки, розквіту і трагічного завмирання та жагучої боротьби простодушної віри з вільнодумством нової філософії. І скрізь оті суперечності залишаються гостро, ніби сповіщаючи газдалегідь, що кожна з них — це одне зі сфінксових обличів грядучого, нового століття, за устійніння якого прийдеться генераціям майбутнього: змагатись на життя і смерть. Правда — чутлива шведська письменниця і реформаторка виховання доросту Еллен Кей, яка так знаменно дооповіє свого пионурого суперника Августа Стріндберга, називає минаюче століття благовісно — віком ді-

*) На основі споминів, записаних мною в уст Понінника в віці 1937 р. та на провесні 1938 р.

О. Г.

тини. І називається ще воно віком техніки, віком електрики, віком винаходів та віком наукових дослідів. Але берлінський апологет Бісмарка, пресовий боєвик Максиміліан Гарден, називає минаючий вік залізним і цим він ніби висловує найглибше ество, найтайнішу суть того духа непримиримих суперечностей, що проізує собою весь кінець століття і детермінує з твердою послідовністю початок нового.

Бо це суперечності, що їх може повднати тільки велика боротьба. Боротьба епох і століть, змагання генерацій і народів.

Правда — в задушливій атмосфері *fin de siècle*-у, в якій є щось із шаління загибаючого Риму цезарів та тривожно-солідного «Après nous le déluge» передреволюційної Франції, не так то легко сучасним розпізнати властиву принципову суть назріваючих суперечностей епохи та їх змагань. Особливо ж не легко добачати її поза фактами й особами, що є її, сказати б, тільки промінаючими символами. В затяжному конфлікті, що назріває між Бісмарком і Вільгельмом II, або, навіть, між Францом Йосифом і Людгером — не бачив спочатку ніхто тієї боротьби між народом і династією, боротьби, вислідом якої буде Німеччина Адольфа Гітлера, Італії Мусоліні, або Єспанія генерала Франка. У змаганнях тодішнього європейського соціалізму не добачує епоха так само катастрофальної небезпеки для культури Європи, як не добачує вона П і в творах деяких московських письменників, зокрема Горького...

Останнє десятиліття XIX ст., на порозі якого родиться «залізний командир» України, це саме з погляду на суперечності цього десятиліття ніби одна гарячкова агонія копаючої епохи міра. Зокрема ж, — в державі Франца Йосифа та в її головнім українськім середовищі, в Галичині, де Еugenі Коновалець між селом Запіковом і Львовом минають перші роки молодості.

Справді — які суперечності!

Трагедія смерті австрійського кронпринца Рудольфа в Маєрлінгу (1889), звязана далеко тісніше з політичними обставинами в державі Франца Йосифа, ніж з романом Рудольфа з баронесою Бечерівною, вона таке ж саме маце-текель-фарес на овідах австрійської імперії 90-их років, як і вічні кризи в її парламенті. *Vitibus unitis* — це провідне гасло монархії, але того обєднання не має в організмі монархії ніде: нема його ні між народами наддунайської імперії, ні між політичними партіями, ні між їх керманичами, і отак Австрія того часу поруч з Туреччиною — друга «хора людина» в Європі.

Justitia fundamentum regnorum — це друга верховна засада цісарського уряду, але як ота справедливість виглядала в дійсності, це з усією наглядністю показує нам в першу чергу відношення влади до українців, до славлених зрештою «Tiroler des Osteas», яких цісар, правда, «любить», але позатим кидає їх з кожного погляду на поталу польським сатрапам у стилі графа Казимира Баденського або Андрія Потоцького.

Словом: — «*Un monde du douleur!*» — як казала з неспокоєм що її вічно втомлював, цісарева Єлісавета. Отак народжений

14. VI. 1891 в Зашкові у львівськім повіті, як син народного вчителя Михайла та матери Марії, з шляхетського роду Венжиновських — дід і прадід були священики — Коновалець уже малим хлопям мав нагоду пізнавати, власне, в сільській закутині суперечності епохи в громадянськім та національнім житті Галицької України, суперечностей, що такими помітними рисами зазначувалися на тлі Франц-Йосифінської ери. Польський лідич, що був паном українського села, мешкав у блискучій палаті і мав найбільше майна з усіх. Українському селянинові, тому віковічному парісві на своїй - не своїй, пребагатій скарбами землі, кожний чужинник заїда, кожний жідівський паразит міг забирати право до життя. А врешті й тісні, скромні обставини в оточенні власного родинного життя, життя рідкі народного вчителя, що в державі Франца Йосифа належав до найскучішіх плачених державних службовиків! Справді — не надто погідний отої світ малого Евгена! Це ж той самий вузький своїми обріями, журтливий своєю долею світ галицького українського села 90-их років минулого віку. Цей світ таким турботливим видом дивиться на нас зі сторінок Франкових оповідань про людське життя в поті чола та ін дні, і зі Стефаникових малюнків, яких своїм німим горем камяних хрестів...

Скрізь і всюди — суперечності. Болючі суперечності середовища та століття.

Евген Коновалець швидко починає вчитися і кінчає три перші класи народної школи таки в Зашкові. Із часу отих дитинячих років збереглася світлина, на якій ми бачимо Евгена Коновалця хлопчиком з ціпком у лівій руці. Високе чоло з невеличкою гризою волосся, пронизливі очі та затиснені уста, в яких нема пі сліду усмішки, а, навіаки — криється щось суворе і стороночко серйозне. А все це вкупі робить враження, що оцей хлопець твердо рішений або наступати на когось, або перед кимось незрушино боронитися. І ви так і почувасте з цілості картинки завзяте:

— Не дамся!

Світ галицького села 90-их років не довго був осередком життя юнака. До 4-ої класи ось ходить він уже в школі вирав при учительськім семинарі у Львові, з членів учительської ради якої полк. Евген Коновалець згадував із живим признанням відомого свого часу українського педагога Григорія Врецьону (1839—1901), що був довший час редактором «Шкільної Часописі», автором різних підручників і популярних оповідань, та, як катехита, б. Евгена Гузара. Цей останній, що народився 1854, а помер 1918 р., був теж відомим гаразд як педагог і як автор книги про життя святих й історію церкви. Заагалі ж Евген Коновалець — як це побачимо далі — умів згадувати своїх учителів та людей, з якими йому довелося працювати, з пошаною. Коли я ось згадував про те, що пригадую собі ще сьогодні портрети Врецьони з наших тодішніх популярних календарів, Полковник озвався на те радісним:

«А правда?!», і так само з пітизмом спинився він на особі і діяльності свого старого катехита.

Існість і безсторонність осуду, полк. Е. Коновалеця прокоментій для його сподвижників — на жаль, надто короткого мемуарного твору: «Причинки до історії української революції» (Прага 1928, ст. 39). Твір цей можемо зарахувати до найкоштовніших документів про життя і діяльність Євгена Коновалця.

Перше десятиліття нового віку — це часи гімназійної науки Євгена Коновалця. Його школою стає Українська Академічна гімназія у Львові. Подібно, як Дівочий Інститут в Перешиблі для української жіночої молоді того часу, так і Академічна Гімназія у Львові була для українського юнацтва важлива, хоч і національного погляду може й не зовсім ідеальна установа. В часі, коли її учнем був Євген Коновалець, вона визначалася двома учителями незабутньої пам'яті. З них один — це директор Едуард Харкевич, а другий — проф. Іван Боберський. Проф. Боберський за тодішніх обставин був в учительській раді Академічної Гімназії і як педагог і як громадянський діяч просто оновителем. Директор Харкевич патомість, як керманич установи і вчитель — був скоріше зразковий службовик і урядовець. Але, як людина, він умів захопити молодь гімназії — свою елегантністю і культурністю, своїм тонким, справді аристократичним тактом і спокоєм і своєю високою освіченістю. Харкевич, між іншим, прекрасно знав і викладав французьку мову, так, що хотілося б його назвати найдобрею вчителем хисту і культури життя. Саме його ім'я Едуард — це своєрідне поетер — отепер — мало в собі щось із Петронієм і з французького салоновця епохи мадам Рекаміє. А до того була це гарна, пильгетна людина, попри всю серйозність педагога — щирий приятель молоді, яка до нього була просто захочана.

Вого то згадував полк. Коновалець, як того з вчителів в Академічній Гімназії, що «імпонував йому своїм спокоєм і тактом».

Але, як це вже зазначено, властивим реформатором учительської праці над молоддю в Академічній гімназії став проф. Іван Боберський. «Він мав на мене найбільший вплив» — сказав полк. Коновалець про нього. І слушно. Бо проф. Боберський, в той час найкращий германіст в усій Галичині — польська гімназійна професура не мала тоді, як це виявилось під час Зієзу галицьких германістів у Львові 1911 р., нікого, кого вона змогла б протиставити цьому українському педагогоні! — відступав свідомо від традиційного шаблону гімназійного навчання в нас. Для нього не існували мертві параграфи, ні приписи шкільного іправильника. Проф. Боберський змагався до того, щоб створити в класі те, що німці називають нині *Arbeitsgemeinschaft*. Завдання вчителя тут було в рівній мірі і завданням кожного його учня. Учень проф. Боберського почувався в нього своєрідним співробітником. Учні Боберського побоювалися лише одного, а саме — чи зможуть вони відповісти всеціло домаганням того маломовного, суверого видом, та, проте, своєю немолимою серйозністю привабливого вчителя. Отак момент чисто індивідуальної вартості учня, його вартості, як царівачої людини і члена зорганізованої громади, був для проф. Боберського мірілом його погляду на ту, чи іншу одиницю

в його класі. І це в незвичайній спосіб підносило самосвідомість кожного його учня, охоту до праці, амбіцію вибитися понад інших і заслужити призначення цього війкового професора-виховника. Бо, подібно, як дір. Харкевич свою культурністю, так проф. Боберський тісною, просто стратегічною організованістю гімназійної праці, помітно виховував нову генерацію української молоді, тієї, що, надихавшись у нього кариєстю обов'язку, змогла незабаром виконати найвищий обов'язок —

Обов'язок посвятити для нації.

Правда, для правильного виховування нашої молоді в такім строго національнім дусі, як це бачимо тоді по польських гімназіях, наша гімназія у Львові далеко не покладала стільки праці, скільки це можна і треба було в той час покласти, і тому докір з цього приводу, зроблений учителем С. Чучманом в його спомині про гімназійні часи Полковника («З минулого Вождя», в ч. 281 паризького «Українського Слова» з 12. XI. 1938 р.), подекуди оправданій. Але з другого боку, шан. автор не дощює тут всетаки індивідуальності дір. Харкевича — про якого працю див. напр. згадку в ювілейнім науковім збірнику, виданому за прізвіду 25-ліття «Учительської Громади» у Львові (1935 р., 264 стор.), — а проф. Боберському робить просто криківну тим, що ні одним словом не згадує про нього. Та, проте, я думаю, що якщо ми нині навіть такого урядовця і бюрократа старого австрійського стилю, яким був наступник Харкевича дір. Ілля Кокорудза, згадувамо всетаки добрым словом тому, що він попри весь свій педантично-бюрократичний підхід до молоді, таки линив про себе добру пам'ять, як український громадянин (як жертьолюбивий меценат «Рідної Італії»), то про проф. Боберського у звязку з його діяльністю як голови Сокола-Батька, як творця української руханки, а далі (під час Світової війни) як голови Бойової Управи у Відні — ми маємо всі основи говорити, як про одного з визначних діячів нашого національного відродження. І так оцінював його особу і працю і полк. Коновалець, коли сказав мені, що «три найважливіші моменти моєї молодості це: проф. Боберський, акт М. Січинського та знайомство з придніпрянською еміграцією». Зате під час лекцій історії пок. проф. Василя Білецького — українська історія називалась тоді заневажливо «краївкою» — не міг надихатись і захопитись ніхто («Наполеон, без сумніву, спосібний чоловік» — чулося тут між іншим). Але чого дивуватися тій деспотії старого австрійського §§ в українській гімназії у Львові, коли ви навіть в університеті у Відні не дозволяв таким європейського маштабу особам, як літературознавці Мінор, Земіллєр, Кравс, Брехт та Арнольд говорити стислише про відгуки революційних епох в німецькім письменстві, що студент германістики у Відні цілими роками не чув докладніших лекцій про визвольних поетів епохи 1813 р., або про таких діячів, як Аридт, Геррес чи Зойме? І так само пілкому доцентові тут не прийшло й на думку інтерпретувати в семинарі «Міхаель Колъгаас», «Германшляхт», або «Прінц Фрідріх фон Гомбург» Кляйста, хоч інтерпретувалися тут цілими

семестрами нудні на смерть і неактуальні драми Ізахарій Вернера та Адольфа Мільнера.

В офіційних брошурах і святочних промовах чулося про чудесно доброго, старенського цісаря, того «першого джентельмена Європи», про незалізni блага його преславного панування, про свободу культурного розвитку, якою втішаються його щасливі народи, але в самому пітрі імперії Франца Йосифа було — як це я, зрештою, вже зазначив у вступі до цієї праці — інакше. Щодо свободи культурного розвитку, культурної праці та взагалі свободи духа, то в колишній Австрії зберігався до останнього часу дух замаскованої реакції, яку підтримували в першу чергу тайні гуртки двірської камарилі («найгіршого, що є в Австрії» — як казав Бісмарк), а далі реакційне, чорно-жовте урядництво, що все ще дихало духом Меттерніха та ославленого поліцмайстра Зедльніцького.

В такій автмосфері кожний цісарський службовий осередок, особливо ж такий, як учительська рада ледве толерованої української гімназії, мусів пабрати менш або більш «урядового» характеру; було це *malum necessarium* епохи. Бо не забуваймо і про те, що коли польські вчителі того часу робили патріотичні виступи з усією свободою, то за ними стояла суто польська Краєва Шкільна Рада, українські члени якої були заздалегідь підібрані на те, щоб стати знаряддям у руках австро-польської влади.

В гімназії Евген Коновалець учився добре — «був він більш, ніж другий у класі» й, зокрема ж, багато читав. Напр. у проф. Боберського здав як приватну лекцію цілого Ібсена. Оця особливіна увага гімназиста Коновальця до творів великого скептика Норвегії, чи, скоріше, *fin de siècle*-у, вона — на мою думку — дуже знаменна. Бо Ібсен — це трагічний крик епохи, що бачить, як надають і розвалився потенційні ідеали її «ідолі», але яка спасенного божества майбутнього ще не додає. Епохи, що: як Йов в роках, карається на Прокрустовім ложі своїх суперечностей, затяжних конфліктів, катастрофальних криз і нерозгаданих проблем, та ризвольного заповіту проголосити не всілі. — Коли ми мертві воскреснемо — наче провіщує Рубен-Ібсен в епізоді свого життя і творчості, — то хіба лиш на те, щоб пізнати, що всє наше потенційне — це одно-единоке блукання душі, яку мучать омані, дуплі, для якої справжнє визволення ще тільки — смерть. Але що? яким скептиком Ібсен веде Рубека й Ірину на вершини, це не пустиня кволового, пессимістичного безлюддя, а середовище найжагучішого життя, життя, в якому ведеться невинна боротьба за якийсь химерний, нехай навіть і ложний, але в даний момент усетаки... ідеал! І саме жагучість життєвих змагань у творах Ібсена захоплює Коновалця. — «Мене цікавила тут боротьба вищої одиниці з громадою, цікавили мене люди, що шукали чогось нового, а як гинули, то чому гинули?» — говорив Евген Коновалець про Ібсена. І з цього погляду він в одній з наших розмов обмірковував глибше такі твори Ібсена, як: «Опірі» та «Дика качка», висловлюючи при тім цікаві й оригінальні думки (напр., що Освальд — це символ епохи).

Зі своїх гімназійних часів згадував ще Полковник проф. Ко-корудза, що вчив його латини та української мови і подобався йому своєю «справедливістю й серйозністю». Згадував, як товаришів — Михайла Струтинського та Федя Дацькова, — цього останнього потім, як редактора «Канадійського Фармера», — і говорив про те, що він уже як гімназист заходив залишки до «Академічної Громади» читати пресу, а позатим він був членом тайного самоосвітнього гуртка своїх товаришів. Той гурток мав свою власну бібліотеку і домівку у Ставропілі, де й відбувалися сходини цього гуртка, на яких чергові референти читали лекції на освітні теми, що їх ціллю була підготовка праці для народу. У зв'язку з цим Полковник згадав про якогось Дида, як одного з них, що брали участь у праці тайного гуртка, але чогось близького про нього не сказав. Далі ж заначив, що громадським життям і громадською працею зацікавився він — Евген Коновалець — доволі рано, бо вперше прилюдно, як промовець, виступає вже як учень п'ятої кляси в читальні в Зашкові. А рік перед матурою бере участь в I. Всеукраїнськім Студентськім Конгресі, який зробив на Евгена Коновалця велике враження, особливо ж промовами учасників зі східних земель (1908).

Із тих то часів гімназійної науки, згадний вже діяч С. Чучман, так маює нам молодого Коновалця:

«Струнка постать, подовгасте обличчя, правильні риси лиця і задумчіні очі, що все гляділи в далеч і незначна усмішка в куті уст, що дуже часто скидалася на іронічну. Все ходив гарно одітій, але його елегантність не мала в собі нічого силуваного та крикливого... Назагал був маломовний, не забирає надто часто голосу ані в наших дебатах, ані в дискусіях з нашим професором філософії. Не шукав симпатій в товаришів підхліблюванням чи там демагогічними промовами. Не носили ми його на руках, як свого трибуна. Однак завжди ми вибрали його в склад презентації, що мала нас заступити чи то перед директором, чи господарем кляси, чи врешті на прилюдних виступах. Бо упродовж довголітнього з'єднання перебування в кожного з нас виробився вже ясний погляд на його особу з тим, що він не надуже нашого довіря і що зможе достойно й успішно нас заступити. Мали ми теж нераз нагоду перевіратись, що його солідарність і рішучість у великій мірі рятували нас з опресій, в які нам доводилося попадати. Бо хоч його аргументація була суверено річева, то зате спиралася на тривких основах» («В гімназійній лавці з Е. Коновалцем»).

Отаким юнаком Евген Коновалець після матури, зложеної 1909 р., записується на правничий факультет університету у Львові.

Перші роки його молодості завершуються.

(Далі буде).

Советське „Мовознавство“ в 1934—36 рр.

Читачі «Пробоєм» мали змогу з цінних нарисів С. Николишина довідатися про стан української советської літератури. Найближче до літератури стоять мова, й тому не від речі буде познайомити шановних читачів з напрямними в українському советському мовознавстві на основі 10-ти перших зшитків органу Інституту мовознавства Академії Наук УССР «Мовознавство», що з'явилися ще в роках 1934—36. Познайомити зі змістом цього «мовознавства» ширші круги українського громадянства на захід від Бугу й Сяну спонукає мене той факт, що недавно доводилося мені читати в одному українському часописі по цьому ж таки боці неточні інформації про це «мовознавство», що-правда, згодом пера людини з претензіями на «мовознання». Автор цих рядків не «спеціальний» мовознавець, але нераз читає мовознавчі досліди, що стають у пригоді дослідникам різних ділянок — історикам, етнографам, соціологам, тощо.

З позиції наприкінці деяких зшитків «Мовознавства» «Хроніки» довідубомся про існування в Інституті мовознавства таких відділів: 1) Відділ української літературної мови, 2) Відділ мови я мислення, 3) Словниковий відділ і 4) Лексичне бюро. Тимто не можна казати, наче б то Академія Наук УССР займається, напр., нірменським ручною мовою, чи болгарським історичним правошиком, бо є і «відділ української літературної мови». щодо числа дослідів, то українська мова, в порівнянні з іншими, не покривдженя; їх число 30 переважає число розвідок з інших ділянок. І лише тільки в напрямі цих розвідок, бо в них звертається головно увагу на «націоналістичні ухили» в творах. Оци боротьба Інституту мовознавства Академії Наук УССР проти «націоналістичних ухилив» українських письменників та мовознанців саме є непідставям української науки в УССР, а не те, що в органі цього Інституту мовознавства з'явилися переклади двох статей з московської мови про «ручну мову», чи рецензія на статтю про болгарську мову в московській «Літературній Енциклопедії». Про це лихо писалося нераз в українській національній пресі, з'явилися також окрема студія проф. Романа Смаль-Стоцького п. и. «Українська мова в Советській Україні» (Варшава 1936), що й, зрештою, обговорив у «Записках Наук. Т-ва ім. Шевченка у Львові» (т. 155, 1937) др. Ярослав Рудницький; там, хоч не вповні, але багато зібрано матеріалу про большевицькі вишукування «націоналізму в мові», чи пак «Шкідництва на мовному фронті».

В 10-ох перших зшитках «Мовознавства» мовознавчі розвідки «націоналістичного шкідництва на мовному фронті» починає напад на українських мовознанців відомого Андрія Хвилі (ч. 1); за ним слідує Ст. Василевський. Самі наголовки статей інформують здебільша про цей советський «мовознавчий» підхід: П. Горецький — І. Кириченко: «Націоналістичне шкідництво в синтаксі

сучасної української літературної мови»; Ол. М. Фінкель: «Термінологічне шкільництво і його теоретичне коріння»; Н. Лінеровська: «Націоналізм в етимології» (нашад на Дмитра Шелудька за його «Німецькі елементи в українській мові», Київ 1931); Г. Сабадир: «Історія форм в націоналістичному часописі» (на Грушевського-Ковальова «Історія форм української мови»); В. Ставниця розбирає таким самим способом 1-е і 3-те ч. за 1933 р. варшавської «Рідної Мови» проф. І. Огієнка («Грибуна українського фашизму»); цьому самому мовознавчому часопису приєднана й стаття Н. К. (Каганович?): «Рідна мова Огієнка». Н. Каганович обвинувачує Скрипника за перекручування в синонімії («Націоналістичні перекручення в українських перекладах творів Леніна»); В. М. Бабик нападає на Остапа Вишню («Мова куркульських усмішок»); Д. Дрінов і Г. Левченко виступають проти Скрипниківського правопису та географічної номенклатури проф. дра Степана Рудницького («Про прагнення географічної номенклатури»); О. К. Бабенко починає свою статтю — «До питання про українську фізичну термінологію» — сьогодні «уніковішими» Косюром, Постишевим і Хвилею; ось зразок його «рецензії» на «Словник української фізичної термінології», зложений в Інституті мови Української Академії Наук, що його Бабенко називав «осередком СВУ (Спілки Відновлення України)»; «звук пустой — звук порожній, звук пісний: всі знають про борщ пісний, але хто знає про «звуки пісні»? Навіть обговорюючи «Баграмову пісн» з мовного погляду «свого» письменника Леоніда Первомайського. Ст. Василенський не забув закінчити своєї статті цитатою з Леніна, що характеризує «куркулю», як «кровопривін», «сивука», «пивку» (очевидно з аністрофором!), «вампіра».

Треба зауважити, що Іван Котляревський удостоївся розгляду його мови без натяків про «націоналістичні ухили» (Лінко - Триницька — «Про мову І. Котляревського»). З українських советських письменників, крім згаданого Первомайського обговорено ще О. Корнійчука (Н. Каганович. — Про дослідження мови драми і про мову «Платона Кречета» О. Корнійчука), І. Микитенка (О. Ізюмов — «Про мову деяких творів І. Микитенка»), П. Тичину (Вол. Масальський — «До питання про стилістичне застосування різних типів речень у сучасній українській літературній мові (сурядність і підрядність, як стилістичні засоби в «Пісні трактористки» П. Тичини), Івана Ле (І. Кириченко — «Мова творів Івана Ле») та Івана Кириленка (Вол. Масальський — «На авантюстах художнього слова»).

З різних питань українського мовознавства є такі рознідки: Л. Бухаловського «Порівнально-історичні розвідки в ділянці українського наголосу»; О. Безкровного — «До проблеми генезису ієративних дієслів з суфіксом -ва- в російській і українських мовах», О. Синявського — «Про мову с. Любеч в Чернігівщині», Л. Булаховського — «Розвідки в ділянці граматичної аналогії в слов'янських мовах»; О. Матвієнка — «Пасивні присудки на -но, -то і -ний, -тий в українській мові»; Г. Головатого — «Найнезвичайніші словотворчі засоби в українській літературній мові позжов-

невої доби»; О. Іаюрова — «Прикметникові суфікси в українській мові -астий (-ястий), -атий, -истий (-істий), -оватий, -уватий»; І. Губаржевського — «Активні дієприкметники в українській літературній мові», та В. Масальського — «До питання про творення форми вищого ступеня прикметників в українській мові». Є ще матеріали до ботанічної термінології.

Все це матеріал, що його оцінку може зробити український цьогобічний мовознавець.

Ще є одна стаття з ділянки українського мовознавства В. Бабенка, але її слід звязати з групою маррівських. Московський учений Микола Яковлевич Марр (1864—1934) створив т. зв. теорію яфетичних мов, що ними мали говорити всі народи Середземномор'я, заки зявилися, завдяки різним мовним перехрещуванням арійські мови. З українських учених схиляється до такого погляду відомий палеоетнолог проф. Вадим Щербаківський, що приймає пра-славянську мову на території України, як витвір перехрещення мови праіндогерманського населення українських степів з пра-саргасською мовою («Концепція Грушевського про походження українського народу в світлі палеоетнології» в «Працях Укр. Історично-Філологічного Товариства в Празі», т. III, 1940). Слід зазначити, що думка Щербаківського знаходить підтвердження в тому, що, за відомостями грецьких джерел, первісні слов'янини були населянням лісів так само, як литовські племена, і тільки на Україні слов'янини були мешканцями степів; отже, можна вважати їх за нащадків степових праіндогерман-іранців (скитів, аланів), в той час, коли слов'янські племена — нащадки прабалтійців сиділи в лісах. Згаданий Д. Бабак розглядає теорію Марра при історичному розвитку української мови; він висловлює думку, що в назвах «Рус» і «Україна» є той самий елемент «рош». Думка чудацька, подібна до тієї, що й висловив німецький учений др. Карло Фріцлер (Fritzler) у своїй книжці «Das russische Reich» (Марбург 1923). На його думку, турецький народ Рош або Росс жив на ріці Ен-Расс або Аракс коло Каспійського моря; про царя Рош згадує пророк Єзекіїл. Одна з віток цього народу «Каркайн», чи «Керкіян» жила на українських степах і дала назви: Україна, Крим, при переміні «к» в «ч» — Чорне море, Чернобиль, Чернігів, Чернівці, Чортків, Черче. Очевидно, турецька теорія початків «Русі» й «України» дра Фріцлера, так само, як І. Бабакове зясування походження цих назв при помочі теорії Марра — це тільки фантазії, основані на темних вістках і старовинних історичних джерелах: ні «Русь», ні «Україна» не має нічого спільногого з «Рош», «Каркайн», тільки, що правда, саме походження назви «Рус» ще досі в історичній науці не вяснене, а назва «Україна» походить таки від слов'янського слова «країна».

Теорію яфетичних мов Марра прийняла советська влада пріхильно; тим то Марр став советським ученим, і з приводу його смерті зявилися в СССР наукові збірники на його пошану. Йому присвячено й 5-ий зшиток «Мовознавства», де йому присвячено три статейки, перекладені з російської мови, крім того Безкровний обговорив виданий на пошану Марра збірник московської Ака-

демії Наук СССР, нарешті, в 10-му зшитку поміщено переклад з московської мови статті І. І. Мещанінова про наукову спадщину Марра. Крім того, перекладено ще й іншу статтю того самого Мещанінова, а саме: «Кілька зауважень про ручну мову», а після неї переклад розповідки А. Г. Кабахідес «Ручна мова багасуаг жінок б. Казахського пов. (Р.С.Р. Вірменії)», на основі матеріалу, зібраниого науковою експедицією, що мав би вказувати на існування подібного явища в Європі в доісторичних часах.

Це матеріали до психологічно-мовознавчих студій над ручною мовою у народів примітивної культури. Покищо, як висловився один справжній український мовознавець — висновки цих досліджень над ручною мовою передчасні й на них не можна нічого певного будувати. Але не можна цих дослідів приписувати Інститутові мовознавства Академії Наук УССР, як це робить деято; орган цього Інституту вмістив ці статті для того, щоб познайомити українських мовознавців з проблемою т. зв. ручної мови.

З ділянки загального мовознавства є розвідки: І. Суницової про фонему (Історичний нарис і спроба визначення поняття) та визначного мовознавця М. Калиновича про поняття окремого слова; щодо останньої розвідки редакція «Мовознавства» застерігається. Калинович обговорив також збірну французьку працю Г. Делякура й інших про психологію мов. І. В. Мегрелідзе — про семантику засобів пересування в мові і фольклорі; Л. Г. Башиндзагян у статті «Для чого потрібні чотири елементи» зясовує суть яфетичної теорії Марра, в якій чотири слова-знаки, на його думку, відкривають наочну картину ідеологічної єдності процесу розвитку людських мов і «повсякують реально між собою мови всього світу». В цих словах міститься і пояснення, чому Марр став советським ученим. У перекладі з московської мови вміщено статтю самого Марра про мову (Язик).

З ділянки педагогіки мовознавства є тільки стаття В. Масальського «За культуру мови в середній школі»; як висловився один наш педагог-мовознавець — стаття не вносить нічого нового. Відомий, як автор українського словника, О. Ізюмов розглядає проблему укладання двомовних словників.

З московського мовознавства є такі статті: Ф. Флін — «М. Марр і вивчення російської мови», І. Грищенко — «М. М. Каріський, як діялектолог»; Ст. Василевський і Євг. Рудницький — «Досягнення російської лексикографії»; Вол. Масальський — «М. Горький про мову художнього слова» і Євг. Рудницький — «Мова персонажів писci М. Горького „Враги“».

Д. Дрінов написав про мову болгарських колхозників УССР; його стаття неповажна так само, як не всюди поважний і його підхід у рецензії на болгарську мову в московській «Літературній Енциклопедії»; маленький уступ цієї рецензії присвячений також реформі болгарського правопису, чи пак, як дехто висловився — Академія Наук УССР займається болгарським історичним правописом.

Німецьким мовознавством займається І. Шарольський у статті «До питання про походження германської мови»; він також

обговорює і дві німецькі праці, а саме Ф. Бравна про первісне населення Європи й походження германів (*Die Urbevölkerung Europas und die Herkunft der Germanen*, Берлін—Лейпциг, 1922) та С. Фейста про німецьку мову (*Die deutsche Sprache*).

«До історії розвитку молдавської літературної мови» та «Про мову та батьківщину румун у ранній період їх історії» пише Н. Мустяца. Турецькими мовами займається Т. Грунін, що обговорює граматику сучасної турецької мови, історію літературної мови волзьких (казанських) татарів та заведення латинки до письма тюркських народів РСФСР.

Навіть було б дивним, якби з мовознавством не були звязані комуністичні «святці». Обов'язково мусіли наші землячки: О. Безкровний написати «Ф. Енгельс і мовознавство», а І. Грищенко — «Маркс і Енгельс про порівняльно-історичний метод у мовознавстві».

Крім вище вже згаданих рецензій, є ще такі: Н. Ліперовської на «Граматику помилок» Анрі Фрея, Ю. Спирідовича на «Internationale Sprachforschung in der Technik, besonders in der Elektrotechnik» дра Євгена Вюстера, Б. Хеліфмана — на французьку працю про «Звуковий фільм і вкладення мов» (Рим 1933) Марбаха та С. Бернштейна — на французьку працю про М. Ломоносова і російську літературну мову (Париж 1933) А. Мартеля.

Хоч у всіх рецензіях на книжки з «капіталістичного» сайту мусять бути вислови, що гарантували б «благонадійність» рецензентів, то все ж таки саме ознайомлення читача з позасоветською книжкою має своє вимовне значіння.

У загальному треба сказати, що багато матеріалів у десяти зшивках советського «Мовознавства» — це тільки «документи» для майбутнього історичного дослідження науки в УССР, але не треба також закривати очі на те, що між авторами є й визначні мовознавці, що навіть серед тяжких умовни працюють для науки.

С. НИКОЛИШИН

Українська драматургія над Дніпром*)

VIII.

Закінчуємо цей наш побіжний і неповний огляд сановним товаришем-академиком **Олександром Корнійчуком**. Драматургія винесла йому членство у Верховних Радах ССР та «УССР», орден Леніна (30. січня 1939) та членство в «Академії Наук УССР» (22. лютого 1939).

Корнійчук походженням син залізничника з Христинівки. В юнацтві бажав дістатись до театру, хот би як билетер. Але став

*) Див. „Пробоем“ ч. 5, 41 р.

драматургом. Безперечний талан, що він його має, і почуття міри зробили з нього зараз найфаворизованішого письменника племені українського, нації советської.

Перший драматичний твір О. Корнійчука була песь «На грані» (1928). Знаємо про неї, що вона була дуже популярна серед комсомолу, а якого вийшов і сам автор. Подає життя богеми, інтелігенції, комсомолу. Стара інтелігенція тут творець і нової культури, яке ж то ствердження було немило зустрінуто.

В наступнім творі — «Камайний острів» (1929) — Корнійчук з великою політичною чуйністю бере за тему «боротьбу проти вояовничого націоналізму буржуазної української інтелігенції». І хоч було це зроблене ще до викритки СВУ, большевики лишилися незадоволені. Причина? В песьі увесь час говорить класовий ворог, в різні способи відміняючи слово «нація»! В 1929 р. це слово вважалось за дуже небезпечно, було ледве не табу! Тоді, бо влада мала багато неприємностей з хвильовистами.

За дальші песьі Корнійчука — «Штурм» (1931) та «Фіолетова щука» (1932) — ніхто тепер не згадує.

О. Корнійчук висовується, як «знатна людина», вже аж за знаменитого П. Чостишева. Цей останній приїхав був в Україну з спеціальною місією придушити український націоналізм. В той час націоналізм з сугубою суворістю обстрілювався з ГПУ, з кафедр, з партійних установ, з книжок та журналів та, також, зі сцени. Говорячи стилово, «на Україні боротьба за побудову безкласового суспільства повязана була з очищеннем усього фронту від націоналізму усіх відтінків, і художній твір на першу лінію тему написаний, ставав особливо актуальним, якщо не обминав він одього основного на даному відтинку часу завдання».

Тому такою актуальною була творчість М. Куліша, що на цій темі виріс, і стала актуальною творчість О. Корнійчука, що «з великою політичною чуйністю» за нею хапався.

Песь, що нею переріс О. Корнійчук всіх своїх суперників, драматургів і скопив бика — актуальну тему — за роги, була трагедія «Загибель ескадри» (1933).

Відтінь націоналізму, що його Корнійчук узяв на мушку, була т. зв. петлюрівщина та скоронадщина.

Тему песьі — революцію на морі, в ССР обробляв Бішневський (балтійська флота) в «Оптимістичній трагедії». Затоплення кораблів — в Німеччині (Скапа Флов) — Геринг. Корнійчук запропонував однією флоти — затоплення Чорноморської ескадри української держави на весні 1918 р. І коли німці потопили свою флоту, щоб її не дістав ворог, то українці, щоб її не дісталася... власна держава. Щоб українці відчували власну державу як чужу, а чужу як ліпшу за свою, до цього привели український народ свої люди...

«Загибель ескадри» — колективна трагедія. Бачите у ній чотири групи людей. Старе офіцерство з адміралом Срантовим, що має власний насток на Полтавщині і тому, в надії на його збереження, українізується. Або принаймні готове слухати

навіть української, бо подібної московської нема. Зародки свідомого українства — в особі національної інтелігенції (Кобза), що одначе в революції фальшиво орієнтується не на народ, а на українізацію (шляхи та чиновництва). Большевицький комітет — демагогічний і аденаціоналізований... Тому й повстають у кінці тільки дві групи — «українців» та «большевиків», розірваних соціальною прівою. Гиєуть «українці», перемагають большевики. Жадна особиста вина не спричинює цю катастрофу, а тільки соціальна детермінованість, соціальне та національне вірую чи не вірую обох груп.

Попри всі свої хиби (ганебна кінцева жива картина і т. д.) «Загибель ескадри» цікавий поетичний образ нашого народу в певну добу. (Поетизація сюжету вдалась Корнійчуку через підкреслення любови українця до своєї військової зброй — до кораблів). Ця доба — доба національної весни, коли розтають сніги, пробуджується життя, а з ним і бруд. Весняний рух, весняні води — найбільш закаламучені, найбрудніші. На весні нашого життя Гайдай й Оксани, адмірали, породи людей, що визвірились на Україні. А в ній же Кобзи й Нагарі, ще не певні, не ідеалізовані, але що там вже будуть родитись, як гриби по дощі. Весняні брудні води опадуть, заженуть їх українські ріки до моря, вода і життя прочистяться і хтось інший, не Корнійчук дастъ нам правдивий образ нашого минулого. Покищо, та м писати інакше не можна, і коли б ми навіть повірили в добру волю совєтських письменників.

Коли «Загибель ескадри» ю темі належить ще до революційної тематики, то «Платон Кречет» (1935) вже тема т.зв. соціалістичного будівництва. Герой тут — урядовець, фаховець; з чисто революційних політичних карер — Бочкарьових — тут роблятьсяся кипни. Це вже — соціалістичний реалізм. Песня важлива для тих, хто цікавиться трансформацією большевизму.

«Банкір» (1937) вважається невдалою пессою. Це сама дидактика у стилі «ось-то-ми».

П. Постишев зробив натиск на О. Корнійчука. На II обласному зізді рад Київщини він так його зачепив: «Пиши, тов. Корнійчук, краще, працюй над собою більше. Пиши правду соціалістичного життя. А щоб показати правду нашого соціалістичного ладу, не бери слабких, а рівняйся на тих, які дужі, в яких крок твердий, розмах сильних, в яких більше ударів у ціль».

Корнійчук і написав тоді «Правду». Героем її — Ленін, темою — перший день большевицького панування в Петербурзі. Є там і захоплений шукач правди — український мужичок, що знаходить правду в постаті Леніна.

Корнійчукова остання, нам відома, песь — «Богдан Хмельницький» (1938).

За пляном, як його подав драматург у пресі, «Богдан Хмельницький» буде трилогією. Перша частина, вже опублікована, обіймає повстання Хмельницького до візду у Київ. Друга частина — війна з Польщею (наслідуватиме, аж поки письменник не звіль-

ниться від соціального замовлення Кремля — показати щасливе колхозне життя в Україні). Частину третю — возоєдиненіє Малоросії — від широго серця Корнійчукові бажаємо не то що докінчити, але й не починати... Сподівамось, що до тої доби стріле його доля Микитенка, Кириленка, Коряка і інших соціалістичних героїв труда. Бо немає якого сумніву, в якім дусі була б ця третя частина написана. Чи може до тої доби?...

Перша частина «Хмельницького» складається з чотирьох дій в шести картинах. Картина перша — Запорізька Січ рішає рушити походом в Україну. Картина друга — запорожці обирають гетьманом Зіновія Богдана Хмельницького; це перша дія. Дія друга — бій під Жовтими Водами. Дія третя — маґнатський замок під Жовтими Водами. Одна картина — по візді до Києва, друга — прийом чужоземних послів і оголошення війни Польщі.

Всі картини оброблені дуже реалістично, переважає боротьба із зрадою та дух широї приязні найближчих співробітників гетьмана. Так і видко, звідки цей дух позичає Корнійчук. Не треба ані пальцем показувати — «автор наближає тодішні події до наших днів».

Всі типи зарисовані дуже скучно, але індивідуалізовані. Всю психологічну гру й характеристику полищено сцені. Немає жадних монологів до глядача, соціальне і національне тло не набите до копил класової боротьби, але відтінений релігійний лейтмотив. Магнати й козаки — люди, не культуртрегери й пацуаси.

Богдан — вождь, стратег і політик. Чесний, хитрий, розумний, швидкий, шляхетний та одважний. Пружиною всіх його рухів є любов до народа. Він робить, його вороги — інтригають.

Жінка в песі позбулася своєї еротично-романтичної ролі. Та всетаки Богун свою анахронічною Соломією, здається, принижується. А смерть Варвари цілком супротивна її інпередній характеристиці. (І. Кочерга).

На кінці песи — обов'язкові русофільські розглагольствування...

Советська драматургія, як і ціле советське письменство, тільки знаряддя пропаганди. Тому за велику добу, більше двадцяти років розвитку, не знаходимо в ній багато річей, які мали б ціну вище сезонової, «ударної», або ще студійної. Велика кількість паперу задруковується, песи ставляться якогось сезону, і більше на кінці не повертаються.

Зполітизування літератури призвело в Советах до цікавого літературно-історичного явища. В літературних творах показуються не характери, а типи, політичні постаті. Ціла советська драматургія живе тільки одними політичними проблемами. Письменники дійсність мусять бачити не як дійсність особисто-людську, але як дійсність політично-визначну. Тло літературного твору обернулось в советській літературі в завісу, за якою сновигають політичні ляльки.

З української дійсності советський письменник не все може сприймати, не все сміє показати. Найцікавіша для нас тема — розбудова української нації — лишається в тіні. І ця тема лишиться для прийдешніх авторів історичних творів.

Поворот до реалізму в советській літературі безумовно привнесе з собою і студію людини, людини, як такої, її характеру. А сполітизування літератури, треба думати, віднайде якийсь по-вий жанр літературний.

З цього приводу характерно, що навіть Корнійчук, найталановитіший драматург українських комуністів, був змушений назвати свого «Богдана Хмельницького» — героїкою. В Західній Європі новий етап літературного розвитку характеризувався появою роману біографічного. Сильна особистість, герой, а не імпресіоністична мала людина, означують візію того нового, що до нас гріде??!

ІНЖ. ДР. С. ВОЛОДИМИРІВ

Тенденції поступу*)

Для ілюстрації зросту «технічних звязків» наведемо кілька даних. Беремо для прикладу шляхи. Наведемо дані або про довжину самих шляхів, або про засоби сполучення (автомобіль, ровер, паротяг, пароплав т. і.). або про кінцеві станції «звязків» (радіо-апарати, апарати телефонні, телеграфні та інші).

Залізничний транспорт розвивався так що річного приросту залізниць у кілометрах:

Рік	Світ	Європа	Світ без Європи
1841—1850	3.000	2.000	1.000
1851—1860	7.000	2.800	4.200
1861—1870	10.000	5.300	4.700
1891—1890	16.000	6.400	9.600
1881—1890	24.000	5.500	19.500
1891—1900	17.000	6.000	11.000
Від 1900	24.000	5.000	19.000

Абсолютна довжина залізничної лінії на пілому світі зростала у кілометрах так:

Рік	Довжина	Рік	Довжина
1840	7.600	1890	617.885
1850	38.900	1900	790.000
1860	168.000	1910	1.030.000
1870	210.000	1913	1.104.217
1880	372.000	1930	1.307.500
		1936	1.336.400

*) Див. „Проблем“ ч. 4/41 р.

За Цундбергом (Zundberg) число зроблених тоно-кілометрів на залізницях світу й Європи виносило:

Період	Світ	Європа
1891—1895	—	96.903,8
1896—1900	350.265,7	126.783,7
1901—1906	479.833,1	151.543,1
1937	1.000.000,0	—

Капіталовкладання у залізниці світу річно виносило пересічно у мільйонах нім. марок:

Період	Світ	Європа	Інші частини світу
1841—1850	829	672	157
1851—1860	1.600	941	659
1861—1870	1.919	1.181	738
1871—1880	3.656	2.150	1.506
1881—1890	4.927	1.855	3.072
1891—1900	3.743	2.016	1.727
1900—1913	4.769	1.686	2.983

Довжина залізничої лінії у З.Д.П.А. зростала так у милях:

Рік	Довжина
1835	1.766
1850	9.021
1900	192.000
1915	237.569

Маса перевезеного залізницями вантажу виносила у З.Д.П.А. у 1890 р. 631.7 міл. тон, у 1913 р. — 2.058.0 тон. Величина вкладеного в залізниці капіталу в Англії виносила на 1860 р. 348.1 міл. фунтів стерлінгів, а на 1913 р. вже 1.252.0. Вкладений у залізниці З.Д.П.А. капітал виносив на 1875 р. 4,4 мрд. доларів, на 1913 р. 19,8 мрд. дол.

На кілометри залізничного шляху перевезено тоно-кілометрів:

Країна	1895 р.	1911—1913 рр.
Німеччина	560,4	1072,9
Росія	640,4	935,0
Франція	355,8	581,5
З.Д.П.А.	479,5	1071,1

У Швеції на добу і кілометр перевезено тон у 1870 р. — 1,56, а у 1890 р. вже 7,28.

На 100 кілометрів експлоатаційної довжини залізниць було паротягів та особових і вантажних вагонів:

Країна	Паротяги		Особ. вагони		Вантажні вагони	
	1895 р.	1910—13 р.	1895 р.	1910—13 р.	1895 р.	1910—13 р.
Німеччина	35	50	69	110	727	1175
Франція	28	33	71	76	743	886
Англія і Ірландія	55	61	124	140	1862	2122

Довжина телеграфних ліній світу виносила у 1910 р. — 4746 тис. англійських миль, у 1920 р. — 6.170. Довжина підводних морських кабелів виносила в цілому світі у 1925 р. — 613.653 км.

Кількість телефонів на світі виносила у 1910 р. — 10.406 тис., а 15 років пізніше вже 26.038, зросла, отже, більше, ніж у 2½ рази. На 100 душ населення припадало ще у 1925 р. телефонів у З.Д.П.А. — 14,2, у Канаді 11,7, у Франції — 1,7, у Північній Америці — 11,2, а в Африці — лише 0,1, цебто в 112 разів менше. У 1933 р. мала Франція на 100 душ населення вже 3,2 телефонів. Це дуже добре показує, як технічні «звязки» зростають разом з поступом.

Довжина газових рур у З.Д.П.А. виносить вже порядну величину кількох сот тисяч кілометрів; так само і нафтопроводів, їх довжина виносила у 1925 р. коло 150.000 кілометрів, капітал інвестований до них виносив 880 міл. доларів.

Світ на очах нашого покоління «звязався» густою сіткою, як радіостанцій — вже у 1916 р. їх було в світі 16.462, а тепер кількість їх доходить до 100.000, — так і інстальованих радіоапаратів — кількість їх у світі тепер до 100 міл.

На 1. I. 1938 р. самі З.Д.П.А. мали 26.411.000 інстальованих радіо-апаратів цебто припадало 204 апарату на 1000 душ населення, супроти 0,1 апарату у Британській Індії, що мала, отже, рідно в 2040 разів менше технічних «звязків» цього роду.

У З.Д.П.А. кількість автомобілів у 1904 р. виносила 21.692, а у 1937 р. вона зросла до 29.649.270. Європа мала наприкінці 1938 р. моторових машин 9.065.475, а крім того, 2.502.180 мотоциклів. Кількість автомобілів без мотоциклів у 1938 р. на цілому світі виносила 42.942.387.

Продукція і кількість автомобілів у З.Д.П.А. зростала так:

Рік	Кількість	Зареєстровано автомобілів
1895	300	300
1900	5.000	8.000
1905	25.000	78.000
1910	187.000	468.000
1915	892.618	2.445.666
1920	2.205.197	9.231.941
1925	4.153.250	19.999.436
1930	3.568.680	— — —
1940	4.469.360	— — —

Кожний новий автомобіль є початком нових і нових «звязків» соціальних, економічних, технічних. Кожний автомобіль є певним «вузлом звязків».

«Технічні звязки» морем, водою показують не менш швидке темпо зросту.

Світовий тонаж торговельної флоти зростав так:

Рік	Тон
1850	9.371.000
1890	21.118.528
1900	28.947.258
1913	46.970.113
1914	49.089.552
1937	66.286.024
1938	67.846.511
1939, I. VII.	69.439.659

В Англії зрост морської торговельної флоти був такий:

Рік	Тон
1800	1,7
1914	19,2

Тонаж всіх кораблів, що прибули до Англії й Ірландії за 1800 рік — виносив 2,1 міл. тон, а р. 1912 вже 76,2 міл. тон. Тонаж морських кораблів у Німеччині виносив у 1871 р. коло 982.000 тон, а у 1914 р. — 5.459.296 тон.

Пересічний загальний тонаж кораблів, що прибували до Гамбургу, виносив за 1851—1860 рр. — 1.512 тис. тон, у 1913 р. — 28.625 тис. тон.

Тонаж річних кораблів у Німеччині зрос з 2.100 тис. тон у 1887 р. до 17.394 тис. тон у 1912 р. Через Суецький канал пройшло у 1851—1860 рр. пересічно 1.384 тис. тон, а у 1937 р. — 27.236. Через Панамський канал у 1913 р. пройшло 3.034 тис. тон, а у 1937 р. вже 19.977. У ЗДПА через Канал св. Марії пройшло 1860 р. — 403 тис. тон, а у 1913 р. — вже 57.989.

Особливо швидкий зрост показує авіація; «звязки» повітряні за два десятки років охопили, оточили, оплутали увесь світ у різних напрямках. Вже у 1928 р. довжина повітряних ліній виносила 127.488 кілометрів. Тепер вона дорівнюється довжині залізничної лінії світу. За 1937 р. лише цивільні літаки пролетіли до 300 мільйонів кілометрів, перевезли понад 2,5 міл. пасажирів. Розмах авіації у ЗДПА і в Німеччині показує наступна таблиця:

Рік	Зроблено кілометрів у тис. д. п. а.		Перевезено пасаж. у тис. душ Німеччина	
	З. д. п. а.	Німеччина	З. д. п. а.	Німеччина
1935	102.255	15.997	860.7	209.8
1936	117.968	17.882	1.147.9	286.3
1937	123.913	18.835		

Розвиток авіації взагалі яскраво показує наступна таблиця:

Рік	Зроблено кілометрів у міл.	Зроблено пасажиро-кілометрів у міл.	Перевезено пасажирів у тис.	Пересічна
				дovжина пасажир-
1929	86	178	472	377
1930	111	300	753	399

1931	134	339	901	376
1932	141	418	976	428
1933	159	558	1.156	484
1934	174	676	1.325	511
1935	218	1.024	1.850	553
1936	245	1.380	2.400	575

Для ілюстрації зросту «звязків» візьмемо, наприклад, електричне господарство. Спочатку ми бачимо тут окремі індивідуальні станції невеликої потужності, що працювали або на окремий промисловий заклад, або на частину міста, потім ступнєво виростають все більші й більші станції, що збільшують радіус своєї дії, і, нарешті, повстас тенденція до будування могутніх районових централь великої потужності, що обслуговують найрізноманітніших споживачів електричної енергії. Далі все більше розширюється сітка високовольтажних зединень окремих станцій, окремих районів, цілих країв, цілих держав, окремих державних сіток. Все більше й більше звязанім стає енергетичне господарство взагалі і зокрема електричне. Навіть на терені УССР кількість електричної енергії, що й дали великі потужні районові централі у 1935 р. виносила 78,3% всієї продукції електричної енергії, у 1927—28 рр. вона виносила лише 8,6%, а перед світовою війною районових станцій на Україні взагалі не було. Звязок міждержавних сіток зростає щороку, вже у 1933 р. до ЗДПА «ввезено» 628 міл. кіловатів електричної енергії, до Франції — 580, до Німеччини — 550, до Італії — 177 міл. кіловатів з сусідніх держав. У скромому часі ціла Европа являтиме собою одне могутнє обєднане електричне господарство, один могутній «технічний вузол» з переплутаною сіткою звязків.

Така сама тенденція до зеднання спостерігається і в освітленні, від окремої індивідуальної печі в кожній хаті, найбільшого сучасного «дикунства» на світі, до центрального отоплення будинку, вулиці, до тепло-електрифікації цілого району, а потім і цілого міста, цілої місцевості.

Так само йде розвиток і в справі освітлення — від індивідуальної тріски, каганця, свічки, лампи до газового освітлення, до електричного освітлення спочатку з локальної централі, а потім з могутньої районової централі, що авшає мільйони, сотні мільйонів ламп, тисячі динам, закладів, заводів, сел, міст.

Ще перед світовою війною Німеччина свою потребу в освітленні задовольняла так:

Засіб:	%
Газ	63,7
Електрика	22,0
Нафта	14,3

Цебто вже тоді «індивідуальне» освітлення становило лише приблизно 1/7 частину, а освітлення через «технічні звязки» — 6/7 цілого освітлення.

Централізація, концентрація в електричному господарстві, що утворює сотні мільйонів «звязків», має величезний економічний ефект і йде могутнім кроком вперед до максимально можливих меж. Як у банківській справі великі банки «поглинали» малі, так і тут — великі централі «поглинають» малі централі, і тим утворюються могутні «вуали» з мільйонами «звязків», що зединують їх з окремими одиницями, господарствами.

Все сказане про зрист «звязків», всі наведені цифрові дані яскраво показують, як вони швидко поширяються і оплітають цілу земну кулю. Вони зростають кількісно, зростає їх довжина, їх інтенсивність, їх густота. Кожне нове відкриття, кожний новий винахід утворює нові соціальні, економічні й технічні «вуали», нові «звязки». Вони виникають, зростають, міцішають з *кожною* новою ідеєю, з кожним кроком економічного розвитку, з кожним кроком технічної концентрації. Павутинна «звязків», що оплітає тепер Землю, вже густа й міцна, буде Ї далі зростати ще швидчішим темпом. оськльки, звичайно, людство скерує свою енергію не в бік руйни, а в бік розбудови, творення «нового світу».

Характеристичне також і те, що глибший зміст має певна ідея, певна думка, тим швидше витворює вона міцний «узол» і тим більше з нього виходить «звязків» до окремих одиниць і їх обєднань. Що геніяльніший винахід, що значніше відкриття, то більше витворюється з них економічних і технічних «вуалів» з більшою кількістю «звязків», — це дуже характеристична риса, варта того, щоб на ній зупинитись і глибше Ї проаналізувати.

Що примітивніший нарід, то меншу кількість «соціальних вузлів» він має, у нього одиниці задовольняють всі свої потреби, як ми вже казали, без оперти на певні «вуали», задовольняють їх неповно, погано, дорого. Одиниці у високо розвинутих народів всі свої потреби задовольняють, спираючись на цілу низку «соціальних вузлів» (церква, школа, різні кооперативи, клуби, музеї, товариства, спілки і т. д.) і тому задовольняють їх повно, добре, дешево.

І самі соціальні рухи, в найширишому розумінні цього слова, можуть ставати «масовими», дебто, за нашою термінологією, тоді в них утворюються «соціальні вузли» більшого розміру, більшої міцності. Вожді, що «завязують» ті «соціальні вузли», приводять у рух все ширші, перед тим інертні маси, просякають їх динамізмом, енергією, захопленням, ідеєю. Завданням вождя є обєднати маси в певній ідеї, дати їм організацію, напрям змагання, виговорити з них монолітну єдність ідеї, віри, чину — скерувати їх до соціального максималізму.

Одною з найхарактеристичніших, найосновніших рис людського поступу є, без сумніву, змагання перемогти простір, опанувати його.

Проблема простору — це одна з основних проблем світогляду західної людини. Змагання до поширення, до просторової експансії (імперіалізм націй, релігій, ідей тощо), до опанування простору (Ліндберг (Lindbergh) 1902), поривання у далечінь, у безмежні

простори, завоювання світу «блідоціщими», нахил до маштровок по морю, по землі, в повітрі (бігуни, гори, невідомі краї), на недосяжні частини земної кулі, любов до широких обрійв, безмежної далечі, до безмежних просторів, до все дальших і дальших глибин Всесвіту, поривання в безмежність, в невідоме — все це «пра- символ фавстівської душі», душі західної людини. Сама ідея Бога звязана для нас з ідеєю просторової безмежності («О, Ты пространствомъ бесконечный...» — Державин, 1743—1816), поруч з ідеєю вічності, всесили, всемогутності. Нова астрономія Відродження розірвала обмеженість простору, відкинула й далі продовжує відсувати «границі» простору в безмежність. Сучасний динамізм потребує простору для своєї експансії, потребує «широкого поля» для своєї діяльності, для вияву своєї енергії. Боротьба з простором і перемога над ним — це символ західної культури, нашої цивілізації. Перемогти час і простір — це зміст майже всіх наших змагань.

Простір і час є двома основними феноменами величезного значення, зрозуміння їх є зрозумінням існуючого. Це два тла, на яких відбувається все те, що ми бачимо, знаємо, чуємо, усе, що ми думаємо.

Перемога простору відбувається у двох формах: 1) формі екстенсивній, 2) формі інтенсивній.

Форма екстенсивна, екстенсивна Перемога простору є проблемою сполучення, транспорту, проблемою передачі думок, голосу, речей у просторі.

Людство видатковувало, видатковує й буде видатковувати величезні капітали, величезну енергію для того, щоб поборювати простір у різних видах. Людство у формі електричних радіо-телефрафу, радіо-телефону, телеграфу, телефону, телевізії досигло максимально можливої перемоги простору щодо передачі думок, може їх передавати з теоретичною швидкістю у 300.000 кілометрів за годину, щебто «запрягло» для перемоги простору максимально існуючу щодо швидкості руху силу у просторі; далі тут теоретично немає куди.

Для пересування людей у просторі ми підходимо до швидкостей порядку 1.000 кілометрів за годину, коли ми народжувались ми підходили до швидкостей порядку до 100 кілометрів, щебто за життя одного покоління екстенсивна перемога простору збільшилась відносно майже у 10 разів.

Розвязання проблеми стратосферних летів у авіації, як кажуть фахівці авіації, піднесе швидкість лету понад 1.000 кілометрів за годину; що це не мрій, але дійсність — показує нам розвиток авіації останніми часами. Рекорди швидкості зростали так: 1903 р. — 51 км., 1913 р. — 203 км., 1923 р. — 429 км., 1929 р. — 575 км. Останній рекорд — 755 км. вже близько 800 км. І коли нам Луї Блеріо (Bleriot, 1872) після перелету каналу Ла Манш 25. VII. 1909 р. кинув речення: «Через 10 років ми будемо літати 1500 кілометровим темпом», то він не так дуже помилився щодо кінцевого осiąгнення швидкості літака.

Автомобіль поставив уже рекорди швидкості на сотні кілометрів за годину, так само, як і мотоцикл.

Так само паротяг перескочив уже другу сотню в рекордах швидкості. Те саме відбувається на воді, де швидкість перейшла першу й другу сотню кілометрів за годину.

Екстенсивна перемога простору щодо пересування річей. Йде, правда, помалішим темпом вперед, але літак і тут прийшов на допомогу, пошта, предмети вищої якості вже «знялися у повітря» і пересуваються з такою самою швидкістю, як і сама людина.

Встановлені світові рекорди летів навколо світу ясно показують, що людина перемогла простір, що земна куля стала для неї вже зовсім мала, супроти минуліх часів, здолати її простір екстенсивно — це тепер проблема кількох діб, супроти кількох років у минулі часи. Васко да Гама (Vasco da Gama, 1469—1524) потребував на подорож Індія—Європа 314 діб, сучасний літак пролітає цей шлях за кілька діб!

Проблема екстенсивної перемоги простору існує і для світу тваринного. Але особливо цікаво і різноманітно розв'язують її рослини, що привязані з природи до певного місця осідку. Тут природа показал надзвичайно цікаві способи розв'язання цієї проблеми у рослин, але розглядати їх — це виходить поза межі нашого запдання.

Ще цікавіша проблема інтенсивної перемоги простору. Під цим розуміємо явище, коли для досягнення якоїсь певної господарської, скажемо, або технічної мети потрібно меншу площа або обем.

Глянемо, напр., на сполучення. Порівняйте скільки потрібно було площи на старі шляхи і скільки на сучасні залізниці: залізниці потребують меншої площи, ніж старі шляхи; а повітряні лінії для літаків вже зовсім не потребують площи. Дротовий телеграф і телефон займає багато площи, радіо-телеграф і радіо-телефон її не потребують зовсім. Запряжені до воза воли або коні потребують більше площи, ніж автомобіль, вершник на коні — більше, ніж на мотоциклі або ровері. Паротяг могутністю до 3000 кінських сил займає місце до 100 кв. метрів найбільше, а скільки зайняли б площи $3000 \times 3 = 9000$ коней (1 механічна кінська сила рівна 3 живим кінським силам).

Що вищий ступінь культури й цивілізації, то меншу площу потребує людина для свого існування. Дикун-польовник потребує кілька квадратових кілометрів площи, щоб вижити, а в рурському басейні — густота населення доходить до 2.000 душ на один квадратовий кілометр!

На селі треба десятки метрів площи для мешкання одної родини, у хмародерах Нью-Йорку на квадратовому метрі площи міститься кілька душ мешканців.

Масова сила старої парової машини виносила на 1 кінську силу міцності машини 100 кілограмів, щебто потребувала великого простору, а масова сила авіаційного мотору доходить тепер до 0,4 кілограма, щебто потребує у кілька соті разів меншого обсяму.

Масова сила парової турбіни ще у 1913 р. виносила пересічно 19,3 кілограмів, а в половині 30-х років вже лише 6,8.

Що вищий ступінь хліборобського знання, що далі поступає хліборобська культура і знання, то більший урожай на одиницю площи, цебто потрібна менша площа на продукцію 1 кілограма пшениці, цукру, вівса, бавовни, чаю, какао, льону і т. д. На протязі тільки 20 років напр. у Німеччині пересічний урожай жита збільшився з 10,2 квінталів у 1884—93 рр. до 17,2 у 1904—13 рр. — зрост на 68,6%; зрост врожаю для пшениці був 49,3%, вівса — 55,1%. картоплі — 56,4% і т. д.

Отже, інтенсивна перемога простору прямопропорційна культурному і цивілізаційному станові: вона і є до певної міри мірилом поступу, мірилом ступеня культури й цивілізації.

Певна тенденція інтенсивної перемоги простору виявляється у найрізноманітніших длянках життя. Візьмім, напр., мистецтво, зокрема малярство. Тут бачимо, що пересічна величина малюнків усіх родів, графіку включаючи, має тенденцію до зменшення. У розвитку танку бачимо, що модерні танки потребують завжди меншої площи для їх виконання, ніж старі. Пересічна вага убрання, цебто і об'єм його, тепер значно менші, ніж раніше, те саме і з вагою ровера, авта, радіо, меблів, хатнього приладдя і т. д. Відбуваються усічіні спроби зробити повний переворот у книжковій справі, а саме — завести «тісний» друк, що його можна буде читати з допомогою збільшуючого приладу на полотні екрану. Це, як кажуть фахівці, дасть змогу на картках завбільшки з поштову листівку друкувати цілі десятки сторінок теперішнього формату, цебто велику бібліотеку можна буде носити з собою в одному куфрі; це яскравий приклад інтенсивної перемоги над простором, перемоги, що стане дійсністю у близькому майбутньому. Електрична піч займає менше місця, ніж звичайна, особливо старих часів, готовання їжі в одній спільній кухні потребує менше місця й енергії, ніж тисячі кухонь індивідуальних і т. др. Всюди, отже, тенденція до економії простору, енергії і т. др.

Але наїцікавіше — проаналіувати значення машини в аспекті інтенсивної перемоги людини простору. Багато навіть видатних політиків, публіцистів тощо виступають проти «замірної машинізації», вороже ставляться до машини, звичайно зовсім не розуміючи проблеми машини, головним чином, в аспекті поборювання простору.

Як ми зазначили вище, потужність цілого силового апарату світу наближається тепер до величини 3 міліардів кінських сил. Коли приймемо формулу, що 1 механічна кінська сила рівна 3 природнім, то виходило б, що потроєний світовий силовий апарат рівнявся би 9 міліардам живих кінських сил. Коли для прохарчування одного коня треба 1 гектара землі, тобто для прохарчування 9 міліардів коней треба було б 9 міліардів гектарів площи! 90 мільйонів квадратових кілометрів! Ціла площа суспільності виходить 146,5 мільйонів квадратових кілометрів. Цебто, машина вже тепер ощаджує людству площу більшу ніж майже половини щілої суспільності!

земної кулі! Отже, машина ощаджує не тільки енергію, час, але, головне, площа.

У 1911 р. на світі було 110.475 тис. коней, а вже у 1921 р. — 99.847. Тепер людство може обходитись з усе меншою кількістю коней, ніж наші батьки. А звільнена площа йде на поширення харчової і сировинної бази світового господарства: поширення племеніння свиней, рогатої худоби, кіз, кріліків, збільшення плантацій бананів, шовку, овочів, городини.

Зомбарт робить подібний розрахунок для теренів старої Німеччини і каже, що для того, щоб прохарчувати всі механічні кінські сили, що припадають на Німеччину, якби вони були живими кіньми, її потрібна була б площа у 2 рази більша, ніж вона її мала в сільсько-господарському користуванні (треба було б 42 міл. гектарів, а Німеччина мала 27).

УССР мала, як написано, у 1936 р. — 2.793,4 тис. коней і 1.188,0 тис. кінських сил потужності лише в тракторах, цебто, якби не було тракторів, то треба було б мати, лише, щоб замінити трактори, кілька мільйонів коней і відповідну площу землі для їх прогодування.

Отже, кожна машина, кожний літак, автомобіль, ротор, мотоцикл, електромотор, паротяг, генератор є інтенсивною перемогою площи, є економіє площи, але разом з тим і ощадженням господарським, енергетичним, а також звільняє людину від тяжкої праці. Не машина, машинізація, спричиняє кризу й унадоб, винне тут невміння використати машину належним способом, невміння розвязати проблему розподілу відповідно ногим продукційним силам, що їх уже опанувало людство.

Зрозуміти проблему простору значить зрозуміти проблему машини.

Коли людство розважає, хочи частково, проблему штучного виробу білку, вуглегідратів, товщу, вітамінів, то це буде знову велика інтенсивна перемога, відпаде тоді в значній мірі потреба площи, що її займає тепер хліборобство. Тут проблема простору і часу, «органічного» й «неорганічного» сплітається в певний вузол, цікавий для теоретично-філософської аналізи.

Що висування проблеми штучної її не утопія, доводить нам дійність, розвиток людського гenія, — пригадаймо штучну гуму, скляні тканини і т. др. Праця йде у цьому напрямі, ступнєво збільшується тенденція до перемоги простору, «копальні» над «урожаєм».

Загалом у проблемі перемоги простору помічаємо дві основні тенденції, а саме: для екстенсивної перемоги змагання, мовляв, «зменшити» земну поверхню, земну кулю, збільшуючи швидкість пересування людини, швидкість пересилання її думок, річей, потрібних її сил, а для інтенсивної перемоги над простором — тенденція, мовляв, земну поверхню, земну кулю «збільшити», оцидаючи площу й обем, потрібні на досягнення певної мети. Отже, досягнення поступу мають силу «розширити» і «зуважувати» простір «еластичним», як гума.

Накінець маємо сконстатувати існування найголовнішої, поруч з поборюванням простору, тенденції поступу, тенденції, що особливо яскраво виявляється останніми століттями, але коріниться в глибині початків сучасної європейсько-американської культури і цивілізації та йде далі в глибину віків.

Це тенденція до перемоги над часом, боротьба з часом. Вона яскравою ниткою проходить через всі явища людської культури і цивілізації, людського поступу.

Наша формула — перемога часу охоплює все існуюче: дух і матерію, «живе» і «смерть», боротьба з часом виявляється у найрізноманітніших формах, виглядах, моментах, явищах. Вона звяжує найрізніші явища в одне ціле, в одну ідею. Цю тенденцію бачимо в релігії, розподілі праці, кредиті, в піраміді Хеопса (1700—1675 перед Р. Х.), в Суезі, Панамі, в законі боротьби за існування, в хемічних реакціях, електрофікації, в славі, героїзмі, в скалі наукових дисциплін, винаході Бессемера (Bassemere, 1813—1898), військовій стратегії, спорту і т. д. і т. д.

Вона, як побачимо, є однією з універсальних формул, що засновув на підставі поступу, тому заслуговує належної уваги, глибокої філософічно-наукової аналізи і має величезне значення для людства.

Проблема часу і проблема простору потребують розвязки!

Українська пісня закордоном.

*Українська Республіканська Капела й хори української еміграції
20-х і 30-х рр.*

Література. Засновання Капели в Києві й зформовання її на Поділлі. Перші концерти в Станиславові й Стрию. Виїзд закордон. Концерти в Чехії, Австрії, Швейцарії, Франції, Бельгії, Голландії й Англії. Поворот через Бельгію й концерти в Німеччині. „Розпад“ Капели й діяльність її частин — Т-ва „Кобзар“ на Закарпатті й Українського Національного Хору в Америці. Значення подорожі Капели. Чинники надзвичайного успіху її виступів: диригент, українська пісня й співаки.

Хори української еміграції: в Польщі — Дм. Котка і Національний Ім. М. Лисенка; в Німеччині; в Чехії — участь у фестивалях, виступи в радіо, Т-во прихильників української пісні; українські хори у Франції й на Балканах. Виступи окремих співаків. Бажання відновити хор О. Кошиця.

Про Українську Республіканську Капелу, її подорож та окремі виступи свого часу були опубліковані — та й тепер ще появляються — сотні більших і менших статей та заміток. Але докладно праця УРКапели ще не висвітлена й чекає на свого історика. Дослід останнього найбільше міг би полегчити своїми власними спогадами др. О. А. Кошиць, який найбільше заслужився для надзвичайного успіху Капели, надав їй свою ім'я й який найбільше знає про її життя та працю — значно більше ніж хто інший з тих, що досі про неї писали. Др. О. Кошиць багато зробив і для збереження пам'яток про Капелу — він своє-

часно дбав про архівну працю в Капелі; завдяки йому та його помішняці доц. П. І. Щуровській-Россіневич, а також Ол. Чехівському, чимало архівних та музейних матеріалів Капели було передано до Музею ВВУ в Празі (м. інш., фільм, золота книга, ріжні нагороди, частина бібліотеки, діловодства, багато афіш і програмів, дещо в одягів, фотографій й т. д.). Але багато пам'яток залишається ще на руках у ріжких власників.

Першу спеціальну книжку про Капелу написав професор Чеського Карлового Університету в Празі др. Зд. Небдлі. Його грунтова праця, присвячена О. Кошицеві і капелям в події, з'явилася в Празі 1922 р. п. а. „Ukrajinská republikanská Kapela“ (ст. 68 з ілюстраціями). Цей видатний фаховий знавець згадує про перший виступ Капели, як про одно з своїх найбільших мистецьких вражень; він з великим призначенням ставиться до праці Капели, висловлюється про неї як про „першорядний хор, який своєю артистичною вартістю рівняється найславнішим хорам цілого світу“. Проф. Зд. Небдлі дуже докладно подає мистецьку оцінку Капели й її диригента.

Через 10 літ після видання книжки Зд. Небдлі-го, на сторінках американської „Народної Волі“ друкувалися спогади Л. Безручка: Українська Республіканська Капела. Спогади з концертової подорожі по Європі. („Народна Воля“, Скрантон, 1932, ч. 23 і далі). Іх автор, Л. Безручко, був архіваріусом Капели. Про свої спогади він висловлюється як про витяги — „деякі витяги з моого власного шести-томового щоденника, який я акуратно провадив під час своєї подорожі в Капелою по Європі, щоб то від лютого місяця 1919 р. до кінця липня 1920 р., коли Капела після першого свого розваду в Берліні перестала існувати як державна установа УНР в цілі своєму складі“. Л. Безручко подав багато цікавих подробиць. Є в нього і багато дрібних неточностей та ріжких непотрібних сентенцій на соціальні й інші соціологічні теми. В своїх спогадах він зазначає й деякі неуспіхи та невдачі Капели, чого загалом не робить др. Ол. Пеленський — автор найбільшої дослідження про закордонну подорож Капели, що з'явилася в 1933 р. у Львові п. а. „Українська пісня в світі. Світова концертова подорож Української Республіканської Капели. Спомини учасника“. Др. Ол. Пеленський, кол. член І. Українського Національного Київського Хору, був курієром Капели. В його книжці найціннішим є фактичні описи подорожі та рецензії в чужій пресі, яких автор наводить авачину кількість. На жаль, вклад дра Пеленського відзначається місцями претенсійністю й браком смаку, а своєрідна гіперболічність автора викликає недовір'я до деяких його тверджень. Не бракув в його книзі також і неточностей.

Негативні реєси дра Ол. Пеленського викликали „Мое Слово“ Олекси Чехівського, що з'явилось в 1935 р. на сторінках „Українського Слова“ (Париж, ч. 99) і окремо. Ол. Чехівський — видатний співробітник УРКапели від початку її засновання аж до розязання в Берліні, був не тільки співаком Капели, а також працював і в „Комітеті Співаків“ та в Раді Капели. Цей критик викідає д-рові Пеленському необективність, зазначає, що О. Пеленський належав до групи „Приходьківських ідеалістів“, які під проводом свого „шефа“ творили в Капелі свою „капелю“ (групу в І-го Національного Хору в Києві, заснованого Ол. Пряходьком — „націоналістів“, як іх тоді називали).

Крім цих публікацій, р. 1929-го з'явилось ще видання „Товариства ім. Ол. А. Кошиця в Парижі“, яке містило матеріали пресових критик про мистецьку працю Капели: „Українська пісня за кордоном, Світова концертова подорож Українського Національного Хору під проводом Олександра А. Кошиця (голос закордонної музичної критики)“.

Ідея вестів національно-українську пропаганду при помочі пісні зродилася як твердять др Ол. Пеленський, в С. Петлюри. В грудні 1918 р. С. Петлюр доручив Кар. Стеценкові, тодішньому голові Музичного відділу Міністерства Народної Освіти, та Ол. Кошицеві, голові Етнографічної секції того ж відділу перевести цю ідею в життя. Ці дві організатори доручене їм завдання виконали. На початку 1919 р. вслід за ріжкого роду дипломатичними, торговельними і інш. місіями вишила закордон і Українська Республіканська Капела.

Остання була заснована на підставі закону Української Народної Республіки (Гл. Державний Вістник, грудень 1918 р.), як автономна мистецька організація при Міністерстві Освіти. По закону на чолі Капели стояв її музичний, шеф-диригент, яким цілій час існування Капели був Ол. Кошиць. Він був затверджений міністром освіти і підлягав цьому міністрі, а накази собі в справах Капели одержував од тов. міністра — головно-управляючого

справами мистецтва, яким тоді був П. І. Зайцев. Шеф Капели був і головою Ради Капели та головою її Художньої Ради. Рада Капели, що вирішувала всі її справи, складалася з диригента, його помішника, професора співу й адміністратора. До складу Художньої Ради Капели входили всі названі члени, крім адміністратора. До Ради Капели николи кооптували також і представників користів. Рада Капели м. інш. приймала й звільняла співаків та низких урядовців Капели. Фінансами відав окремий скарбник під доглядом Ревізійної Комісії. Помішником диригента була призначена П. І. Щуровська, професором співу — Гр. Тучапський, а адміністратором — Ол. Приходько. На обов'язку професора співу лежало вищколення й постановка голосу, по можливості кожного члена Капели — хориста.

Сама Капела мала складатися з 100 осіб, які й набрані були в Києві по конкурсусу. Як співаки Капела нови були на становищі державних службовців. Між цією сотнею принятых до Капели, було не мало видатних сил, відомих уже в своєї театральної діяльності.

Українська Республіканська Капела висновувалася, як репрезентативна співоча установа, завданням якої було ширити за кордоном мистецьку культуру України. В тих обставинах на Капелу накладалися не тільки мистецькі зобов'язання, а також і завдання національно-політичні. Капела мала показати Західній Європі, що українці справді є окремим народом, який має власну культуру. Завдання це було не з легких, бо в Західній Європі століттям плекалися твердження про „єдинство русского народу“ ѹ що ніякої України ѹ ніяких українців не було й не має. Послугованиня національною піснею для вивольної боротьби не було новиною. В минулому не тільки українці боролися піснею за здійснення своїх політичних ідеалів — подібне було і в німців, італійців, чехів і інш. Німецькі співочі товариства висновувалися саме в час найбільшого національного гнету на панування Наполеона; італійці воювали за свободу в мельодіямі Верді на устах; для чехів велике політичне значення мала Сметанова музика і т. д., і т. п.

Та які Капела остаточно сформувалася і виїхала в подорож, на Київ насунула большовицька навала ѹ капеляні, як діячі української справи, мусіли рятуватися. З Києва евакувалося їх лише кілька десятків, які після різних пригод і дісталися до Камянця Подільського (всього 37 чол.). Завдяки невтомній енергії своїх організаторів — Кар. Стеценка та Ол. Кошиця — Капела не пропинила свого існування. На Поділлі вона була доведена ѹ підготовлена до концертових виступів. Всього в складі Капели налічувалося тепер разом з адміністрацією більше 80 осіб. Походили вони в різких частин України — найбільше з Київщини, Поділля, Полтавщини ѹ Галичини та Чернігівщини; були також одиці зі Степової України, Басарабії, Буковини й інш.

Один з капелянів, Л. Беаручко, в своїх спогадах свідчить, що Капеля своїм складом уявляла в себе доволі мішаний матеріал. Були ріжні люди щодо освіти, інтелігентності, характеру ѹ щодо національної свідомості. До десяти осіб було в вищою освітою, було кілька студентів і студенток університету, народніх учителів, решта посідали ту чи іншу середню і нижчу освіту. „Безосвітніх“, звичайно, не було в Капелі. Щодо національної свідомості — також були люди високо ідейні, віддані українські громадянини ѹ патріоти; більшість були „просто українці“, а були й такі... окрема група капелян, так би сказати з російським „душком“ („Народна Воля“ 1932 р. ч. 25).

Відношення до проекту подорожі Капели за кордон в боку самих українських діячів було ріжне. Одні вважали подорож доцільною ѹ потрібною, інші були проти. Неприхильно до цього ядуму, чк свідчить др. О. Пеленський, виступивши ѹ М. Грушевський, який перед адміністратором Капели прямо висловився: „Нащо ви то веаєте за границю!“. А Мих. Лозинський прирівнював Капелу до негритосів, засевнюючи, що Париж зовсім не обходить якесь там „негритську“ музика. Особливо рішуче висловлювався проти виїзду Капели за кордон Микита Шаповал, який уважав, що УРКарела, замість того щоб виступати перед європейськими буржуями — має співати своїм воякам на фронти, в окопах. Та не аважаючи на такі голоси, Капела все ж виїхала в дорогу.

Перший концерт її відбувся в Станиславові 11 квітня 1919 р.. другий 14 квітня там же; 20 квітня Капела вже співала в Стрию Великодну службу Божу, 24 квітня через Самбір і Сянік вона виїхала на Закарпаття до ЧСР і 25 квітня була вже в Ужгороді — цьому тоді „мадярському місті з українським населенням і чехословацькою владою“. Тут Капелу аustrіла перша негода. Чеські органи на Закарпатті під великом ріжких москофілів поставилися до українських

капелян з підохрінням і взяли їх навіть під арешт. В Ужгороді в звязку з цим Капела затрималася аж на 5 днів і тільки після ріквих інтервенцій мала можливість відрати до Праги.

Своїми концертами в Празі Капела розпочала свою тріумфальну подорож закордоном. Відношення чеського громадянства до Капели було як найліпше. Капелі й диригентові підносили в Празі квіти, адреси й т. п. Про них писали з великим признанням в пресі. Фотографії Капели можна було бачити в Празі скрізь — в журналах, крамницях, ресторанах і т. п.

Особливо докладними й прихильними була критичні замітки проф. Карлового університету, музиколога Д-ра Зд. Недлі-го, який надзвичайно високо ставив мистецтво Української Республіканської Капели та її диригента. Так само писав і проф. Ярослав Кржічка, диригент "Hlahol'a" в Празі. "Українці прийшли й побідили. Дійсно, аж надто довго не знали ми про них і тіжко кривдили їх, коли несвідомо і без інформації віднували їх протягом волі в одно ціле з російським народом. Наше бажання великої і неділкої Росії є слабим аргументом проти природи і волі цілого українського народу, для якого самостійність є всім, не була колись і нам".

Про виконання Капели Яр. Кржічка далі писав: "Була це краса звуку, чар, воннота та звінкість голосів, абсолютна досконалість інтонації. В чим ми не можемо конкурувати з українцями, то це в їхніх голосах". Цей критик разом з інтовациєю відмічав у українських співаків знамениту вокалізацію й артикуляцію. Він а великом признанням висловлювався про Ол. Кошиця, як про одного з найбільших європейських диригентів — з великим багацтвом музичної інвенції й фантазії, який доопошів перемагає композиторську уяву. Так само в великому признанням висловлювався Яр. Кржічка про пом. диригента Пл. Шуровську "музикальну, тонкого слуху та ритмичного чуття, самовіддану, скромну", яка провадить чорну підготовчу працю Капели й дає головному диригентові хор музикально цілком підготований до мистецького оброблення. "Українці — писав він — побідили нас несподіваною красою свого співу і багато дечого навчили".

Так само і інші критики згідно свідчать, що "ческі музичні кола здобули собі дуже багато досвіду й науки в українських концертах, що українська музика має на їхніх музичне мистецтво оздоровлюючий вплив і, що українське мистецтво, хоч як воно далеке від них, але воно так потрясло ними до глибини душі, що чехи відразу полюбили і цю пісню і український народ".

Після пяти концертів в Празі (11, 14, 15, 17 і 18 травня 1919 р.) Капела поїхала на провінцію. Вона побувала в Плані (19. V), в Брні на Мораві (21, 22 і 25. V), в Простетові (26. V), Оломонці (28. V), Хрудімі (29. V) й знов повернулася до Праги. На провінції Капелу віталі й провожали з великою урочистістю, а її мистецькі виступи там були такі ж близкучі, як і в Празі.

В відязку з виступами Капела в чеських часописах — і правильних, і провінційних — з'явилася низка статей і заміток про Україну й українців взагалі та про їх змагання до самостійного державного життя. Загалом русофільська й україноклерська чеська преса почала трактувати українців солідніше і прихильніше, ніж то робила перед тим. В Празі Ол. Кошицеві та Капелі а великом признанням гратулювали навіть такі тверді москові філії, як голова чсл. народно-соціалістичної партії В. Клофач.

Повернувшись в провінції, Капела дала ще два концерти в Празі (11-10. VI), а них один безплатний для середнішільників, і вийшла знову в Прагу. Її матеріальне положення було настільки кепське, що вона мусіла шукати собі дешевшого ніж у Празі життя. В життю Капели закордоном, особливо на початку подорожі, були дів тяжкі перешкоди — це брак грошей і труднощі з вівами. Ці перешкоди в усію гостротою й виявилися вже в Празі, де, за посередництво української дипломатичної місії, Капела прохала собі візи до Австрії, Італії, Швейцарії, Франції, Англії й Югославії. Тут же за допомогою дипломатичної місії капеляни трохи й приодяглися. Але загалом фінансовий стан Капели був тяжкий, бо як українське Міністерство Фінансів, так і їїого закордонні агенти, дуже неохоче задоволяли грошові потреби Капели. Дипломатична ж Місія УНР в Празі при всій прихильності її посла М. А. Славинського, який віштував 13. червня для Капели розвіт, і секретаря О. І. Бочковського, який дуже охоче допомагав Капелі, не могла фінансово забезпечити Капелу більшою сумою. В цілях економії Капела мусіла вийти з Праги до Турнова, де вона дала два дальшіх концерти 11. і 13. липня. З Турнова Капела їде до Мл.

Болеслави, а 18. липня мала свій останній цього року концерт в Чехії у м. Ічевні, де Капелу привімали з особливою гостинністю.

Коли по трьохмісячнім побуті в Чехії Капела відіїшла з Праги до Відня, прощати її „вібралися на двері соколи й делегати ріжких празьких товариств у святочних строях і бевчесливі товни народу“. В Чехії Капелі багато допомагали, крім агаданого вже проф. З. Небдлго, також проф. Л. Ержабек (Ержабек виявив працьливість до українців пізніше в Словянській общині Певецке) й інш.

Під час свого перебування в Празі адміністрація Капели завела Пропагандну книгу, названу потім „Золотою“, куди вписували свої імена й короткі відавані ті мистецькі, політичні й громадські діячі — українці й чужинці, — що головно під час антрактів приходили познайомитися до диригента та висловити йому свій подив і вдячність Капелі. В цій книжці за час світової подорожі Капела вібрала дуже багато найріжніших автографів, серед яких не мало було підписів дуже визначних діячів і навіть кількох голов держав.

Відіїдаючи з Праги до Відня, Капела не плянувала собі в Австрії довшого побуту, але фактично затрималася там ще два місяці, бо не мала куди Іхати: від до Західної Європи не дістали, а віви до Югославії були тим часом уневажнені урядуючими у Відні сербським генералом. Голодні, змушені відійти віденці, яким після Сен-Жерменського договору було не до концертів, приняли Капелу хоч і не в такім ентузіазмом як чехи, але все ж працьливо. Після п'яти концертів у Відні, Капела 13. серпня співала в Бадені, потім ще двічі у Відні (11. і 13. вересня) й знову 15. IX у Бадені, а 21. IX авову у Відні. Віденські газети відділи підносили високу варгість української пісні та виконання Капели. Директор Музичної Академії у Відні писав до Кошиця: „Рідко доводилося мені чути хороше діло таке посконале щодо акустики, інтонації, ритмики та динаміки. А до того ваші прекрасні вародні пісні, як дійсно майстерне оброблення і нірешті, але не при кінці, Ваш абсолютно відмінний провід“.

З немейшим вахопленням вітала Капелу й українська колонія у Відні. Поет Олесь присвятив Капелі свого вірша, в якому називав Капелу „українським Соловієм“; „Дніпро-Союз“ влаштував для Капели рант. У Відні Капела, як вгадув Л. Бєаручко, дала свій 5-тий концерт 6. серпня для українських інвалідів в італійського полону. Більшість цих інвалідів були хорі й покалічені. „Цілком виснажені фізично, а запалини щоками, а виразом безмежної туги, розвачу й аневірія в їх запалених очах, заспокоювали вони хеч на жент свою змучену душу, слухаючи чудову гармонію української пісні. По концерті ці ж самі козаки-інваліди запросили також Капелу на свою вечерю. Не в розкішно обставлений залі, а під відкритим вечірнім, горячим вебом, на сивому повітрі за донгини анчайними (бараковими) столами й лавами посадили капелюні за скільку в козаками вечерю. Замісьць високопарних дипломатичних промов — вгадув далі Л. Бєаручко — кількох нас капелян, на прохання козаків, співали сумні і тужливі пісні, що з далекої чужої чужини відносили їх думки й мрії до рідної землі...“ Співали капеляни у Відні й на цвянтері при похороні одного з українських воїнів.

У Відні (вересень 1919 р.) почав виходити її „Комар — органи Савета Басових, Тенорових, Сопранових та Альтових Депутатів і Баднейших Курієрів Капели“ — сатиричний журнал з карикатурами, тематику для якого давали труднощі з візами та брак грошей в касі Капели.

У Відні Капела старалася про віви до Франції. Але це виявилося затяжною справою, хоч як адміністрація Капели запевняла про свою матеріальну забезпеченість і т. п. І тільки завдяки „дипломатичності“ М. Василька Капела дістала візи до Швейцарії, куди її вийшла з Відні 7. жовтня 1919 р.

Перший концерт у Швейцарії Капела дала в Базелі 10. жовтня, другий і третій в Берні. Крім того в Швейцарії Капела виступала по двічі в Цюриху, Женеві й Лозані, та потім ще раз у Базелю. Всього до кінця жовтня Капела дала в Швейцарії десять концертів у ріжких містах. Часті перебіди Капели тут дуже втомили капелян.

Швейцарії подавляли голосовий матеріал і виконання Капели, яку прірівнювали до добре вишколеної інструментальної оркестри. Рецензенти в Швейцарії підносили також музичну культуру України, визначали велику дисципліну хору, тонку динаміку, широкий темперамент і вдумливу передачу поодиноких тональних речень.

Перед своїм виїздом до Швейцарії Капела поліпшила трохи її свій матеріальний становище. Вона одержала віо п. Супруна забезпечення на 3¹/₂ місяці в

не мусіла журитися про хліб насущний на бінчий час. Тодішній український посол в Швейцарії М. Василько влаштував на честь Капели банкет, на який запросив швейцарських журналістів. Капела взагалі була бажаним гостем для українських закордонних представництв — своїми виступами вона утворювала індивідний трунт для пропаганди української справи. В Женеві ж Капела дісталася поволочений лавровий вінок від українців її іншої віданачення. З листопаду Капела виїхала з Берна до Франції.

У Парижі Капелою заопікувся гр. М. Тишкевич, який влаштував на її честь і разів в участь французьких журналістів, композиторів, учених і т. д. Перший концерт Капели в Парижі відбувся в найстарішій концертовій залі Га-веау 6 листопаду. Після успіхів у Парижі Капела відбула подорож по таких осередках як Бордо (два концерти), Тульова, Марсель (також два концерти), Ніцца й Ліон. Скрізь Капела мала величезні успіхи, за значені критикою. На концерти в Тульові 22 листопаду диригентові піднесли квіти сербські студенти, які під впливом Капели стали з москвофілів українофілами. Французькі аналітичесали, що на тільки появлення Капели стоять не пайманому етуші десионалості, а що Капела має якийсь „флюїд”, що розливає навколо сяйво і передається слухачам, викликаючи екстазу. Критик-композитор Фердинанд де Борн називав Капелю — хором симфонічним. Після майже трьохтиижневої втомлюючої подорожі по французькій провінції, Капела 5 грудня повернулася знову до Парижу, де дала ще кілька концертів. Тут Капела як і в інших містах своєї подорожі, мала не мало перешкод в боку москалів, які вавіть намагалися відвати виступ Капели.

З Франції Капела направилася до Англії. По дорозі влаштувала ще кілька концертів у Бельгії й Голландії. В Бельгії Капелу приважали ще тепліше, що у Франції. В Брюсселі, де Капела дала аж 23 концерти, вона одержала пальмовий вінок від королівських співаків товариств; також була нагороджена і в Ліежі, де мала два виступи. Та в найбільшим захопленням отримали П у Фландрії. На концерті в Антверпені було присутніх 7.000 слухачів.

З Бельгії переїхала Капела до Голландії, де 19 січня 1920 р. дала концерт в Роттердамі; 22, 25 і 29 січня в Гаазі, а 24 січня в Амстердамі. І „флегматичні голландці“ віталія Капелу з надзвичайним ентузіазом і „кожний концерт кінчався величним овациями в честь хору та його геніального диригента“. Загалом же в Голландії Капела не дуже задергувалася, поспішаючи до Англії, яка — як перед тим Франція — була головною ціллю подорожі.

На початку лютого вже відбулися перші концерти в Лондоні. Спокійні й холодні англійці аплодували Капелі не менше ентузіастично ніж чехи та бельгійці. Численні газети прославили Капелу, диригента, українську культуру і взагалі писали прихильно про Україну. Тамошні музичні критики твердили, що навіть найліші англійські хори не можуть ні в чому перевинити Українську Капелу. „Українці головним чином знамениті своїми басами, прекрасною ріжноманітністю тону і водину гідним ансамблем“.

В Англії Капела влаштувала кілька безплатних концертів; в них один духовної музики в „Christ Church“, де англійський священик відправив молебень за спасіння України. Присутні в церкві англійці після виступу Капели почали аплодувати, як на концерті, так що довелося священикові їх віспокоювати і пригадувати, що вони в Божому храмі, а не в театрі.

Повертаючись в березні 1920 р. з Англії, Капела дала ще кілька спеціальних концертів в Брюсселю: 20 березня на користь незаможників учнів в присутності бельгійської Королеви І цілого двору та міністрів; 27 березня для артистів, письменників, композиторів, журналістів і т. п.; 28 березня ювілейний сотий концерт Капели у брюссельській Консерваторії й інш. Цим разом у Брюсселю Королева особисто дякувала диригентові й Капелі; Муїціпальна Удрана превантажала Ол. Кошицеві, як пам'ятковий дарунок, золоту медалю в ету. Тоді ж в Промисловій кінад Капелі підписалася Королева Бельгії Елізабет і кілька бельгійських міністрів. Ось як писе про це др. Ол. Пеленський у своїй книзі: „На пропання п. Кошици, роаписатись теж у Золотій кінад хору, заявила Королева готовість словами: „а великою привілеєю““. Після поміщення в Золотій кінад Королевою свого імені „Elisabeth“, українська делегація подала її до підпису усім присутнім, а найперше міністрові закордонних справ Paul Нутапа-ові, великому приклонникові „єдноті і недолімоті“. Треба було бачити лице цього міністра, який не авав в першій хвилині, що робити, бо ж цей сміливий крок Королевої, то властиво означав уважання коли не української нації,

то принаймні її мультири, а від нього вимагають його контрасигнатури на цей акт. Таку контрасигнатуру він, хоча з невеликою присмішкою, мусів помістити, а вже за ним розписалися інші міністри, як Вандервельде, „Ministr d'Etat“ Max. віцепрезидент Палати, „Ministr d'Etat“ Carton de Viart, бургомістр Брюсселя; St. Gillet і члени Муніципалітету вч. „échevins“ (в ранзі міністрів) Bernier, Lemontier, Jacquin і т. д.“.

Поконцертувавши майже в місяць у Бельгії, Капела віжала до Німеччини. Поїздку до Німеччини др. Пеленський пояснює головно тим, „що посол Української Республіки, п. Порш, обіцяв дати на удержання хору через три місяці. Воротчім не було й так куди йхати“. Правда, Капела мала візи до Італії, але не мала коштів на здійснення цієї подорожі.

В Німеччині Капела почала концерти лише в мінцем квітня 1920 р., а то через перевтому й занедужання диригента. Перший Концерт Капели в Берліні відбувся 28 квітня в Singakademie в присутності берлінської музичної еліти. Капела й тут викликала великий подив і захоплення. „Ентузіазм німців для УРКапели не уступав у нічім ентузіазмові бельгійців“. В Берліні УРКапела була першою в чужинців, що завітала сюди після війни. Цей початок — як власвідчили німецькі фахові рецензенти — був в мистецького боку бліскучий, першорядний. Ні один із хорів гостей-чужинців, що співали у нас, не перевинув українського хору щодо авукової суцільності, прецизії і гнучкості ритму, чистоти інтонацій і одушевленності виконання“. У великих німецьких газетах були десятки обширних рецензій позитивних похвал. Світової слави німецькі диригенти за свідчували Капелі свій подив. До Пропагандти нічега Капели в Німеччині вписалося багато видатних мистецьких і політичних діячів, головно чужинців. Ваагалі у німців Капела здобула собі велику славу, популярність і велику повагу. Міністерство в назавжди в її гостюванням в Берліні скликало сюди від професорів співу і диригентів в цілому Німеччини й прохало Капелу виступити перед цілим візdom — показати йому своє мистецтво. В Берліні Капела що-неділі виступала в „дарованих“ концертами у великий цирковий залі (на 5000 осіб) повній робітництва. Співала й на святі 1 травня. Всього в Берліні Капела дала 22 концерти (з них 7 добродійних); поза Берліном дала вона 1 концерт у Зальцведелі, *) один на астрономічній обсерваторії Трептові й один для чеської колонії. В честь Капели Німецько-Українське Товариство влаштувало концерт-розвіт, на якому Капелу привітав промовою Голова Товариства Аксель Шмідт.

Та незважаючи на всі успіхи Капели, її матеріальне становище все гіршало, а в Німеччині дійшло до справжньої скруті. Матеріальне забезпечення Капели — як уже вказувалося — було одною в її хронічних болячок. Як державна установа, Капела мала утримуватися в державній скарбниці, але цього утримання фактично не мала й мусіла дбати про себе сама. В наслідок цього — як свідчить Ол. Чехівський — адміністраторомі Капели замісць адміністрування доводилося займатися роздобуванням грошей для Капели у різних українських міністрів і інш. фінансових потентатів за кордоном. Але це не мало успіху. Гроші, що на них Капела їздila по Європі майже рік, дістав у Суругна Ол. Кошиць через кооператорів, своїх учнів по семінарії: Філіповича, Сербиненка та Головака.

Матеріальне незабезпечення викликало її рікні непорозуміння та ятрило тертя й у внутрішньому житті Капели. Л. Беаручко вавничав, що „через ті всікі непорозуміння Капела не завжди була на висоті своєї високо художньої мистецької вартості. Оця психічна нервовість, внутрішня нещодба, до яких ще долучалась тута за батьківщиною, фізична перевтома від одноманітного вагонно-мандрівницького життя часом появляли капелян отої сили внутрішнього

*) Про цей зальцведельський концерт цікаву згадку знаходимо у Ол. Чехівського. Згадка ця є характеристичною для Ол. Кошиця й кидає світло на умови праці Капели за кордоном. Шеф Капели — читаємо у Чехівського — „виконував свої обовязки як простий вояк і йшов туди, куди його посылали на приказ наших політиків, іноді зовсім давній. Досить згадати про концерт в Зальцведелі, в Німеччині, в збройшевіченому лятері інтернованих, куди послав нас берлінський наш посол Порш, в надії поліпшити своє положення серед забутіх нам інтернованих. На тому концерті нас мали побити, і не побили тільки тому, що „большевицький резерв“ із другого лятера не наспів на концерт“ (ст. 10). Зальцведельські робітники вустріли Капелу цілком вороже, не встали при співанні національного українського гімну, але під час концерту все ж аплодували — рідна пісня впливала й на них.

натягнення, вртистичності її робили їх механічними, шаблоновими, апатичними експонавцями концертової програми..."

Українська Республіканська Капела, її подорож закордовом, була надто котоюним підприємством. Утримувати себе сама вона не могла. Її завданням була національна пропаганда, а не комерційні висхи. З боку урядових чинників закордоном в критичний момент вона не знайшла для себе потрібної підтримки. Фінансові потентати уряду УНР вважали, що Капела вже виконала своє завдання й може припинити діяльність. Під час перебування Капели в Берліні державна субсидія для неї була остаточно правленна. Це прискорило кризу, яка в середині Капели розвивалася мало що не від самого початку її засновання. В Капелі вже довший час помічалися деякі розходження між відданими Кошицею прихильниками й т. зв. "ідеалістами". З Капели було виключено частину членів, в наслідок чого в липні 1920 р. настав "розпад" Капели. Група капелян під проводом Ол. Приходька в кількості 18 чл. вийшла в Німеччину до Ужгороду на Закарпаття; друга група, повонинши свій склад сторонніми співаками, вийшла від проводом Кириченка в концертну подорож до Єспанії й інш. країн; основна частина Капели під проводом Кошиця вийшла 8 червня до Турнова в ЧСР, а по кілько місячнім відпочинкові тут, переїхала в жовтні місяці до Польщі. В Чехії цього року Капела концертувала в самому Турнові, Нім. Яблоному, Мл. Болеславі, Дв. Кральової, Праві й інш. містах.

Приходькова група виснувала в Ужгороді Т-во "Кобзар" під проводом Ром. Кирчева, а потім постійний театр ін. "Просвіті" й улаштовувала концерти на Карпатській Україні й Словаччині. Дирієнтом у цьому хорі був М. Рощаківський. "Кобзар" почав працю концертом в Ужгороді 11 серпня 1920 р., а потім протягом двох місяців цей гурток дав 35 виступів перед українською, словацькою й мадярською публікою. Слухачі виявляли захоплення в ріжноязична преса призначення й похвалу для праці "Кобзаря", діяльність якого на Закарпатті мала велике національно-культурне пробуджуюче значення.

Освічене тіло Капели в Кошицях на чолі, реорганізоване й доповнене у Варшаві, продовжувало своє власне життя й діяльність в світі як Український Національний Хор. Зімою 1921 р. він відіїхав до Єспанії, концертував із своїм звичайним успіхом у Барселоні, Більбао й Овіедо, потім після кільманаддяти концертів у Франції, Бельгії й Німеччині, він вийшов за океан й концертував там в 1922 і 1923 р. р. в різних американських містах.

В Америці Український хор виступав у Нью-Йорку, Філадельфії, Балтиморі, Вашингтоні, Клереленді, Детройті, Сен-Луї, Найлсі, Річмонді, Норфольку, Бостоні, Чікаго, Спрингфельді, Пройденсі, Індіанаполісі — сирізь в надавайшим успіхом перед багатотисячними аудиторіями. Звідти Національний Хор поїхав за тропини до Мексики. Тут в Мексико-Сіті Хор виступав на майдані для боя биків, де дав три концерти; перший слухало 28.000 слухачів, другий 35.000, а третій 35.800. На двох концертах був і президент республіки. Ці незвичайні виступи Хору фільмували й висвітлювали в кіно-театрах. З Мексики, де Хор відбув 50 концертів, він повернув до Північної Америки. Від жовтня 1922 р. до середини березня 1923 р. (на якихось 190 днів) Український Національний Хор дав 138 концертів і зробив 40.000 км. залізницею й морем. В Нью-Йорку 1923 р. Хор виступив на Американському конгресі діячів преси перед 2600 делегатами. Про нього писали всі американські газети. Після цього, на початку травня 1923 р. Хор мав вийхати в турне по Південній Америці для виступів — в Аргентині, Бразилії, Чилі й Перу. На осінь 1923 р. планувалося турне на півночі — в Каліфорнії, Флориді й Канаді. В Америці Хор Ол. Кошиця мав і концерт з національно-негритським програмом, виконання якого викликало в присутніх негрів шал радості. "П. Кошиця втіли й молилися до нього, наче до якогось божка і вивесля його в концертній аалі до його авта". Загалом подорож його була тріумфальною. Його виступи і в Америці супроводилися такими ж овациями як і в Європі, а може ще й більшими. Американська преса вважала український хор "чудом з чудес". В Прозамятній книзі Капели анахідно багато підпасів ріжких видатних діячів (між ними й президентів Мексиканської та Аргентинської республік). Але ця подорож лишається ще судільно не описаною та її матеріалів про неї опубліковано значно менше, ніж про подорож Капели.

Про звичайні подорожі Капели не доводиться багато говорити — воню є очевидним і загальню признанням. Л. Бєрчук, який в своїх спогадах місцями вже перебільшено відирає тіні від сторони в життю Капели, такими словами оцінює її звичини: "Концертова подорож славної Української Республіканської

Капела на чолі з найбільш талановитим українським диригентом, Олександром Кошицем являється дорогоцінною вкладкою, золотою сторінкою в історії культурно-національного руху українського народу. Українська Республіканська Капела, як знаємо, Україна не визволила, торговельних і дипломатичних угод не робила, держави не збудувала, але з піснею на устах вона ширала ідею визвольних змагань українського народу серед широких мас населення різних національностей. Популяризувала ідею самостійності свого народу, розкривала його невідчертані скарби духової творчості...“ Така оцінка ні скільки не є перебільшеною.

Великий надзвичайний успіх Капела валежав від трьох чинників: диригента, Капела й самої української пісні.

Роля диригента, Ол. А. Кошиця, під іменем якого широко відома й сама Капела, виявкова. Це констатув компетентна критика так і українська як і світова. Ол. Чехівський стверджує, що найбільша заслуга в усіх Капелі належить Ол. Кошицеві, „бо хоч вартість української пісні неамірна, але щоб здобути призначення цілого світу, треба було, щоб її заспівав Кошиць“. Німецькі критики писали про Капелу й Ол. Кошиця: „Надзвичайний хор і цілком особливий диригент; диригент — „акліматизатор-чарівник“. Так само її швайцарці називали Кошиця „чародійним диригентом“, „вождем-чарівником“ і т. п.; писали про те, що „Кошиць провадив хором з неарівнянням спокою“. Голландські критики підкреслювали, що Кошиць в диригентом, який не бе на поверхні ефектів: з небагатьма повними значення жестами, часом рухом одного пальця, він уміє передавати свої наміри Капелі, яка в його руках в покірному інструментом.

Особливе враження на глядача справляло те, що Капела всю програму співала на пам'ять і що диригент Кошиць, як вірцевий маestro свого фаху, не вживав ні нот, ні диригентської палички, а диригував лише руками й пальцями. Співаючи без нот, Капела всю увагу присвячувала своєму диригентові — відповідала на всі його вимоги. Кожний рух диригента, то спокійний то темпераментний, кожний знак його пальця, робили на Капелу „дуже дивний вплив“. Диригент та Капела — це одна цілість. Своїми руками Кошиць ніби малював кожну пісню, своїми рухами віддаючи її характер. Французький критик Р. Шарпантьє писав, що Кошиць „творить у моменті, коли він диригає“.

Капела здавалася слухачам якоюсь чарівною віолончеллю на якій грав неарівняний мистець Кошиць. Про Капелу найвизначніші авторитети чеські висловлювалися з найбільшими похвалами — що вона „*Veni, vidi, vici*“, що Капела своїм артистичним виконанням стойть біля найлішого, що ми коли-небудь чули, а своюю питоміністю і характером своїх композицій і виконання приносить прямо щось нового і величного. Яка подаву гідна точність, яка м'якість піянісма щодо динамічних тініювань. Металевий звук прекрасних басів, щи хвилями звучать, як вайнізі тони органів та деколи наслідують інструментальній супровід“. Як писали голландські критики, Капела „співає чудесно з гарною ї доброю звучністю, а дивною технікою, а бездоганним обробленням деталів“. Співаки і співачки „вживають свої голоси без штучності, з дитячою правдивістю“. „Вас кидає часом у холод. Українці співають так, що їхній спів проходить крізь м'язок і кости“. В Парижі критика констатувала „рідкої звукової повноти і краси тенорів та беадонної глибини басів, над якими жіночі голоси розливаються срібним блеском“. Проф. Зд. Неедлі розіржав у Капелі не тільки сопран, альтів, тенорів і басів, а також в кожній з цих категорій окремо забарвлеві групи голосів, які ріжняться своюю барвою, повагою свого виразу, тембром і т. д. Особливо це виявлялося в солових партіях. Сильні ефекти на слухачів спровадили мурмурандо Капелі — виконання партій в закритими вустами.

Програми концертів починалися звичайно національними гамвами — тої країни, де гостювала Капела, і українським. Як було стверджено місцевою критикою, Капела виконувала чуті для неї гимни ліпше, ніж це робили самі національні хори (особливо одверто це приванали чехи).

Великі послуги в усіх Капелі належали поміщиці диригента П. І. Щуровській, яка дуже багато зробила при самій організації Капели в Квасі і „внесла на своїх плечах усю чорну працю підготовки Капели до концертів“. Поміщиця диригента розвивала матеріал в кожною партію окремо, спочатку в супроводі клавіра „подаючи певні зауваження, пояснення головним чином щодо рівнірі, ритму, точності інтонацій й нотної грамоти. Потім усі партії зводили до купи, щоб співаки вслухалися у гармонію й знали цілій перебіг даної речі що-до порядку її виконання, перевіряла“ і т. д. Після такої підготовки, П.

Шуровська передавала Капелу „в руки головного диригента О. Кошиця, який уже надавав їй художньої обробки”.

Рецензенти Капели дуже високо оцінювали красу і силу української пісні. Фахові рецензії західно-европейських критиків, що появлялися в багатьох часописах тих країн, де виступала Капела, супроводила звичайно легенда про народження українців піснею. Широкий цієї легенди почалося в Швейцарії. Сама легенда така: В Свят-Вечір вібрал вічний Бог в раю малі діти всіх народів Світу, щоби ім роздати дарунки. Дітям Швейцарії дав дар гостинності, дітям піменецьким дав дар точності, англійським дітям витривалість, дітям Франції дав дар вимови, дітям Італії дав дар і хист до мистецтва і т. д. Коли вже всі діти відійшли, побачив добрий Бог у кутку раю біду дитину в подергії одеждині, яка нічого не говорила, а тільки плакала... Була це українська дитина, що не відважилася в своїй подергії одяжині показатися перед Боже лице. Добрий Бог захурився — він уже усе роздав, що тільки мав. Але ось бліснула йому щаслива гадка. Він дав українській дитині „пісню”, яка мала йі привести пільгу і розраду у всіляких життєвих турботах. І від тоді почав український народ співати і дивувати інших, бо мав дар до співу, даний від самого Бога.

Швейцарські часописи писали про капелян, що це не вони співають, а співає через них сам Бог. Подорожуючи в світі, Капела справді довела, що пісня для українців — це все: Іхнє „життя, історія і батьківська могила”.

Західно-европейські критики підхреслювали, що в українських піснях домінує сила, радість, життя і гумор та вогняний темперамент, а не словянська меланхолія. Рецензенти Капели часто вказували відмінність в характері української пісні від московської.

В авіаку з цим цікаво познайомитися з репертуаром Капели. Він складався з творів Лисенка, Леонтовича, Стеценка, Кошиця, Демуського, Ступницького, Яціневича й інш. Найулюбленішими були пісні Леонтовича, а саме: „Дума про Матір Божу Почаївську”, „Щедрік”, „Ой пряду, пряду”; в Лисенкових композиціях співали „Веснянки”, купальні пісні, колядки, „Опеньки” й „Черевачки”; в Стеценкових його Щедрівки й Колядки. Улюбленими були й твори самого Кошиця, особливо його „На вулиці скрипка грає”, „Ой у полі Баришполі (Лисенка—Кошиця) й баг. інш. Вас. Барвінського колискову „Ой ходить сон”. Але загалом в програмі Капеля було мало річей галицьких композиторів (окрім речі Яціневича, Вахнянина, Людкевича й В. Ступницького). Репертуар концертів Капели ще перед від'їздом Капеля в подорож обговорювався й укладався в Музичному відділі Міністерства Освіти в присутності Леонтовича, Стеценка, Кошиця, Степового й інш. композиторів.

Концерти Капели були звичайно двогодинні. Один з своїх перших концертів в кожній країні Капела давала „на користь інституцій чи цілей, які в даному краю були найсимволічніші”. Та і взагалі Капела досить часто виступала з безплатними концертами. До своїх концертів Капела видавала звичайно чужомовні „лібретто” музично-інформаційного змісту. Ці лібрета мали також і національно-пропагандистське значення, бо в них подавалися не тільки тексти пісень, а також додавалося до них пояснення, „що кидали світло на історію, життя й мистецтво України”, а також відомості про організацію та працю самої Капели.

Процеса української пісні закордоном, розпочата з таким надзвичайним успіхом Українською Республіканською Капелою в р. р. 1919—1920, продовжувалася й пізніше. При участі членів кол. Капели, почасти їхніми заходами, зорганізувалося в Європі й Америці кілька українських хорів, які й продовжували концертну діяльність свого славного попередника. В перших роках еміграції зорганізувалося кілька українських хорів в таборах інтернованих в Чехії та Польщі. З цих останніх діякі виявили себе як визначні хорові організації (особливо хор Д. Котка). В Чехії, де в 20-х р. р. було зосереджене українське студентське життя на еміграції, поважно виявилася праця академічних хорів. Загалом же діяльність українських хорів на еміграції найбільше виявилася в Польщі, Чехії й Франції.

Силами української еміграції в Польщі було зорганізовано два хори, які в успіхом провадили культурно-освітню працю серед українців і національно-мистецьку серед чужинців. Був це хор Дм. Котка і хор ім. М. Лисенка; крім того, в 1920—21 р. р. функціонував хор українських державних установ у Тарнові, диригентом якого був Ф. М. Стешко.

Дмитро Котко — старшина української армії родом з Таврії — під час свого інтернування в Ланцуті 1920 р. зорганізував там таборовий хор, який

складався переважно з старшин. Хор цей, що ним диригував сам Дм. Котко, напочатку був невеликий — складався всього в двох десятків членів. В Стрілкові, куди був перенесений табор і Ланцуту, хор Дм. Котка виступав не тільки в самому таборі, а також і в сусідніх містах — окрема в Повнані, Бидгощі, Торуні й т. д. При кінці 1921 р. хор Дм. Котка вперше вийшов до Каліша. Тут він зменшився до 16 чл., але із такою кількістю хористів Котко аважився на концертове турне, розпочавши його як в Поморрія.

Праця хору попервах йшла тяжко, бо хор не мав засобів і не був легалізований, аж у 1924 р. хор Дм. Котка дістив довіл польської влади концертувати в Польщі й Галичині та на Волині. З великим успіхом виступав хор і в Кракові, Варшаві, Лодзі та інш містах. В грудні 1924 р. хор співав у Львові. Найбільшого розвитку цей хор досяг у 1925 і 1926 р. р., коли він мав у своєму складі 50 співаків і співачок. Тоді він від краю до краю обіadv цілу тод. польську державу. „Нема, здається, ні одного міста й містечка на Поморрі, Шлезьку, Познанщині, Віленщині, Галичині, Поліссі й Волині, куди б не завітав хор“. Найбільші концерти мав тоді хор Дм. Котка у Варшаві в салі філармонії, а коли виявлялося, що й ця сала мала для бажаючої публіки, то хор виступав на ареї варшавського цирку, де могло поміститися 9.000 слухачів. Про успіхи хору Дм. Котка широко розписувала тоді як українська так і чужа преса. Польська преса в 1925 р. вважала хор Дм. Котка „феноменальним чоловічим хором“ і твердила, що „не має в Польщі чоловічого хору, який би стояв на такій висоті вокальної віртуозності“ як цей хор. В 1926 р. хор Дм. Котка виступав з концертами також у Котовицях, Ченстохові, Петрокові й баг. інш. польських і німецьких областях тод. Польщі, а також на українських землях.

В цьому ж 1926 р. хор Дм. Котка поділився. Від нього відійшла частина хористів, яка утворила окремий хор під кермою адміністратора Давиденка та суб-диригента Євсевського. Цей хор „Кобза“ вийшов 1927 р. на концерти до Німеччини, але особливого успіху його виступи не мали. В Німеччині протягом короткого часу він відвідав 70 різних міст, де влаштував багато концертів для шкільної молоді й військових частин. Організацію подорожі цього хору провадило концертове бюро Закса.

Сам Дм. Котко тим часом з рештою хористів концертував на Волині, Поліссі й у Галичині. В 1928 р. дійшло до обеднання обох частин і вже повний хор відбув велике концертове турне по Німеччині. Хор Дм. Котка мав також ангажементи до Швейцарії, Бельгії й інш. країн, але не міг дістати віз і в 1929 р. повернувся в Німеччину до Польщі, де й продовжував свою діяльність. Його концертові виступи з великим успіхом відбулися у Варшаві 1 і 2 лютого 1930 р. Але в цьому ж 1930 р. хор Дм. Котка й припинив своє існування.*). Декто з членів хору Дм. Котка працював і в літературно-мистецькому товаристві ім. Л. Українки в Рівному. При цьому Товариство зорганізувався в 20-х р. р. один з кращих хорів Волині: диригентом його був старшина Армії УНР і співробітник Дм. Котка М. Кальмуський.

В листопаді 1930 р. в українських вокальніх сил у Варшаві під проводом С. Сологуба наспівувався Український Національний Хор і м. М. Лисенка. Заданням цього хору, що був ворганізований і працював при Українському Центральному Комітеті в Польщі, було „плекання рідної пісні й пропагування“*. Український Національний хор вже в 1931 р. розвинув значну діяльність, впорядкуючи свої концерти у Варшаві й на проніції як перед українською так і перед чужою публікою. Своїми виступами цей хор успішно робив пропаганду й української національної справи. В 1933 р. він виступав у варшавському радіо, в 1936 р. мав концерт у Східному Інституті. Так само і в пізніших роках. Нпр., в 1936—37 р. цей хор мав 14 публічних виступів, з них 3 в польському радіо; в 1938 р. концертував у варшавській опері й т. д. Український Національний Хор існував при Головній Управі УЦК-ту, як його автономна одиниця, що мала свій окремий регулямін. Протягом десятиліття хор переживав як значний розвиток (мав до 70 хористів), так і моменти занепаду. Старостою цього хору був інж. Б. Швед.

В Німеччині в 1920—21 рр. з успіхом виступав у різких містах український хор ворганізований в 1919 р. проф. співу Е. Турullo. Цей хор мав до 50 чл. Маючи місцем свого осідку Берлін, хор проф. Е. Турулі виступав в кон-

*). Про „Український Надніпрянський Хор або Хор Дм. Котка“ стаття Павла Селевіона у львівському календарі „Дніпро“ за 1932 р.

цертами також у Голандії, Швейцарії й Чехії. В 1924 р. при берлінській „Спілці“ заслався мішаний український хор під орудою Ант. Рудницького. Завданням цього хору було знайомити німців та запримінені чужинців з українською піснею. В деяких німецьких містах (Дюсельдорфі, Дреадені й Лейпцигу) концертував у 1921 р. український хор ім. М. Леонтовича. Цей хор мав у 1921 р. своє концертове турне в Еспанії, а в 1922 р. у Франції. В 1923 р. перебував у Німеччині хор під орудою Стеценка. Крім того, в Німеччині на провінції виступало в 20-х рр. кілька українських співакських груп, квартетів, квінтетів і окремих співаків. Пізніше, в 1930 р., в Берліні виступав український хор „Ліра“. Мав він з 15 чл., здебільшого бувши військовиків-емігрантів. Керівником його був п. Город. В 30-х рр. виступав у Берліні український академічний хор під орудою Е. Цимбалістого, а також давали свої концерти й окремі українські співаки, напр. тенор К. Андрієнко. У Відні на концерті „Свілих слов'янських студентів“ 6. травня 1921 р. в успіхом виступав чоловічий український хор „Трембіта“.

Значно ширшою ніж у Німеччині, а в національно-культурному відношенні дуже важкою, була діяльність українських хорів в Чехії. Значним успіхом користалися концерти Українського Академічного Хору в Празі, яким керував студент пражської консерваторії М. Роціхівський. В першій половині 1923 р. цей хор влаштував три концерти: вечір українських колядок та щедрівок, шевченківське свято і вечір українського компоніста П. Сениці. Так само і в 1924 р. Український Академічний Хор в Празі влаштовував вечір колядок. Концертові виступи в 1924 р. влаштовувала й співоча студентська група „Студія“ в Празі. 10. червня 1925 р. Український Академічний Хор в Празі влаштував концерт пам'яті Д. Бортнянського з нагоди 100 річниці смерті цього українського композитора. Перед тим, 8. травня 1925 р., відбувся в Празі шевченківський концерт з виступом співака М. Менцинського та рефератом проф. Я. Махаля. Академічним хором на цьому концерті диригував проф. Ф. Яніменко.

Особливо видатною була участь Українського Хору в музичному слов'янському фестивалі 1928 р. в Празі. Цей фестиваль був організований союзом співочих товариств в Чехії, до якого належав і Український Академічний Хор в Празі. Для організації української участі в фестивалі заслався спеціальний Український Національний Комітет під головуванням проф. Дм. Антоновича. Український хор, що виступав на цьому фестивалі, склався в Українського Академічного Хору в Празі й Українського Хору в Подебрадах. Диригувала цим об'єднанням хором доц. П. Россіневич-Шуровська. Виступи українського хору на фестивалі мали надзвичайний успіх. Так само і на фестивалі чеських хорів 1934 р. в Празі, де з чужинців брали участь лише українці. Український хор на цьому фестивалі виступав під орудою тої ж самої диригентки. Під орудою доц. Пл. Россіневич-Шуровської відбувалися виступи Українського Хору в Празі як в 20-х так і в 30-х рр. Всі концерти користалися звичайно великим успіхом як своїх українських так і чужих слухачів. В 1933 р. Український Хор в Празі під орудою доц. Пл. Россіневич-Шуровської мав між інш. концерт народних слов'янських пісень. З 1935 р. Український Хор в Празі існував по статуту, агідно якому являється автономним членом чеського співочого союзу („Обче певецке“). Крім того, українці через свої еміграційні співочі організації були виступлені у Всеслов'янському Співочому Союзі. Останній повстал в Празі 1933 р.; при чому українська репрезентація в цьому Союзі була ослількою солідною, що проф. Дм. Антонович став заступником голови цього Всеслов'янського Союзу і в такому характері виступав і на всеслов'янському фестивалі у Познані р.

Діяльність українських хорів в Чехії підтримувало й засноване в 1932 р. Товариство прихильників української пісні в Празі. Метою цього товариства, згідно його статуту, було „плекати та пропагувати українську музику взагалі та український свів зокрема“, але первісним завданням його було відновлення кол. Української Республіканської Капели під орудою проф. Ол. Кошіця. Головою цього товариства був президент чеської Академії Наук Др. І. Форстер, а в складі його були проф. Зд. Неедлі, Др. Крікічка й інш. видатні фахівці чеські й українські. Та не дивлячись на такий склад членів, Товариству в його практичній діяльності не пощастило досягти намічені завдання, та й само воно проіснувало порівняночно недовго.

Крім Праги й Подебрад, Український Академічний Хор був також у Берні Моравському, де він виступав і в 1935 р. під орудою свого організатора інж. В. Франтика.

С. Наріжний.

Рецензії

ЮЛ. ОПІЛЬСЬКИЙ „ЗОЛОТИЙ ЛЕВ“. Історичне оповідання з часів короля Данила. Друге видання. Народна бібліотека ч. 27. Українське видавництво, Краків 1941. 16°. ст. 83.

Про потребу її вагу лектурі для молоді, та ще лектури з історичними сюжетами, ве треба тут говорити — настільки це справа важна її очевидна. Не менше ясна справа — які великі вимоги треба ставити до такої лектуре, що формуватиме душу її інтелект, світовідчуття і світогляд нашої молоді. А коли вагти під увагу, що не дуже поважним чинником при формуванні молоді тих частин вашої землі, де тепер можемо працювати, є книжка, то перед нами стає вся відповіальність видавництва і редактора.

Ми не маємо доброї історичної лектурі. Наші історичні повісті чи оповідання стоять під оглядом літературно-мистецької вартості далеко позаду інших літературних жанрів. І в даному випадку мусимо залишити мистецьку вартість на боці, вадово вільшившись тим, що „Золотий Лев“ — це історичне оповідання, що малює побут часів короля Данила, її написане воно живо та читається легко й досить цікаво. Це дні васадничі правди, задля них оповідання це треба на книжковому ринку привітати. Але має воно кілька „дрібниць“, кілька „дрібних недоглядів“ редактора, що псують цілу книжку й викликають потребу цієї рецензії.

Весь сенс оповідання, як то кажуть, — в порядку, але скільки спустошенні може наробити кілька нещасливо кинутих речень, що можуть запасті в молоду душу. Тому хай інші редактори звертають більше уваги на такі „дрібнички“, як світогляд — власний і нашої молоді. Це таки не лише „дрібні недотягнення“.

В передмові до оповідання цілком слідно визначено, що татарам віддають на збиранні в упокорених українських земель барішів-доходів, і тому вони не нищили краю й не вилюднювали його, бо потребували населення, щоб працювало на них. Щоб відібрата населеність можливість організації до боротьби проти татарського ярма — татари нищили український державний лад і його підставу: князів та бояр, а „залишали в живих мужиків — чернороба, який обвіяувається платити Ім данину“ (ст. 5). Нищили татари українську пануючу верству, бо самі хотіли стати на наших землях тією верствою.

Правильно сказано далі на ст. 6, що „загал волів захищає своїх князів, ніж чужих посіликів, а відсутство являлось вже тоді врадою Бога й держави“.

Але завдяки кільком реченням справа злочинності „татарських людей“ — заплутується й читача може лишатися сумнівів, чи справді не мали рациі ті селяни, що зраджували князя й переходили під безпосередню зверхність татар. Ті селяни хотіли визволитись від гнету боярина, але не хотіли зраджувати Батьківщину.

Злочинність переходу під безпосередню зверхність татар полягала на тому, що „татарські люди“ таким чином нищили українську державу й ставали населенням чужої й ворожої татарської держави. Цього переходу не можна оправдати тим, що селяни мусіли вільшити свій матеріальний стан, що визволялися від рабства у боярина.

Правда, що бояри часто кривдили селян. Але кривдили передусім ті, що були, як ось боярин Ратибор, чужинцями, яких нічого не обходив український народ і українська держава. Але справжній український князь Данило, як це виємо в історії і в цього оповідання, був справедливий і боровся за визволення України від татарського ярма та автодії на наших землях лад, справедливість і добробут. В цьому помагали йому й бояри. Була серед бояр одна інци, що бунтувалися й проти князя, а не лише гнобили селян, але була це переважно ябо чужинці, або українці чужинцями підкуплювані. Такі бояри, як Ратибор, і самі були „татарськими людьми“.

Тому не має рациі автор, коли на сторінці 33—34 висловлює таку „дрібничку“: „не такі були молодці, колись до приходу татар. Колись вони відробляли довга батьків, влюбки ходили з човнами в городи, з боярином на лови, чи в похід, а тепер усіх розуміє уже, що ведопуст Божий, але ледачість боярства та безсила влада довела край до руїни. Він втікає до татар, проганяє бояр, стає сам господарем на своїй землі, словом, він має вже свій розум і хто не йде з ним, той його ворог“.

Якож заміщення повстане в голові хлопця, що прочитав це й як слухатиме він говорень свого зверхника про власну державу й любов до неї! Неправда, що селяни порозумівали в приходом татар. З приходом татар ще більше ослабла її автономія держава й всім стало гірше, тому її почалась внутрішня ворожнечка селян і боярів. І не тому, колись ходили селяни в похід в боярами, що були дурніші в тому що розуміли обов'язок боротьби в ворогом держави, як зрозуміли це Чабріяці й пішли в Данилом проти Куреня. І не тому перестали ходити в похід в боярами, що порозумівали, а тому, що покорена держава не мав сили на походи. А ось коли потрапив король Данило зорганізувати похід проти хана, то й селяни радо пішли.

Помалкове є твердження, що селянин, проганяючи бояр, став сам господарем на своїй землі й що має свій розвум. Проганяючи бояр, ставав селянин татарським наймитом, а не господарем. Може її спрощі «татарські люди», пластили менші податки, але це була користь особиста її короткотривала. Через це надала держава її селянин разом з цілою нацією переставав бути господарем на своїй землі, бо ставав ним татарський хан. Ці вигоди татарських людей, це така користь, як коли б хтось, хто зимою має мало дров і мераве в хаті, зарадив хату свою власну й радів, що добре нагрівся. Але коли хата догорить, він лишиться без хати й взагалі загине, як може загинути народ без своєї держави.

Зрештою, доказом цього ввесь дальший сенс цілого оповідання, де на ст. 67 говориться таке: «Король карав не як володар (тобто як той, що для себе використовував владу), а як меч усієї землі, (тобто, як той, хто відповідає за майбутнє народу й держави), на якій ми всі. Як би так усі татарські слободи виявилися за оборону після тогорічного погрому Куреня, чи гадасте, чого буви Ахмат інаважав сюди за грошем? Кажете, що король не дає нам ошікі. А чи Куреня оборонив ті голови, що попадали від топорів? Ні! для врадника кожен ворогом».

І на сторінці 68 на думку деяких немудрих селян, що моялив бідним ~~жажди~~ біда ї «Руський топір, чи татарський зашморг — однаково!» — відповідає лицарський Ярослав: «о, ні, батько! Руський топір є в наших руках, і ми повинні ім орудувати самі. Що робити, питаете? Боронитися, берегти себе та своїх ось так, як я щойно казав. Не пхався б Куреня у наші землі, як би так здовж усієї границі були скрізь вартої гуртки ратників та сховки для людей і худоби».

О. ШТУЛЬ.

Хроніка

У Книгозбирні «Пробоем» вийшла збірка поезій Г. Мазуренко: «Снігопади» (4 збірка авторів). Там же вийшла перша збірка віршів Костя Вагилевича п. п. «Україна непоборна» з обгортою М. Бутовича.

В Празі вийшла сатира М. Бажанського: «Гордійський вузол розтято». (Обгорта М. Бутовича). На іншій хібно зазначено, що ІІ випустила Секція Мистецтв, Письменників та Журналістів УНО в Празі.

У Книгозбирні «Пробоем» вийшла повість в недавнього минулого: «Отаман Крук» Федора Дудка (з ілюстраціями М. Михалевича) й другим виданням — повість в повоєнних часів від ЗУЗ: «Дурні діти» Крука-Мазееви

ця (з обгортою М. Михалевича).

Як 4 число «Літературної Бібліотеки» «Українського В-ва, Краків, вийшла книжка Б. Лепкого: «Наше письменство», короткий огляд української літератури від найдавніших до теперішніх часів.

В «Загальній Бібліотеці», як ч. 4, того ж В-ва з'явилася: «Поклон Іванові Франкові».

Як ч. 2 «Театральної Бібліотеки» вийшло: «Чар-зілля» — сценічна картина у двох відслонах за поемою «Ешан зілля» Миколи Вороного.

В «Держлітвидав-і УРСР» вийшли «Вибрані поезії» П. Тичини.

«Політвидав» України видало новим випуском Історичну повість Івана Ле: «Северин Наливайко».

В останньому ашитку (подвійному) „Радянського Літературознавства” уміщено м. і. такі статті: Тичина — „Григорій Сковорода”; І. Вовняк — „Автобіографічний елемент в оповіданні І. Франка „На дні”; Г. Нудьга — „Пісні літературного походження в українському фольклорі”; М. Кібальчич — „Коцюбинський в архівній комісії”; О. Кисельова друкує листи Павла Грабовського до Бориса Грінченка; О. А. Назаревський — кілька досі невиданих листів Гоголя. Наприкінці Журналу уміщено початок бібліографічного показника Н. Бахтіна — „Шевченко в російських перекладах”.

„Нацменвидав України” випустив в жилінському перекладі повість Івана Франка: „Боя Кондрікгор”, й Романа С. Скляренка: „Шлях на Київ”, в німецькій мові — „Школярів” Олександра Копиленка, і в вольській мові — повість Петра Панча: „Син Таращанського полку”.

„Камінний господар” Лесі Українки в московському перекладі М. Аллера вийшов у в-ві „Іскусство” в Москві.

Оповідання Івана Франка: „Борислав сміється” вийшло в московськім перекладі Е. Моволкова у Дерг. літературному в-ві в Москві.

Драма в чотирьох діях Петра Франка: „Борислав сміється” (за повістю І. Франка тоді самої назви) вийшла в авторизованому перекладі на московську мову Георгія Шіпова у в-ві „Іскусство” в Москві.

„Красний Архів” т. 1 за р. 1940 містить ряд дошовідей московських цецаорів з р. р. 1888—1914 про твори І. Франка. В кн. 6-й „Кр. Арх.” за р. 1938 вміщено статтю І. Ковалева: „Боротьба царського уряду з „Кобзарем” Т. Шевченка”.

У збірнику праць академіка Н. Державіна „Славіка” (в-во Академії Наук СССР) уміщена літературознавча розвідка „Троїн” у „Слові о полку Ігореві” (критичний огляд спроб розкриття цього образу та нова його інтерпретація).

В Збірнику „Старинная русская повесть”, що вийшов у Москві за ред. проф. Н. К. Гудая, уміщено статтю С. А. Богуславського про Повість временних літ, Юрія Гудая — про

історію юдейської війни Йосифа Флавія у старо-українському перекладі та Вал. Димника — „Слово о полку Ігореві”.

Початком б. р. повстало в Празі при УНО „Українська Драматична Студія”, під керівництвом карпато-українського театрального діяча — Ю. А. Шерегія. У артистичний склад Студії входять кількох професійних сил. Студія розвинула інтенсивну діяльність. Протягом кількох місяців своєї праці виставила ряд чоловічих п'ес в українського класичного репертуару, а в модерного — Мину Мазайла М. Куліша та оперету М. Чирського-Аркаса — Місяць і Зоря. Початком травня гостювала Студія у Брні.

Український хор Божика відбув концерти в Любліні (19—21. V.), в Холмі (22—23. V.) та 26. V. у Варшаві. Музика, а стисліше хор, це наразі єдина діяльність нашого мистецтва, що в добрій формі став перед широкими колами української і чужої публіки. Але як хор так і ті, що влаштовують виступи на місцях, мусять уважати на наші традиційні дні жалоби і інші річниці, щоб не попадати в конфлікт з самим собою, як це було напр. 23. V.

У в-ві „Мистецтво” (Київ) вийшли окремими випусками такі пісні для голосу і фортепіано М. Говениуд: „Комсомольська коліскова” (з п'еси „Казка”), В. Грудін: „Море” (слова М. Сосюра), Л. Ревуцький: „Холоди” (дит. пісня), М. Скорульський: „Не дивися так привітно...” (слова П. Тичини), С. Тартаковський: „Пісня про радянських генералів”. Тексти до пісень подано в московській та українській мовах.

У тому ж в-ві в інструментальній музиці вийшли „Дитячі пісні для форт.” В. Барвінського, „Половец-фантазія” (для трубки в супроводі форт.) В. Івановського, „Сонатина для форт.” М. Колесси та „Класичне тріо” (для форт., скрипки і віолончелі) В. Консенка.

В Мілані від 3 по 15. травня відбулась виставка молодого українського мальяра і графіка Івана Кураха. Серед експонатів (олія, акварель, тепера, іслографія і т. д.) була багато

заступлена українська тематика: „Ко-
ваки”, „Українські селяни”, „Україн-
ська хата”, „Гуцул” тощо.

*

В-во „Мистецтво” (Київ) було аку-
шено випустити масовим накладом
портрети В. Леніна (мал. Е. Вербіць-
кий), „нар. комісара оборони Союзу
РСР, маршала Рад. Союзу С. К. Ти-
мошенка” (мал. Е. Вербіцький) та М.
Шверніка (20000 прим.).

У в-ві „Мистецтво” вийшли масо-
вим накладом настуцні „художні ре-
продукції” (в барвах): Е. Мельникова:
„Сталін серед дітей”, Ф. Мордоров:
„Герой першої Кінної армії товариші
К. Є. Ворошлов, С. М. Будьонний,
Ю. О. Шаденко, О. І. Городовиков,
С. К. Тимошенко, О. Я. Пархоменко”,
П. Соколон-Скаме: „Парашутисти”,
Л. Тоїда: „Товариш Сталін у залі-
вничих майстернях Тблісі в 1926
р.” і т. д.

В-во „Мистецтво” випустило масо-
вим накладом такі „суспільно-полі-
тичні і літературні плакати”: Голосу-
йте за партію большевиків, за кандидатів
блоку комуністів і безпартій-
них! (теж — в моск. мові мал. А.
Мистецький), „Границу ССРР отра-
няє весь сонстский народ!” (мал. А.
Коренін), „Да здрастует свободний,
могучий! таланливий советский народ,
народ героев, народ творцов!” (мал.
О. Міткевич), „Оголосиши свій голоса
за лучших людей своєї родини!”
(мал. М. Хавановський), „Союз українського народа з величним російським
народом і всіма народами Радянсько-
го Союзу непереможний” (теж в
моск. мові, М. Хавановський), „Справа
паризьких комунарів безсмерт-
на!” (Г. Тітов), „Хай живе Ленін!
Хай живе пінісм!” (Г. Бондарев)
тощо.

*

В Українському Історично-Філоло-
гічному Товаристві в Празі дия 15. IV.
проф. І. Панькевич читав реферат
про мову бачванських українців. Дня
26. IV. проф. К. Заклинський читав
реферат про українську в бібліотеці
Національного музею в Празі. П. Бога-
цький читав 12. V. про Нове в шев-
ченкознавстві за останні десять ро-
ків. Проф. С. Наріжний читав 13. V.
реферат про Харківське історично-
філологічне товариство.

Праця „Українська народна сатира
ї гумор” вийшла у в-ві „Академії На-

ук УССР” („Інститут українського
фольклору”). Упорядкував М. В. На-
горний.

„Інститут історії України” пра „А-
кадемії Наук УРСР” випустив (на-
кладом в 75.000 прим.) „Короткий
курс” Історії України. Книжку зре-
даували С. Белоусов, К. Гуслястий,
О. Огобліна та інші. Випуску нової
„Історії України” був — за советською
пресою — конечний, бо „радянський
чтач не мав досі книжки про істо-
рію українського народу, яка була б
написана на основі марксівсько-ле-
нінської методології...” (рецензент
В. Пічета в московській „Ізвестіях”).

В ділянці „філософських, економіч-
них та суспільно - політичних вчені”
вийшли за останній час на Україні
такі книжки — К. Маркс: „Документ
Першого Інтернаціоналу”, К. Маркс:
„Критика готської програми” (до кни-
ги додано „висловлювання Енгельса,
Леніна і Сталіна”), В. Ленін: „Ви-
брані твори” (в 2 томах). В. Ленін:
„Маркс Енгельс Марксізм” (абірн.
статей), І. Сталін: „Питання лені-
нізму”, В. Ленін: „Список літерату-
ри” (випустила бібл. „Академії Наук
УРСР”), О. Максимов: „Діалектичний
матеріалізм і природознавство” („лек-
ції на допомогу вивчаючим марк-
сизам ленінізм”, наклад — 50.000 при.)
та П. Федосєєв: „І. Сталін про ре-
лігію та боротьбу з нею” (в поль-
ській мові) ...

У 9-му томі журналу „Історич-
сікі Записки” (Ленінград) уміщено
розвідку І. Дроадова: „Селянська
Спілка на Чернігівщині в рр. 1905—
1906.”

У томах VIII та IX „Історических
Записок” (в-во Академії Наук ССР)
видруковано праці П. Н. Марова про
берестейський мир (хроніка подій), С.
Я. Борового — „Національно-наваль-
на війна українського народу проти
польського панування та жидівське
населення України” й Т. К. Крилова
— „Російсько-турецькі взаємини під-
час Північної війни”.

„Академія Наук УССР” видала пра-
цю Д. В. Гака: „Цегельно-черепична
промисловість Київщини (історично-
економічний нарис)”.

*

У Народній Бібліотеці „Наступ”
(в-во „Пробоєм”, Прага) вийшли три

брошури Др. М. Андрусяка: „Назва „Україна”, „Етапи в розвитку української нації”, „Генева й хіратер галицького москофільства у XIX та ХХ ст., ст.”

У в-ві „Пробоем” друкується „Історія України” ч. I. (Княжа Україна) Др. М. Андрусяка.

У в-ві „Пробоем” виходить другим виданням „Пояснення тризуба, герба Вел. Київського Князя Володимира” др. О. Пастернака.

У Праві вийшла відбитка з „Пробоем” — „Українська дипломатична місія в Італії” Є. Інайцького в Загальній Бібліотеці в-ва „Пробоем”.

Секція Українських Інженерів і Техніків при УНО в Празі випустила I. число „Технічно-Господарський Вісник”. Головний редактор часопису — др. П. Герасименко.

Як ч. 3 — вийшли Петра Дужого „Обжинки” — обрядова картина у двох відслонах (мелодії пісень зі вбірки Ф. Колеси). Завдяки доброму доборові обжинкових пісень може це бути складова частинка ширше продуманого Свята Вроною.

Укр. В-во у Krakovі випустило Український Правопис, що його упорядкував Др. І. Зілінський. Є це зібрання найважливіших правописних правописних правил з певними відхиленнями від т. ав. академічного правопису та його формі ухвалений ВУАН.

Кінець травня на українських землях ІІ пройшов під знаком святкування річниць смерті Симона Петлюри та полк. Е. Коновальця. Майже у кожній місцевості відбулися святкування відповідно до місцевих спроможностей. Коли йде про мистецьку сторінку тих святкувань, то помимо не заїжджає щасливого добору — найкраще стойте музично-вокальні частини. Але цілком зле — словно — рецитативна. З невровумілою впертістю місцеві рецитатори (беручи загальне) ігнорують видаваний в спеціальних публікаціях матеріал, ігнорують високоякісні адбутки української літератури, а в подивуగідною консеквенцією годують публіку жахливими віршами ріквих графоманів. Дуже слабо представляється декораційна сторінка та знання обов'язуючої етика. Так півз і не існуєть відповідні публікації на тему оформлення домівок і т. д.

Дня 1. VI. відбувся в Сяніці великий концерт в честь Лесі Українки. Взагалі Сянік послідовно віживався на чолове місце поміж природними осередками нашого культурно-громадського життя: відчity, концерти, вечори народньої школи, курси, жива втраця в ділянці господарчі та спеціально успішна враця, проваджена на теренах міста й околиці націоналістичною молодію, свідчить про те, що може зробити кілька свідомих своїх завдань одиниця. Характеристичне, що тут, де молодь справді працює, знайшла вона повний контакт із старшим громадянством. Відраді постає повне, органічне, багатопланове суспільство.

7. VI. відбулося в Krakovі вже друге Свято Весни, виконане дітьми української народньої школи.

31. V. в червні викладів на актуальні теми відбулося в Krakovі відчit Dr. Р. Сидика п. н. „Расові проблеми в Україні”.

В дніях 18—20. V. відбулася в Люблині дбайливо влаштована виставка української вишивки. Це дальший прояв культурування народного мистецтва (на теренах П), що доводить свідомість значення цієї ділянки національної творчості. Виставку відвідало понад 2000 гостей.

8. лютого ц. р. почав виходити в Бухарешті т. ч. як циклостелеве видання за редакцією М. Кисилниці „місичник українського традиціонізму”. Батава. В місячнику, окрім інших, зустрічаємо і статті Д. Д., Н. Геркен-Русової, Ю. Русова і т. д.

Масовим виданням випустив „Центр. інститут підвищення кваліфікації педагогів” у Києві брошту про „Методу викладання української і російської мов в початкових школах”.

Книга акад. І. Травніна: „Національне та соціальне визволення Західної України” вийшла жидівською мовою в „Нацменшидав-і Україні”.

Політпідат видало у московській мові путівник по історично-революційних пам'ятках міста Києва.

У Москві у в-ві „Соцеківа” вийшла велика праця І. І. Гольдштейна: „Аграрні відносини в кол. Польщі, Західній Україні та Західній Білорусі”.

У Москві „Голгінідат” видало дорожні апіскі I. Котедка: „Північною Буковиною”.

Секція Мистців, Письменників та Журналістів УНО в Празі

має на складі:

1. Погруддя полк. Е. Коновалця, полк. А. Мельника та Гол. Отамана С. Петлюри в терракоті, висота 18 см. Ціна за 1 шт. 10 RM.
2. Портрети полк. Е. Коновалця, полк. А. Мельника, Гол. Отамана С. Петлюри, Святослава Хороброго, Поляглих Героїв: З. Коссака, О. Басарабової, Д. Данилишина, В. Біласа. Величина: 35 × 25, 32 × 33 см. Ціна за примірник 1 RM.
3. Шкільні стінні гляси з гарною оздобою. Ціна за 12 шт. 2 RM.
4. Листівки: мужів української історії; О. Басарабової; Героїв Городка і Карпатської України; шкільні; фольклорні. Ціна за шт. 0·10 RM, за кольорові 0·15 RM.
5. Книжки: О. Ольжич: „Вежі“, ціна 0·60 RM; В. М-к: „Городок Ягайлонський“, ціна 0·50 RM; А. Дад: „Чотири в тисячі“ (В дворіччя Березня Карп. України) з ілюстр. Ціна 0·50 RM; О. Лашенко: „Культурне життя на Україні“ (відб. з кал. „Сурий“), ціна 0·60 RM; „Оформлення домівок“ (відб. з кал. „Сурми“), ціна 0·60 RM; Др. Л. Білецький: „Шевченко і Гонта“, ціна 0·50 RM; Д. Кардаш: „Евген Коновалець“, ціна 0·50 RM; Збірник Українського Наукового Інституту в Америці. Ціна 5— RM; Альманах „Сурми“, ціна 3— RM.
6. Нотодруки: „Ой гордопішний пангосподарю“, вибір колядок і щедрівок, ціна 1— RM; „Ой, Див, Ладо“, вибір веснянок. Ціна 1— RM.
7. Інші видання. На замовлення висилаються каталоги.

Книгарням і
кольпортерам
дається
опуст.

Замовлення в Німеччині та Протектораті
адресувати:

UNO, Praha III., Josefská 2/I, Protektorat,
в довісною: „Бібл.“

Гроші пересилати: в Протектораті
та Німеччині на вищеподану адресу, або
запущеними силаданками.

Замовлення в Генераль-Губернатуру ад-
ресувати:

Hauptpostamt, Krakau, Fach 221,
з гроші пересилати:

Ukrainbank, Krakau, Gertrudestra. 12 II.
в довісною „Відома Бібліотека“, Кonto
н. 121, або силаданками Українбанку в тію
же довісною.

УКРІНЦІ!

Передплачуйте,
читайте,
поширяйте

видання Українського Видавництва

„ПРОБОЄМ“

I. тижневик: Український націоналістичний часопис „НАСТУП“, що приносить вісті ві всіх Українських Земель та інформує про життя українців цілого світу і про світову політику. Передплата 100— К (12— RM) річно.

II. двотижневики: „НАЦІОНАЛІСТ“, часопис україновизнавства, виходить двотижнево від жовтня 1940.
„ТЕХНИК“, часопис технічного вимірювання, виходить двотижнево від листопаду 1940.

III. місячник: Український журнал „ПРОБОЄМ“, місячник культури, суспільно-громадського життя, мистецтва й літератури. Передплата 100— К (12— RM) річно.

IV. квартальник: „КНИГОЗБІРНЯ ПРОБОЄМ“, в якій виходять найкращі твори наших письменників і поетів.

V. видання: „САМООСВІТНЯ БІБЛІОТЕКА“ приносить книжки й підручники, що допоможуть Вам проглябити Ваше віддання.

„НАРОДНЯ БІБЛІОТЕКА НАСТУП“, в якій виходять популярні книжки й брошури на різні теми.

БІБЛІОТЕКА „ВІДВАГА“ випускає книжки для молоді і юнацтва.

„ДІТОЧИЙ СВІТ“ — бібліотека для українських діточок.

ЛІСТІВКИ І ГАСЛА, що надаються для привираси Народних домів, читальні, канселірій та помешкань. Цими листівок і гасел точине на стор. „Наступ“.

Гроші власні віддаєте виключно нашими чеками: Число кonta Поштової Шадниці в Празі: „ПРОБОЄМ“ 201699, або „НАСТУП“ 9.028, в Німеччині: Postscheckkonto Nr. 122124, Berlin, Zeitschrift „NASTUP“ in Prag; в Ген. Губернії: P. Sch. A. Warschau Nr. 10.020. „Nastup“ Zeitschrift in Prag; в Словаччині: Poštová Sporitelňa v Bratislave č. 5835 Časopis „Nastup“ v Prahe.

Замовлення слати на адресу:

„PROVOJEM“, Praha XIV-65, pošt. schr. 3.